

ANTWERP PAPERS IN LINGUISTICS

108

**Over de (beperkte) combineerbaarheid van deontische,
epistemische en evidentiele uitdrukkingen in het Nederlands**

Jan Nuyts
Universiteit Antwerpen

2004

ISSN 0776-3859

© Copyright 2004 - Jan Nuyts

No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microprint, or any other means, without written permission from the author.

Uit deze uitgave mag niets worden gereproduceerd d.m.v. boekdruk, foto-offset, microfilm, of welk ander medium dan ook zonder schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoudstafel

Voorwoord	5
0. Inleiding	7
1. Kwalificatiele dimensies en hun relaties	9
2. Het probleem	15
3. De methode	23
4. De resultaten	29
4.1. Deontische en epistemische modaliteit	29
4.2. Epistemische modaliteit en evidentialiteit	51
4.3. Deontische modaliteit en evidentialiteit	64
4.4. Samenvattend	72
5. Een poging tot verklaring	79
5.1. Verklaringen in termen van grammaticale operaties?	79
5.2. Semantische verklaring 1: Exclusieve complementariteit	81
5.3. Semantische verklaring 2: Belasting van het attentiesysteem	84
5.3.1. De aard van de betrokken kwalificatiele dimensies: Het ‘one-commitment-per-clause’-principe	85
5.3.2. De diepere systematiek achter de kwalificatiele hiërarchie	92
5.3.3. Procescomplexiteit en attentiebeperkingen	96
5.3.4. De kwalificatiele hiërarchie en de conceptuele stabiliteit van informatie	98
5.3.5. Hoe afwijkingen van de niet-combineerbaarheid verklaren?	103
6. Theoretische beschouwingen	109
7. Conclusie	119
Referenties	221
Appendix 1: Geanalyseerde vormtypecombinaties in het Corpus Gesproken Nederlands	125
Appendix 2: Geanalyseerde lemma-combinaties in het Corpus Gesproken Nederlands	126
Appendix 3: Frequentie van de geanalyseerde lemma’s in het Corpus Gesproken Nederlands	130
Appendix 4: Criteria voor de uitsluiting van potentieel relevante lemma’s in de verschillende corpora	131

Voorwoord

Dit is een eerste, erg preliminaire en beperkte, en in veel opzichten ook erg onvolmaakte versie van een langere monografie over deze materie. Alle commentaren en opmerkingen zijn uiterst welkom (jan.nuyts@ua.ac.be).

Delen van deze paper gaan terug op ideeën gelanceerd in een lezing gehouden op de International Cognitive Linguistics Conference in Stockholm in juli 1999 (in een zeer preliminaire vorm), in een uitgenodigde plenaire lezing gegeven op de International Conference on Role and Reference Grammar in Logroño (Spanje) in juli 2002, in een uitgenodigde lezing op een workshop over ‘modality’ in Copenhagen in augustus 2002, in een plenaire keynote-lezing gehouden op de International Cognitive Linguistics Conference in Logroño (Spanje) in juli 2003, en in een uitgenodigde plenaire lezing in de workshop over ‘mood and modality’ op het 14th Amsterdam Colloquium in december 2003. De aanzetten voor de ideeën ontwikkeld in deze paper zijn ook vervat in een recent boek (Nuyts 2001a), dat ook meteen het bredere kader schetst voor de hier ontwikkelde analyse.

Het onderzoek voor de huidige paper past in het kader van een VNC-Onderzoeksproject over ‘Modale hulpwerkwoorden en andere uitdrukkingen van modaliteit in het Nederlands’ (gefinancierd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen en door het NWO in Nederland), alsook van een Geconcerteerde Onderzoeksactie over ‘Modus en modaliteit’ (gefinancierd door de Onderzoeksraad van de Universiteit Antwerpen). De voor dit onderzoek gebruikte release 4 van het Corpus Gesproken Nederlands, alsook de (testversies van de) exploitatiesoftwareprogramma’s ‘Praat’ en ‘Corex’, zijn (in het kader van het lidmaatschap van de huidige auteur van de ‘gebruikersgroep’ van het Corpus Gesproken Nederlands) ter beschikking gesteld door de Nederlandse Taalunie en de European Language Resources Distribution Agency (ELDA).

0. Inleiding

De meeste taalkundige studies proberen een verantwoording te geven voor taalfenomenen die wél voorkomen, maar deze paper gaat over de (bijna) afwezigheid van bepaalde linguïstische patronen. Het betreft meer bepaald het nauwelijks of niet optreden van bepaalde (types van) combinaties van ‘kwalificatiele uitdrukkingen’ (vaak ook ‘tense-aspect-modality’-markeerders genoemd) in het Nederlands. Over het algemeen kunnen uitdrukkingen van verschillende kwalificatiele categorieën (o.m. van types van aspect, tijd, en ruimte) relatief vrij met elkaar gecombineerd worden in één taaluiting. Maar er blijken aanzienlijke beperkingen te bestaan op de combineerbaarheid van deontische, epistemische en evidentieële vormen in één Nederlandse zin, zoals hier aan de hand van corpusdata zal worden getoond. Deze bijdrage wil proberen een antwoord te bieden op de vraag wat de oorzaak van die beperkingen zou kunnen zijn.

Dit onderzoek is gesitueerd tegen de achtergrond van de groeiende belangstelling in de functionele taalkunde voor de vraag hoe kwalificatiele noties in een grammatica moeten worden behandeld, en meer bepaald tegen de achtergrond van de recente theorievorming over de ‘hiërarchische organisatie’ van (markeerders van) kwalificatiele dimensies in de onderliggende representatie van de zin. De benadering van deze materie in deze paper is ingegeven door een cognitief-functioneel perspectief op taal en grammatica (Nuyts 1992a, 2001a). De analyse zal verdere ondersteuning bieden voor de reeds vroeger geformuleerde stelling (Nuyts 2001a) dat een hiërarchie van kwalificaties niet zozeer in de grammatica thuis hoort (i.t.t. wat de meeste theorieën hierover tot hiertoe hebben aangenomen), maar wel behandeling behoeft op een vrij abstract niveau van semantische – of beter, conceptuele – representatie. Als die stelling klopt, dan gaat het bij het hier onderzochte fenomeen wellicht ook niet om een eigenheid van (sprekers van) het Nederlands per se, maar om een ruimer (misschien wel universeel?) cognitief gegeven. Op die manier vormt deze paper een pleidooi voor een benadering van taalfenomenen (ook, maar niet alleen, m.b.t. het Nederlands) waarbij actief wordt gedacht, niet alleen in termen van talige (grammaticale) representaties, maar ook in termen van ‘diepere’ en abstractere conceptuele representaties, en van de wederzijdse relaties tussen die niveaus.

De structuur van deze paper is als volgt: De eerste sectie schetst in kort bestek de bredere achtergrond van het fenomeen van ‘kwalificatiele dimensies’ in natuurlijke taal. In sectie 2 wordt het probleem geïntroduceerd van de beperkte en gemarkeerde combineerbaarheid van deontische, epistemische en evidentieële vormen in het Nederlands. In sectie 3 wordt kort de onderzoeksmethode toegelicht (uitvoerigere toelichting en cijfermateriaal zijn te vinden in de appendices), en in sectie 4 worden de resultaten van het corpusonderzoek op

een rijtje gezet. In sectie 5 worden dan mogelijke verklaringen voor de vaststellingen tegen elkaar afgewogen, en in sectie 6 worden enkele van de meest opvallende theoretische implicaties besproken.

1. Kwalificatiele dimensies en hun relaties

Het is wellicht een universeel gegeven (en dus ook een eigenschap van het Nederlands) dat er in de opbouw van een taaluiting een min of meer duidelijk onderscheid bestaat tussen twee soorten van vormelementen, in termen van de semantische rol die ze vervullen. Enerzijds zijn er vormen die dienen voor de uitdrukking van een conceptuele stand van zaken, d.w.z. van informatie over het stukje ‘objectieve’ werkelijkheid waar de spreker het over wil hebben.¹ Anderzijds zijn er vormen die dienen voor de uitdrukking van ‘kwalificaties’ van die stand van zaken, d.w.z. van allerlei types van dimensies in termen waarvan de spreker de stand van zaken kan modificeren, situeren en evalueren, waaronder aspect, tijd, types van modaliteit, en evidentialiteit (uitdrukkingsvormen voor deze dimensies worden in de literatuur dan ook wel eens gevat met de term ‘tijd-aspect-modaliteit’- of ‘TAM’-markeerders – cf. b.v. Givón 1984).²

Hoewel de taalstudie traditioneel de hoofdklemtoon legt op het onderzoek van de linguïstische elementen die standen van zaken uitdrukken, geniet ook het domein van kwalificaties van standen van zaken de laatste decennia een sterk toenemende belangstelling, vooral dan in de functionele taalkunde, o.m. in de vorm van grondige analyses van specifieke uitdrukkingsvormen van bepaalde kwalificatiele dimensies in individuele talen (b.v. studies van de modale hulpwerkwoorden, of van tempus, in specifieke talen – cf. b.v. Palmer 1979 en Coates 1983 over de Engelse en Öhlschläger 1989 over de Duitse modale hulpwerkwoorden), in de vorm van typologische studies van mogelijke systemen van uitdrukkingsvormen van kwalificatiele categorieën in talen van de wereld (b.v. Bybee et al. 1994), en in de vorm van diachrone studies naar de vormelijke en semantische ontwikkelingen in het bereik van de uitdrukking van kwalificatiele categorieën (cf. o.m. de literatuur over het fenomeen van ‘grammaticalisatie’ – b.v. Hopper en Traugott 1993 – en over het fenomeen van semantische ‘subjectificatie’ – b.v. Traugott en Dasher 2001).

Uit dat onderzoek is inmiddels toch vrij duidelijk gebleken dat de inventaris van semantische types van kwalificatiele dimensies die in de talen van de wereld voorkomen

¹ Met de notie ‘objectieve werkelijkheid’ wordt hier niet verwezen naar de buitensubjectieve werkelijkheid op zich, maar naar de interpretatie van die buitensubjectieve werkelijkheid door het subject. Het gaat hier m.a.w. steeds om ‘kennis’.

² De grenzen tussen deze twee semantische domeinen zijn echter wellicht verre van radicaal: er bestaat veeleer een geleidelijke overgang van de ene dimensie naar de andere (cf. Nuyts 2001a: 347). Maar deze ‘grenskwestie’ heeft voor ons huidige thema geen implicaties, en hoeft ons hier dus niet verder te bekommeren.

relatief beperkt is. D.w.z., wellicht kan voor alle talen van de wereld samen een min of meer vaste set van kwalificatielike dimensies aangeduid worden, en het lijkt ook redelijk om aan te nemen dat de hele set in elke taal aanwezig is (d.w.z., dat de set universeel is), ook al hoeven de afzonderlijke dimensies in individuele talen niet allemaal even prominent aanwezig te zijn (cf. b.v. Bhat 1999), en ook al kunnen de afzonderlijke dimensies in talen op heel verschillende manieren ‘geïmplementeerd’ zijn, zowel (linguïstisch) semantisch (b.v. wat betreft de (types van) onderverdelingen die erin gemaakt worden, of wat betreft de ‘waarden’ die talig gerealiseerd kunnen worden) als vormelijk (b.v. wat betreft de (types van) grammaticale en/of lexicale uitdrukkingen die ter beschikking staan). Er is evenwel nog lang geen eensgezindheid over de precieze organisatie van de inventaris van die dimensies, noch in termen van welke algemene categorieën precies allemaal moeten worden onderscheiden, en hoe ze precies gedefinieerd en onderling afgegrensd moeten of kunnen worden, noch in termen van de fijnere indelingen die binnen de algemene categorieën gemaakt kunnen worden.³

Het onderzoek naar kwalificatielike uitdrukkingen suggereert eveneens dat er een hiërarchische relatie bestaat tussen verschillende kwalificatietypes, in termen van hun relatieve semantische reikwijdte of ‘scope’. Die ordening wordt o.m. gereflecteerd in de semantische interpretatiemogelijkheden van de uiting, en in sommige gevallen ook (syntactisch of morfologisch) in de volgorde van de uitdrukkingen, als meerdere van die kwalificatielike dimensies samen in één uiting worden uitgedrukt (cf. b.v. Bybee 1985). Dit principe van relatieve semantische scope kan geïllustreerd worden met een aantal (vrij rudimentaire) Nederlandse voorbeelden.⁴

- (1) a. Evidentialiteit en tijd:
Naar verluidd vertrekt Jan morgen op vakantie
- b. Epistemische modaliteit en tijd:
Waarschijnlijk gaat hij kort na de lunch weer weg

³ We weten zelfs nog niet eens goed welke semantische noties überhaupt allemaal in de inventaris aan bod moeten komen (als hoofd- of als deelcategorieën). Sommige semantische dimensies die intuïtief nochtans duidelijk aanwezig zijn in een taal als het Nederlands zijn nauwelijks opgemerkt in de internationale literatuur over het onderwerp – zo b.v. uitdrukkingen van ‘emotioneel’ of ‘boulomaisch attitude’ (zie Nuyts 2003a), of de kwestie van ‘subjectiviteit vs. intersubjectiviteit’ (die later in deze paper nog ter sprake komt). Het is niet uit te sluiten dat er nog meer kwalificatielike dimensies zijn die tot hier toe aan de wetenschappelijke aandacht ontsnapt zijn.

⁴ Om de zaken niet te compliceren bevatten deze voorbeelden hoofdzakelijk lexicale (predicatieve en adverbiale) uitdrukkingen van de kwalificatielike dimensies in kwestie. Het gevolg is dat woordvolgorde-effecten niet echt geïllustreerd worden: die zijn nl. het duidelijkst aanwezig in de ordening van grammaticale markeerders van kwalificatielike dimensies (in het Nederlands b.v. in de opeenvolging van hulpwerkwoorden; in andere talen b.v. in de volgorde van de affixen bij het werkwoord).

- c. Deontische modaliteit en tijd:
Je moet dat rapport morgen inleveren
- d. Tijd en ruimte:
Ik was gisteren rond deze tijd nog in Parijs
- e. Tijd en kwantificatieel aspect:
Je moeder heeft vorige week wel 20 keer getelefoneerd
- f. Tijd en directionaliteit
Vorig jaar ben ik naar Parijs op reis geweest
- g. Ruimte en kwantificatieel aspect
In Frankfurt is er elk jaar een boekenbeurs
- h. Kwantificatieel en kwalificatieel aspect:
Hij is tijdens de mis verschillende keren beginnen wenen
- i. Kwantificatieel aspect en directionaliteit:
Hij is enkele keren op missie gestuurd naar de Duitse afdeling van het bedrijf

In (1a) wordt de aanduiding van de informatiebron van de spreker – *naar verluidt* is een evidentieële vorm, en meer bepaald een ‘hearsay’- of ‘van-horen-zeggen’-markeerder – duidelijk niet gevat door de tijdsaanduiding *morgen* (de aanduiding dat het hier om hearsay gaat geldt immers op het spreekmoment, en geldt niet pas ‘morgen’), terwijl de tijdsmarkeerder wél onderdeel uitmaakt van de inhoud van de informatie die de spreker ‘van horen zeggen’ heeft. D.w.z., de tijdsvorm zit in de semantische scope van de hearsay-vorm, maar niet omgekeerd. In (1b) is de sprekers beoordeling van de waarschijnlijkheid dat ‘hij’ weggaat niet gevat door de tijdssituering *kort na de lunch* (het oordeel situeert zich niet kort na de lunch, maar op het spreekmoment), maar deze tijdssituering is wel een onderdeel van de informatie waarover de spreker een waarschijnlijkheidsoordeel uitspreekt. (1c) betekent niet dat de hoorder morgen de verplichting zal hebben om het rapport in te leveren (maar nog niet op het spreekmoment, b.v.), maar wel dat zij/hij tenminste vanaf het moment waarop de uiting geproduceerd is de verplichting heeft om ervoor te zorgen dat zij/hij morgen het rapport inlevert. D.w.z., de deontische vorm heeft scope over de temporele, maar niet omgekeerd. Op een gelijkaardige manier tonen (1d), (1e) en (1f) dat tijd scope heeft over ruimte, kwantificatieel aspect (de frequentie van voorkomen van de stand van zaken) en directionaliteit, maar niet omgekeerd;⁵ (1g) toont dat ruimte scope heeft over

⁵ Ruimte en directionaliteit verschillen duidelijk in termen van hun semantische scope. Maar de onderscheiding tussen deze twee dimensies is vaak verre van eenvoudig. Een illustratie: *Jan is in Parijs* zal normaal als een uitdrukking van de dimensie ‘ruimte’ verstaan worden. Nochtans kan je ook zeggen: *Jan is vaak in Parijs*, waarbij de spatiale constituent dus – i.t.t. die in (1g) – binnen het bereik van de markeerder van kwantificatieel aspect zit. Dit zou kunnen betekenen dat de spatiale constituent hier eerder als een uitdrukking van ‘directionaliteit’ moet verstaan worden. Semantisch is dit trouwens niet zo onredelijk, aangezien de zin duidelijk suggereert dat Jan normalerwijs niet in Parijs is, maar er m.a.w. wel vaak *heengaat* (en dat is duidelijk een directioneel

kwantificatieel aspect, maar niet omgekeerd; en (1h) en (1i) tonen dat kwantificatieel aspect scope heeft over kwalificatieel aspect (de fase van ontwikkeling waarin de stand van zaken zich bevindt) en directionaliteit, maar niet omgekeerd. (1h) illustreert overigens ook dat er niet enkel hiërarchische relaties bestaan tussen de globale kwalificatiele dimensies, maar wellicht ook tussen subtypes van kwalificaties (i.c. types van aspect).

Overigens hoeft in dergelijke combinaties van twee verschillende kwalificatiele dimensies in een zin de ene kwalificatiele uitdrukking niet per se altijd ook echt ‘gevat’ te worden door de andere. Neem b.v. de uiting in (2), met dezelfde combinatie van een tijdskwalificatie en een hearsay-markeerder als in (1a) hierboven.

(2) *Naar verluidt komt Jan morgen ook naar dat feestje van jou*

In normale gebruikscondities betekent de definitie van *dat feestje van jou* dat spreker en hoorder beide goed op de hoogte zijn van het feit dat er ‘morgen’ een feestje van de hoorder plaats vindt. De hearsay-markeerder betreft in dat geval dan ook helemaal niet de temporele situering van de stand van zaken, noch het feestje op zich, hij betreft onvermijdelijk enkel het feit dat ook Jan naar dat feestje komt. Dit correspondeert met de bekende vaststelling dat normalerwijze enkel de nieuw geasserteerde, maar niet de oude of gepresupponeerde informatie in een uiting in de scope van een (adverbiale, of wellicht om het even welke) kwalificatiele uitdrukking valt (zie b.v. Lang 1979, Verhagen 1986). Dit verandert echter niets aan het feit dat de hearsay-markeerder hoe dan ook buiten het bereik van de temporele markeerder blijft (en er in principe ook nooit in kan verschijnen),⁶ terwijl de temporele markeerder ten minste potentieel wel binnen het bereik van de hearsay-markeerder zit, ook al wordt die ‘potentie’ niet altijd gerealiseerd. D.w.z., we moeten in deze materie een onderscheid maken tussen het ‘potentiële semantische bereik’ van een kwalificatiele dimensie, en het ‘actuele semantische bereik’ ervan zoals dat in een specifieke gebruiksinstantie gerealiseerd wordt (en dat actuele bereik kan maximaal gelijk zijn aan het potentiële bereik, maar het kan ook beperkter zijn, al naar de situatie).⁷ Dat feit

begrip). Maar de vorm van de spatiale constituent is natuurlijk wel identiek met die in de zuivere ‘ruimte’-uitdrukking, zoals in (1d). Een grondige bespreking van dit probleem ligt echter buiten het bestek van deze paper.

⁶ Deze uitspraak moet wel nog verder genuanceerd worden, zoals later zal blijken – zie de bespreking van het probleem van performativiteit vs. descriptiviteit in de volgende secties.

⁷ Overigens lijkt deze observatie niet even toepasselijk voor alle combinaties van kwalificatiele dimensies. Het verschil tussen potentiële en actuele scope is zeker wel relevant voor de relatie van evidentie, epistemische en deontische markeerders met kwalificaties met nauwere scope (van het type in (1a-c) hierboven. Maar ze is nauwelijks voorstelbaar bij combinaties van dimensies met nauwe scope zoals die in (1h-i): het is moeilijk in te zien hoe de actuele scope daar ooit van de potentiële scope zou kunnen verschillen. Ook voor de combinaties met tijd en ruimte (van het type

heeft verder echter geen effect op de kwestie van de semantische hiërarchisering van de kwalificatiele dimensies op zich: die heeft nl. betrekking op het potentiële semantische bereik.

De literatuur over kwalificatiele dimensies suggereert verder ook dat de hiërarchische relaties tussen kwalificatiele dimensies zoals geïllustreerd in (1) ook weer alles behalve toevallig of arbitrair zijn, niet alleen in de beperkte zin dat alle talen dergelijke relaties vertonen, maar zelfs in de veel sterkere zin dat in alle talen van de wereld ruwweg dezelfde relaties geldig zijn. Deze veronderstelling heeft dan ook geleid tot de formulering van enkele specifieke hypothesen over de universele hiërarchie van kwalificatiele dimensies, met name in het kader van de ‘Role and Reference Grammar’ (Foley en Van Valin 1984, Van Valin 1993, Van Valin en LaPolla 1997, Van Valin in voorbereiding), en in het kader van de ‘Functionele Grammatica’ (Hengeveld 1989, Dik 1997). Echter, zoals er geen eensgezindheid is over de precieze opbouw van de inventaris van kwalificatiele dimensies, zo is er evenmin consensus over de precieze hiërarchische ordening van de dimensies, en vooral ook niet over de principes die daarbij gelden. Die onenigheid wordt nog groter als het erom gaat te bepalen welke plaats dit hiërarchische systeem moet krijgen in een linguïstische theorie: op welk representationeel niveau moeten welke aspecten van de problematiek behandeld worden? Al deze punten van onenigheid blijken heel duidelijk als men de behandeling van de materie in Role and Reference Grammar en in Functionele Grammatica onderling vergelijkt. En het is niet moeilijk om vanuit een *tertium comparationis* kritische opmerkingen bij beide voorstellen te formuleren.⁸ Kortom: we zijn nog ver af van een bevredigende theorie over dit thema.

in (1d-g)) is de situatie niet evident. Deze materie behoeft zeker verder onderzoek, maar dat is buiten het bestek van deze studie. Een andere vraag is uiteraard hoe deze observaties i.v.m. scope-relaties in een (theoretische) representatie van de structuur van een taaluiting moeten worden gevat. Enkele aspecten daarvan komen later nog aan bod komen.

⁸ Helaas kan deze discussie niet gevoerd worden in het bestek van deze bijdrage. Zie Nuyts (2001a) voor details. In sectie 5 komen onrechtstreeks wel enkele punten van kritiek aan bod.

2. Het probleem

Deze paper is een poging om een klein steentje bij te dragen tot een beter inzicht in de net geschetste problematiek, op basis van enkele merkwaardige observaties (of grotendeels in feite non-observaties) m.b.t. het Nederlands. Als we de basisgedachte accepteren dat er, althans op het semantische vlak, een vrij stabiel hiërarchisch of gelaagd systeem van kwalificaties bestaat, dan kunnen we in het licht van de illustraties in (1) voorlopig uitgaan van de (theorieneutrale, ongetwijfeld heel erg onvolledige en weinig subtiele, en misschien zelfs hier en daar bediscussieerbare) semantische hiërarchie in (3), die ten minste (tentatief) geldig is voor sprekers van het Nederlands (maar, in het licht van de eerder aangehaalde typologische observaties, wellicht ook ruimer dan dat).

- (3) $\left[\begin{array}{l} \text{evidentialiteit} \\ \text{epistemische modaliteit} \\ \text{deontische modaliteit} \end{array} \right] ??$
- > tijd
 - > ruimte
 - > kwantificatieel aspect [frequentie]
 - > kwalificatieel aspect [interne fasering]
 - > directionaliteit
 - ∨ (delen van de) STAND VAN ZAKEN

In het overzicht in (1) zijn er evenwel geen voorbeelden opgenomen waarin de relaties tussen evidentialiteit, epistemische modaliteit en deontische modaliteit aan bod komen, en de hiërarchie in (3) laat die relaties ook in het ongewisse. En daar is een goede reden voor: er blijkt nl. één en ander mee aan de hand te zijn.

Laat me voor alle duidelijkheid eerst een wat omstandigere karakterisering van deze drie semantische categorieën geven, zeker omdat ze in de traditionele beschrijving van het Nederlands geen erg prominente plaats innemen (in de ANS – Haeseryn et al. 1997 – worden deze begrippen b.v. niet gehanteerd), maar ook omdat ze ook in de internationale literatuur verre van eenvormig gedefinieerd worden (zie Nuyts 2003a).

- **Evidentialiteit** betreft een aanduiding van de redenen voor de aanname van het bestaan van de stand van zaken in de taaluiting door middel van een karakterisering van zijn perceptuele en/of epistemologische achtergrond, d.w.z. door een aanduiding van de manier waarop de informatie m.b.t. het bestaan van de stand van zaken is verworven, of van zijn relatie/compatibiliteit met andere achtergrondkennis. Dit is een vrij brede

categorie, waarin o.m. dimensies thuis horen zoals: is de stand van zaken direct gepercipieerd (experientiële), of is hij onrechtstreeks afgeleid uit andere direct gepercipieerde informatie (inferentiële), of is hij door anderen vooropgesteld ('hearsay' of 'van horen zeggen'), of is hij gebaseerd op of ligt hij in de lijn van andere kennis (beredeneerd)?^{9,10} Weliswaar is deze dimensie in het Nederlands, althans op het eerste gezicht, minder prominent dan in sommige andere talen (waaronder een aantal Indianentalen en Aziatische talen – cf. Chafe en Nichols 1986, Willett 1988 – deze 'eerste indruk' is echter hoofdzakelijk gebaseerd op het feit dat er relatief weinig sterk gegrammaticaliseerde evidentialiteitsmarkeerders bestaan in het Nederlands), maar niettemin zijn er ook in deze taal nogal wat evidentiële vormen, of vormen die ten minste in sommige omstandigheden evidentiële gebruikt kunnen worden, waaronder hulpwerkwoorden en hulpwerkwoordachtigen zoals *zullen*,¹¹ *moeten*,¹² *lijken*, *blijken* en

⁹ Evidentialiteit wordt vaak enger gedefinieerd, nl. in termen van een aanduiding van 'de bron van informatie over de stand van zaken'. Die definitie is echter niet zo geschikt om de betekenis te vatten van lexicale elementen zoals *uiteraard*, *natuurlijk*, *vanzelfsprekend*, *evident*, *plausibel*, *aannemelijk*, *eigenlijk*, *feitelijk*, enz., die allemaal draaien om de (mate van) compatibiliteit van de stand van zaken met algemene achtergrondkennis (los van de vraag wat op zich de bron is van de informatie over de stand van zaken), en die nochtans ook allemaal onder de paraplu van de notie van 'evidentialiteit' lijken te moeten worden ondergebracht. De huidige algemene definitie is ruim genoeg om ook deze noties te vatten, en deze vormen horen dan meer bepaald thuis in de subcategorie 'beredeneerd'. Dit stemt wellicht overeen met de categorie 'inference from reasoning' die Willett (1988) onderscheidt. Maar hij behandelt dit als een subcategorie van inferentialiteit, en de vraag is of dat terecht is.

¹⁰ In Nuyts (2001a, b) werd ook een categorie genaamd 'subjectiviteit vs. intersubjectiviteit' tot de groep van evidentiële betekenissen gerekend (zie secties 4 en 5 voor een definitie). Maar, hoewel deze categorie wel in ruwe trekken te maken heeft met de kwestie van bronnen, lijkt ze toch van een andere orde dan de net genoemde 'traditionele' types van evidentialiteit (zoals o.m. blijkt uit het feit dat de combineerbaarheidsproblematiek waar het in deze bijdrage over gaat er hoege-naamd niet op van toepassing is). Deze categorie is in feite perfect vergelijkbaar met een categorie zoals 'mirativity' zoals gedefinieerd door DeLancey (1997), een categorie waarvoor DeLancey ook betoogt dat zij weliswaar gerelateerd is aan, maar niettemin duidelijk te onderscheiden is van zuivere evidentialiteit (ze kan b.v. gecombineerd worden met 'zuivere' evidentiële noties). Ik zal deze categorie hier dan ook niet tot de groep van de evidentiële betekenissen rekenen, maar ze als een apart type van kwalificatie beschouwen. Over de plaats ervan in een schema zoals (3) doe ik hier geen uitspraken.

¹¹ Het betreft meer bepaald één enkele specifieke gebruikswijze van dit hulpwerkwoord, nl. als 'hearsay'-markeerder, b.v. in *Jan zou de dader zijn* (i.e.: 'naar verluidt is Jan de dader').

¹² Het betreft hier het gebruik van *moeten* zoals in *alle lichten branden en zijn auto staat voor de deur, dus hij moet wel thuis zijn*. Velen zullen dit een geval van epistemische modaliteit noemen, maar dat lijkt ten onrechte: de spreker geeft met die vorm duidelijk te kennen dat hij/zij een conclusie infereert uit beschikbare informatie. Precies daarin onderscheidt *moeten* zich van het wel degelijk epistemische *zullen* in *hij zal wel thuis zijn*.

schijnen, zinsadverbia zoals *blijkbaar*, *schijnbaar* en *klaarblijkelijk*, predicatieve adjectieven zoals *aannemelijk*, *evident* of *plausibel*, volle werkwoorden zoals *horen* en *vernemen*, en idiomatische uitdrukkingen zoals *naar het schijnt* en *het ligt voor de hand*.^{13,14}

• **Epistemische modaliteit** betreft een inschatting van de kansen dat de stand van zaken in de taaluiting in de werkelijkheid voorkomt. Die inschatting is gesitueerd op een graduele schaal die loopt van absolute zekerheid dat de stand van zaken reëel is, tot absolute zekerheid dat hij niet reëel is, via tussenposities van waarschijnlijkheid, mogelijkheid en onwaarschijnlijkheid van de stand van zaken (de schaal omvat dus ook

¹³ Het definiëren van (het verschil tussen) de woordsoorten adverbium en adjectief is een notoir vraagstuk, en stelt specifiek m.b.t. het Nederlands ook erg grote problemen. In deze bijdrage worden deze categorieën zuiver gedefinieerd in termen van het syntactische optreden van de betrokken woorden: een woord is een adverbium als het gebruikt wordt als modificeerder van het werkwoord, het is een adjectief als het gebruikt wordt als predicatief element in de zin (we houden ons hier enkel met het zinsniveau bezig). Een woord dat op de twee manieren kan gebruikt worden geldt in het ene gebruik als adverbium en in het andere gebruik als adjectief. Ik ga hier niet verder in op de vraag of dit syntactische verschil een voldoende reden is om de twee categorieën ook als aparte woordsoorten te zien, en evenmin op de vraag of er andere criteria zouden moeten of kunnen gebruikt worden (b.v. morfologische) om het onderscheid te verantwoorden (maar zie Nuyts 2001a: 288-289).

¹⁴ De precieze bepaling van welke (lexicale) vormen wel en welke niet als ‘evidentiële’ kunnen gekarakteriseerd worden is vaak erg moeilijk, vooral dan voor de categorieën ‘experiëntieel’ en ‘hearsay’. Behoort het gewone gebruik van perceptiewerkwoorden – b.v. *ik heb gezien dat Jan van de trap gevallen is*, *ik voel dat de lucht vochtiger aan het worden is*, enz. – wel tot de eerste, of niet? En behoren gewone markeerders van directe of indirecte rapportering van de woorden van een ander (meestal gewone taalhandelingswerkwoorden) – b.v. *en toen zei Jan: “wat een nonsens”*, *en Piet antwoordde dat het hem ook niet bijster interesseerde* – tot de ‘hearsay’-categorie, of niet? En wat met *volgens de cijfers van het planbureau is deze regering failliet*: is de voorzetselgroep aan het zinsbegin een markeerder van ‘hearsay’ of een andere evidentiële subcategorie, of niet? Als niet: waar (en op welke basis) trekt men de grens tussen de echte evidentiële en deze (toch duidelijk semantisch gerelateerde) citaats- en perceptietypemarkeerders? Sommigen zullen argumenteren dat de grens ligt bij het al dan niet voldoende gegrammaticaliseerd zijn van de vormen (de klassieke karakterisering van evidentialiteit betreffen bijna steeds enkel grammaticale uitdrukkingvormen – cf. b.v. Willett 1988). Maar om allerlei semantische en functionele redenen – zie Nuyts (2001a) – is zo’n afgrenzing arbitrair en moeilijk houdbaar. Anderson (1986) voegt aan het criterium van het grammaticale karakter het (gedeeltelijk gecorrigeerd) criterium toe dat het (perceptie)werkwoord niet als het hoofdpredikaat van de zin mag optreden, en hij verbindt dat met de aanwezigheid van het zinsaccent – en dus de belangrijkste nieuwe informatie – in de complementzin (en niet op/in het perceptiepredikaat). Maar dat is een uiterst moeilijk operationaliseerbaar principe, temeer omdat hoofdpredikaatstatus enerzijds en het dragen van het zinsaccent/het de belangrijkste nieuwe informatie zijn anderzijds absoluut niet gecorrigeerd zijn. Op deze ‘afbakeningsproblematiek’ kan ik hier niet verder ingaan, maar uitlopers ervan zullen later in de discussies nog wel af en toe opduiken.

een component van polariteit). Het systeem van uitdrukkingen van epistemische modaliteit in het Nederlands is grondig beschreven in Nuyts (2001a). Tot de belangrijkste vormen (waarvan er verschillende ook andere dan epistemische betekenissen kunnen hebben) behoren: modale hulpwerkwoorden zoals *kunnen* en *zullen*, zinsadverbia zoals *misschien*, *wellicht*, *waarschijnlijk* en *zeker*, predicatieve adjectieven zoals *mogelijk*, *waarschijnlijk* en *zeker*, en volle werkwoorden zoals *denken* en *geloven*.

• **Deontische modaliteit** tenslotte betreft een beoordeling van de ‘morele’ of ‘ethische’ waarde van de stand van zaken, ofwel (eenvoudigst) in termen van zijn (on)aanvaardbaarheid, (on)wenselijkheid of noodzakelijkheid, ofwel (complexer)¹⁵ in termen van een toelaatbaarheid of een verplichting/verbod in hoofde van een actor om hem te bewerkstelligen (in beide gevallen gaat het ook weer om een graduele schaal met een positieve en een negatieve pool). Tot de vormen die deze dimensie in het Nederlands kunnen uitdrukken (vaak ook weer naast andere betekenissen) behoren: modale hulpwerkwoorden zoals *moeten*, *mogen* en *hoeven*, zinsadverbia zoals *gelukkig* (b.v. in de zin: *gelukkig heeft hij de deur op tijd toegedaan*) en *goed/beter/best* (zoals in *je komt maar beter naar huis*), predicatieve adjectieven zoals *noodzakelijk*, *wenselijk*, *aanvaardbaar*, *goed/beter/ best* (cf. *het is goed dat ...*) en *toelaatbaar*, en volle werkwoorden zoals *verplichten*, *eisen*, *verlangen* (in de zin: *ik verlang dat je die rekening onmiddellijk vereffent*) en *toelaten*.¹⁶

Wat is er nu met deze drie categorieën aan de hand? Zoals de voorbeelden in (1) illustreren kunnen de meeste kwalificatiele dimensies in het Nederlands (relatief) vrij gecombineerd worden in één taaluiting.¹⁷ Het is niet moeilijk om verdere voorbeelden te

¹⁵ De complexiteit zit in het feit dat deze ‘versie’ van de dimensie niet enkel een beoordeling van de aanvaardbaarheid, wenselijkheid of noodzakelijkheid van de stand van zaken, maar bovendien een ‘handelingsopdracht’ aan een derde persoon omvat. Hoewel deze ‘versie’ in de literatuur meestal als het ‘normale’ of prototypische geval van deontische modaliteit wordt aangehaald, is dit dus eigenlijk een samengesteld type. Deontische modaliteit is overigens, niet alleen m.b.t. het Nederlands, maar heel algemeen in de taalkunde, een zo goed als niet onderzochte en dus heel erg slecht begrepen dimensie.

¹⁶ Ik laat hier in het midden of de noties van volitie en intentie ook tot de groep van deontische betekenissen moeten gerekend worden (zoals Palmer 1986 dat doet, b.v.), dan wel of ze tot een andere categorie behoren (Palmer 2001: 9-10 b.v. rekent ze, i.t.t. zijn eerdere werk, tot de categorie van dynamische modaliteit; en in Nuyts 2003a wordt de mogelijkheid geopperd dat volitie – maar niet intentie – tot de hiervoor al genoemde categorie van ‘emotioneel’ of ‘boulomaisch attitude’ behoort), of eventueel zelfs (een) aparte categorie(ën) uitmaken.

¹⁷ Deze uitspraak betreft uiteraard de semantiek. Talen vertonen wel degelijk erg sterke en idiosyncratische beperkingen op de combineerbaarheid van specifieke talige uitdrukkingsvormen voor kwalificatiele dimensies. Maar dat is een observatie over de combineerbaarheid van

verzinnen. In feite is elke Nederlandse taaluiting waarin tempus op een tijdsreferentiële manier gebruikt wordt (en dat is het geval in de grote meerderheid van de finiete zinnen) en waarin nog één andere kwalificatiële uitdrukking van een ander categorie dan ‘tijd’ optreedt een instantie. Maar dit principe van vrije combineerbaarheid lijkt niet zonder meer op te gaan voor uitdrukkingen van deontische modaliteit, epistemische modaliteit en evidentialiteit onderling, zoals uit de analyses in deze paper zal blijken.¹⁸ Veel van de ‘verzinbare’ onderlinge combinaties van uitdrukkingsvormen van die semantische categorieën treden blijkbaar niet op in reëel spontaan taalmateriaal, en een aantal van die combinaties zijn intuïtief ook gewoonweg uit den boze. En in combinaties die toch optreden of zouden kunnen optreden ontstaan bijna steeds ‘speciale’ betekenissen, meer bepaald van twee grote types: ofwel ontstaat een patroon waarbij (ten hoogste) slechts één van de uitdrukkingen ‘performatief’ is, terwijl de andere dat niet is; ofwel – nl. bij combinaties met enkele specifieke lemma’s – ontstaat een patroon waarbij één van de twee kwalificatiële uitdrukkingen niet zonder meer zijn normale kwalificatiële betekenis uitdrukt, maar op een afgeleide manier gebruikt wordt, en daardoor heel vaak de facto mee ‘ten dienste’ staat van de uitdrukking van de kwalificatiële betekenis vervat in de andere uitdrukking. (Illustraties volgen in sectie 4.)

Aangezien de notie van ‘performativiteit’ in het volgende een belangrijke rol speelt, heeft ze wat uitvoerigere voorafgaande precisering. Voor de drie daarnet gedefinieerde kwalificatiële dimensies (en wellicht niet toevallig precies die drie – zie sectie 5)¹⁹ kan men een systematisch onderscheid maken tussen ‘performatieve’ en ‘descriptieve’ gebruikswijzen van de uitdrukkingsvormen.

- Een vorm is **performatief** als hij een kwalificatie van de stand van zaken uitdrukt waarvoor de spreker zelf op het moment van het spreken de volle verantwoordelijkheid

syntactische (grammaticale) categorieën. Waar het ons hier om gaat is elementaire semantische combineerbaarheid: mits de selectie van grammaticaal compatibele uitdrukkingsvormen kunnen de meeste combinaties van kwalificatiële dimensies perfect gerealiseerd worden. Tot de weinige uitzonderingen behoort b.v. het feit dat ‘performatieve’ (zie beneden) deontische uitdrukkingen met een bijkomende ‘handelingsopdracht’ – dus expressies van advies, toelating, bevel, enz. – enkel met een toekomstige of hoogstens een tegenwoordige tijdsreferentie kunnen gecombineerd worden, maar niet met een verleden tijdsreferentie. Maar die beperking geldt b.v. zeker niet voor de meer elementaire deontische uitdrukkingen van aanvaardbaarheid en noodzakelijkheid, die perfect ook op een verleden stand van zaken betrekking kunnen hebben.

¹⁸ Er is overigens op het eerste gezicht nog een verdere kwalificatiële categorie die onderworpen is aan deze combineerbaarheidsproblematiek, nl. de categorie die hiervoor ‘emotioneel’ of ‘boulomaisch attitude’ genoemd is. Omdat deze categorie op zich echter nog nauwelijks geëxploreerd is zal ik ze in dit onderzoek niet mee in beschouwing nemen.

¹⁹ Maar wellicht geldt dit onderscheid ook wel weer voor het ‘boulomaisch attitude’.

wat betreft de geldigheid ervan opneemt.²⁰ D.w.z., bij een performatieve vorm is de spreker zelf actief gebonden aan de uitgedrukte kwalificatie van de stand van zaken, hij/zij staat ten volle achter de geldigheid ervan. In het Engels spreekt men daarbij – met een moeilijk vertaalbare term – van ‘speaker commitment’. Alle deontische, epistemische en evidentieële vormen kunnen performatief gebruikt worden, en dit gebruik is ook altijd de normale situatie (de ‘default’).

• Een vorm is **descriptief** als hij een kwalificatie van een stand van zaken uitdrukt die afkomstig is van (of toegeschreven wordt aan) een derde persoon, of van de spreker op een vroeger tijdstip, maar die geen aanduiding inhouden van het standpunt van de spreker op het spreekmoment zelf (d.w.z., de spreker rapporteert enkel over een kwalificatie van een stand van zaken).²¹ Een vorm is eveneens descriptief als hij gebruikt wordt om een ‘hypothese’ te formuleren m.b.t. een kwalificatie (b.v. in een vraag of een conditionele bijzin, als de vorm daarin tenminste het centrale element – de bevroegde notie of de kern van de conditie – vormt), waarbij de spreker op het spreekmoment eventueel wel de bron van de hypothese kan zijn, maar waarbij hij/zij die ‘gepostuleerde’ kwalificatie dus niet als zijn/haar eigen standpunt naar voren schuift. Kortom, bij een descriptieve vorm is de spreker niet zelf actief gebonden aan de geformuleerde kwalificatie van de stand van zaken: er is geen ‘speaker commitment’ mee gemoeid. Niet alle uitdrukkingvormen kunnen descriptief gebruikt worden: zoals aangetoond wordt in Nuyts (2001a), is dat bij de epistemische uitdrukkingvormen enkel het geval voor de predicatieve adjectieven en de volle werkwoorden, maar niet voor de adverbialen en hulpwerkwoorden; de precieze toedracht bij de deontische en evidentieële vormen dient nader onderzocht te worden, maar de discussie hieronder biedt wel enkele aanwijzingen in dit verband.

Het onderscheid tussen performatieve en descriptieve uitdrukkingen wordt geïllustreerd in (4), voor de drie betrokken kwalificatie-dimensies (later volgen meer en complexere voorbeelden).²²

²⁰ Deze notie van performativiteit is dus zeker niet te verwarren met zijn ‘homoniem’ in de taalhandelings-theorie, hoewel er wel verbanden tussen de twee bestaan. Zie Nuyts (2001a: 40).

²¹ Als de spreker verwijst naar een eigen oordeel op een vroeger tijdstip, dan suggereert dat meestal dat hij/zij op het moment van het spreken niet meer dezelfde overtuiging is toegedaan. Maar dat betekenselement is niet inherent aan de descriptieve vorm, het gaat hier veeleer om een conversationale implicatuur, die in context ook perfect ongedaan kan worden gemaakt.

²² Het onderscheid tussen het descriptieve en performatieve gebruik van kwalificatie-dimensies is overigens vaak moeilijk te maken, vooral dan in het bereik van de directe en indirecte rapportering van de uitspraken en gedachten van anderen (een frequent gegeven b.v. in persberichten).

- (4) a. Deontische modaliteit:
 Performatief: ***Ik eis dat je onmiddellijk naar huis komt***
 Descriptief: ***Jan eist dat je onmiddellijk naar huis gaat***
- b. Epistemische modaliteit:
 Performatief: ***Het is nogal waarschijnlijk dat Piet inmiddels thuis is***
 Descriptief: ***Jan acht het nogal waarschijnlijk dat Piet inmiddels thuis is***
- c. Evidentialiteit:
 Performatief: ***Naar verluidt is Piet weer thuis***
 Descriptief: ***Jan heeft horen verluiden dat Piet weer thuis is***

Van belang voor onze discussie is vooral ook dat – vanuit een cognitief perspectief bekeken – descriptieve en performatieve gebruikswijzen van vormen ongetwijfeld een heel verschillende status moeten toebedeeld krijgen in termen van een schema als in (3). Hoe het verschil precies moet gevat worden is echter niet helemaal vanzelfsprekend. Ten minste op een bepaald niveau van analyse, kunnen wellicht enkel performatieve vormen worden beschouwd als de directe uitdrukking van een kwalificatiële categorie uit de hiërarchie. In descriptieve gevallen is het gerapporteerde of gepostuleerde oordeel in wezen een (min of meer) ‘objectief’ (of ‘geobjectiveerd’) feit waar de spreker het over wil hebben, en dat zou dus kunnen betekenen dat de kwalificatie in zulke gevallen moet beschouwd worden als een element van een stand van zaken, dat dus op het onderste niveau in de hiërarchie in (3) thuishoort. Nochtans blijft het ook in dat geval gaan om een ‘kwalificatie van een stand van zaken’, en de vraag is dan hoe dat moet gevat worden.²³ (Zie ook Nuyts 2001a voor een

geving, of in beschouwend en populair-wetenschappelijk proza). Heel vaak is het in die contexten onmogelijk om uit te maken of een spreker/schrijver enkel (min of meer neutraal) de woorden/gedachten van anderen weergeeft, dan wel (ook) zelf achter de daarin optredende kwalificaties staat. Maar dit is niet zozeer een moeilijkheid met het onderscheid ‘performatief vs. descriptief’ op zich, maar wel vooral met het karakter van het fenomeen van directe en indirecte rapportering van uitspraken en gedachten van anderen (zie b.v. Chafe 1994 hierover). Deze problematiek zal in de corpusanalyse in sectie 4 hieronder af en toe de kop opsteken. In correlatie met deze vaststellingen moet overigens ook opgemerkt worden dat de bepaling eerder in deze sectie van welke epistemische vormtypes wel en welke niet descriptief gebruikt kunnen worden niet geldt in rapporteringscontexten: ook epistemische adverbia en hulpwerkwoorden kunnen daar gebruikt worden, zowel in directe als indirecte rede, hoewel ze in veel gevallen wellicht niet de opinie van de spreker/schrijver weergeven, maar enkel van de gerapporteerde. (Dit op zich draagt uiteraard ook weer in sterke mate bij tot de moeilijkheid om het onderscheid te maken tussen descriptiviteit en performativiteit in deze contexten.) Een gelijkaardige observatie geldt ongetwijfeld voor deontische en evidentiële uitdrukkingvormen.

²³ Deze vraag stelt zich overigens ook voor de kwalificaties van tijd naar beneden in de hiërarchie in (3): weliswaar is er daarbij geen verschil tussen descriptieve en performatieve gebruikswijzen in de strikte zin, maar niettemin kunnen die wel in de scope van een evidentiële of epistemische markeerder voorkomen, die b.v. aangeeft dat het om (b.v.) een tijdsmarkering gaat die iemand

uitvoerigere discussie over deze materie – later in deze paper kom ik hier nog op terug.)

In de volgende secties bekijken we in meer detail de combineerbaarheid van deontische, epistemische en evidentieële vormen in het Nederlands, aan de hand van empirische observaties, en met het oog daarop volgt nu eerst wat meer toelichting bij het gebruikte feitenmateriaal.

anders vooropstelt (*Jan denkt dat Piet morgen komt*), of dat de spreker weinig geloof hecht aan een bepaalde tijdsmarkering (*het is toch wel heel erg onwaarschijnlijk dat hij morgen komt*) (hetzelfde geldt uiteraard voor alle andere, lagere kwalificaties in het systeem). De vraag is wat de status is van dergelijke temporele (of andere) kwalificaties, in een cognitief perspectief.

3. De methode

Ter ondersteuning van de analyse worden empirische data gebruikt afkomstig uit drie heel uiteenlopende types van bronnen, die methodologisch een complementair perspectief op het probleem bieden.

(i) *Het Corpus Gesproken Nederlands*

Als basis voor het onderzoek wordt gebruik gemaakt van het materiaal vervat in de vierde release van het Corpus Gesproken Nederlands (CGN – Nederlandse Taalunie 2001). Meer bepaald is gebruik gemaakt van alle gelemmatiseerd materiaal in deze release. Dit omvat in totaal 1.257.313 woorden gesproken Zuid-Nederlands en 1.219.474 woorden gesproken Noord-Nederlands, samen dus 2.276.787 woorden. Het gaat om verschillende types van materiaal, van spontane spreektaal (zoals ‘face-to-face’-conversaties, debatten en discussies, interviews) tot ‘voorbereide’ spreektaal (zoals nieuwsbulletins, lezingen, en voorgelezen tekst).²⁴

Het materiaal is ‘bezocht’ door middel van het programma ‘Corex’, in de versie aangeleverd bij de vierde release van het CGN (versie 3). Meer bepaald is gezocht naar het gemeenschappelijk voorkomen in één taaluiting van telkens één lemma (zoals gedefinieerd in het CGN) van twee van de betekenis categorieën die ons hier interesseren, in beide mogelijke volgordes. Als vormelijk zoekcriterium is daarbij gebruikt: het samen voorkomen van de doellemma’s binnen een onderlinge afstand van 10 woorden.

Slechts een steekproef van mogelijke lemmacombinaties is in het corpus opgezocht. Er is wel naar gestreefd om voor elk van de betekeniscombinaties (deontisch + epistemisch, epistemisch + evidentieel, deontisch + evidentieel) ten minste 2 verschillende lemmacombinaties voor volgende vormtypecombinaties te bekijken: adverbium + hulpwerkwoord, adverbium + adjectief, adverbium + adverbium, telkens in de twee semantische volgordes (dus: deontisch adverbium + epistemisch hulpwerkwoord én deontisch hulpwerkwoord + epistemisch adverbium, enz.). Volle werkwoorden en idiomatische uitdrukkingen zijn in dit corpus niet bekeken, om de omvang van het onderzoek binnen de perken te houden (sommige van deze vormtypes komen wel aan bod in (ii) en (iii) hieronder).

Nog een praktische beperking betreft de hoogfrequente lemmacombinaties: er zijn nooit meer dan 100 gevallen van een combinatie geanalyseerd, nl. maximaal 50 per volgorde van

²⁴ De precieze distributie van het materiaal over de verschillende categorieën doet voor onze doelstellingen niet ter zake. Voor details, zie Nederlandse Taalunie (2001).

optreden van de lemma's. Als er meer dan 50 treffers zijn van de lemma's in een bepaalde volgorde, dan zijn de geanalyseerde gevallen altijd de eerste 50 die door Corex geselecteerd werden.

Uit de automatisch gegenereerde (en eventueel kwantitatief ingeperkte) resultaten zijn de relevante gevallen verder manueel geselecteerd. De formele output bevat nl. ten eerste zeer veel 'vormelijk irrelevante' gevallen. Dat omvat dan vooral gevallen waarbij de relevante lemma's in (al dan niet aaneengeschakelde) aparte zinnen voorkomen, zodat ze op aparte standen van zaken betrekking hebben. Als weliswaar 'aaneengeschakelde' maar niettemin aparte zinnen gelden: nevensgeschikte zinnen, maar ook de meeste combinaties van een hoofdzin en een ondergeschikte zin, zoals adverbiale zinnen en relatiefzinnen en andere zinnen als bepaling binnen een nominale constituent. Enkel complementzinnen (subjects- en objectszinnen) zijn als geïntegreerd deel van de hoofdzin gerekend (zodat in die gevallen een combinatie van een relevante vorm in de hoofdzin en een relevante vorm in de bijzin als een 'treffer' geldt). Ook 'vormelijk irrelevant' zijn vormen die op het termniveau functioneren: we beperken ons in dit onderzoek tot zinsmodificatie. De output van Corex bevat verder ook heel veel 'semantisch irrelevante' gevallen, nl. gevallen waarin de gezochte lemma's niet de juiste betekenis hebben. De hulpwerkwoorden hebben b.v. allemaal, en de adverbia/adjectieven hebben erg vaak meerdere betekenissen, en de niet-relevante betekenissen zijn uiteraard uitgefilterd.

Een overzicht van de bezochte lemmacombinaties, van allerlei relevante frequentiegegevens, en van de (toepassing van de) uitfilteringscriteria, is te vinden in appendices 1-4.

(ii) *Het corpus van epistemische vormen uit Nuyts (2001a)*

Verder is gebruik gemaakt van de treffers verzameld in de context van de corpusstudie van uitdrukkingen van epistemische modaliteit gerapporteerd in Nuyts (2001a). Dit deel van de data omvat dan ook enkel combinaties van enerzijds een epistemische met anderzijds ofwel een deontische ofwel een evidentieële vorm.

Dit materiaal omvat de voorkomens van enkele epistemische (of epistemisch gebruikte) uitdrukkingen in (delen van) twee corpora van gesproken en geschreven Nederlands, nl. het corpus beschreven in Uit den Boogaart (1975), en het (niet publiek beschikbare) corpus gebruikt in Vandenbosch (1992).²⁵ Het betreft meer bepaald:

- 112 gevallen²⁶ van het epistemische gebruik van het modale hulpwerkwoord *kunnen*

²⁵ De aard van de gebruikte deelcorpora is voor onze doelstelling niet essentieel. Voor details, zie Nuyts (2001a).

²⁶ Dit is 1 geval minder dan gerapporteerd in Nuyts (2001a: 187) – het verschil is het gevolg van de declassering van een geval dat bij nadere beschouwing ten onrechte als epistemisch was

(op 264.202 woorden corpusmateriaal); dit omvat zowel de erg zeldzame eenduidig epistemische voorkomens van dit hulpwerkwoord, geïllustreerd in (5a), als de ambigue voorkomens, d.w.z. gevallen waarbij naast een epistemische ook een dynamisch modale lezing – een uitdrukking van inherente capaciteit van het subject of van een potentie inherent in de omstandigheden van de stand van zaken – mogelijk is, geïllustreerd in (5b).²⁷

- (5) a. *Het zou kunnen zijn dat hij morgen toch nog komt*
b. *Hij kan toch nog komen morgen/Hij zou toch nog kunnen komen morgen*

• 292 gevallen van het (epistemische) kwalificatoire gebruik van *denken* (op 384.181 woorden corpusmateriaal), geïllustreerd in (6).

- (6) a. *Ik denk dat toch nog komt morgen*
b. *Hij komt morgen toch nog, denk ik*

• 25 adjectivische en 192 adverbiale gevallen van *waarschijnlijk* (op 913.747 corpuswoorden), geïllustreerd in (respectievelijk) (7a) en (7b).

- (7) a. *Het is waarschijnlijk dat hij morgen toch nog komt*
b. *Hij komt waarschijnlijk toch nog morgen*

In al die gevallen is gezocht naar vormen binnen dezelfde (deel-)zin (waarbij dezelfde criteria gehanteerd zijn als in (i) hierboven) die deontisch of evidentieel geïnterpreteerd kunnen worden, zonder voorafgaandelijke limitering tot bepaalde lemma's. Voor het overige zijn hier dezelfde formele en semantische criteria voor de selectie van vormen gehanteerd als m.b.t. het CGN (zie appendix 4).

(iii) *De data uit het experimentele onderzoek van Nuyts en Vonk (1999)*

Tenslotte is gebruik gemaakt van het materiaal verzameld in de context van een experimenteel onderzoek naar de rol van informatiestructuur in epistemisch modale uitdrukkingen (zie Nuyts en Vonk 1999, Nuyts 2001a). Dit onderzoek maakte gebruik van de techniek van 'controled data elicitation' – d.w.z., het uitlokken van spontane taaluitingen onder gecontroleerde omstandigheden, enerzijds in gesproken vorm, en anderzijds in

gecodeerd (het geval in UDB, C1:3907-8).

²⁷ Ik kan hier niet ingaan op de erg complexe problematiek van ambiguïteit in dit modale hulpwerkwoord – voor details, zie Nuyts (2001a: 171ff).

geschreven vorm (de precieze structuur van het experiment doet evenwel niet ter zake voor onze huidige doelstelling) – en in de marges van de analyse van dat materiaal is ook gekeken naar het samen optreden van epistemische en evidentieële vormen in het verkregen materiaal. Daarbij zijn alle mogelijke vormelijke types van epistemische en evidentieële uitdrukkingen in beschouwing genomen. Maar het onderzoek was wel beperkt tot gevallen van performatief gebruik van die uitdrukkingen: descriptief gebruikte vormen werden in de analyse niet gecodeerd. Dat betekent dus dat eventueel in het materiaal voorkomende combinaties van een performatieve en een descriptieve epistemische en evidentieële vorm niet in de experimentele analyse verwerkt werden, en hier dus ook niet in beschouwing genomen worden – enkel combinaties van performatieve vormen komen aan bod.

Voor onze huidige doelstelling is in dit materiaal ook weer enkel gekeken naar combinaties van (performatieve) epistemische en evidentieële vormen op het zinsniveau, vormen op het termniveau worden dus buiten beschouwing gelaten. Op het semantische vlak zijn verder ook de combinaties waarbij het partikel (of de partikelcombinatie) (*toch wel*) betrokken is buiten beschouwing gelaten. In het experiment is dit partikel (of deze partikelcombinatie) als een epistemische vorm gecodeerd, maar zoals ook al uit de analyse van het experiment zelf bleek (cf. Nuyts 2001a: 257-258) heeft deze vorm(combinatie) eerder een ‘ondersteunende’ functie (het partikel combineert b.v. ook heel erg vaak met andere epistemische vormen, en lijkt daarbij een afzwakkend karakter te hebben – d.w.z., het modificeert in die gevallen de epistemische waarde van de andere epistemische uitdrukking). Het is daarom wellicht ten onrechte van hem als een zelfstandige epistemische uitdrukking te behandelen. Hij kan trouwens ook optreden in combinatie met deontische en evidentieële vormen, en lijkt daar dezelfde ‘ondersteunende’ (of misschien beter: afzwakkende) functie te hebben, zonder dat er nog sprake kan zijn van een epistemisch karakter. Vgl. b.v. (8).

- (8) a. Deontisch: *Ik zou je toch wel aanraden van dat te doen*
b. Evidentieel: *Het is wel duidelijk dat hij de dader is*

Tenslotte nog een opmerking over de kwantificatie van de resultaten. In de presentatie van de data in de volgende sectie wordt afgezien van een poging om de frequentie van de specifieke vormcombinaties in de verschillende deelcorpora in relatieve getallen weer te geven. Het is nl. niet duidelijk op welke basis die relatieve waarden zouden moeten worden berekend: op basis van het aantal woorden in elk deelcorpus waaruit de lemmacombinaties gehaald zijn? of op basis het aantal voorkomens van elk lemma in de deelcorpora (cf. appendix 3 voor de frequenties van de bezochte lemma’s in het CGN)? en in dat laatste geval, welk van de twee lemma’s in de combinatie moet dan als basis genomen worden? Maar het punt is vooral ook dat relatieve cijfers niet erg veel zouden bijdragen tot het

onderzoek: waar het ons om gaat zijn kwalitatieve vaststellingen, nl. dat als combinaties van vormen optreden, er altijd iets speciaals aan de hand is, en dat 'rechttoe rechtane' combinaties dus vrijwel onbestaande zijn.

4. De resultaten

In het volgende overzicht van de resultaten behandelen we achtereenvolgens de combinaties van deontische en epistemische vormen, van epistemische en evidentieële vormen, en van deontische en evidentieële vormen.

4.1. *Deontische en epistemische modaliteit*

Tabel 1 toont het aantal relevante voorkomens van combinaties van lemma's voor deze betekeniscombinatie, in de verschillende relevante corpora (wat betreft het materiaal uit het CGN, zie ook appendices 1-3 voor meer informatie). Een liggend streepje betekent in het geval van het CGN dat de combinatie in dat corpus niet is opgezocht, en in het geval van Nuyts (2001a) dat het niet kon voorkomen omdat het epistemische lemma geen deel uitmaakte van de corpusselectie (voor dit laatste corpus betekent een '0' dus dat de combinatie in het materiaal had kunnen opduiken, maar niet is opgedoken).

Een aantal dingen vallen meteen op.

- Ten eerste, het blijkt dat heel veel combinaties niet gerealiseerd worden. Dat komt het duidelijkst naar voor uit de combinaties opgezocht in het CGN, die op zuiver toevallige basis gekozen zijn en zonder a priori restrictie op de lemma's voor één van de twee betekenis categorieën: 14 van de 21 in dat corpus bezochte combinaties – d.i. 67% – treden niet op. In sommige gevallen – nl. die waarbij ten minste één van de twee betrokken lemma's een eerder geringe frequentie heeft (vgl. de frequentiegegevens voor het CGN in appendix 3) – kan dat natuurlijk met toeval te maken hebben (het eeuwige probleem van 'toevallige gaten' in corpusdata), maar bij combinaties van frequenter voorkomende vormen (b.v. de hulpwerkwoorden en nogal wat van de adverbia en adjectieven) is er toch wellicht meer aan de hand.
- Ten tweede, de globale frequentie van combinaties is erg laag. Dit kan het gemakkelijkst afgeleid worden uit de data van Nuyts (2001a), aangezien we voor de daar gebruikte corpora een heel nauwkeurige telling hebben van het totaal aantal voorkomens van de betrokken epistemische vormen in de data (los van hun optreden in combinaties). Op een totaal van 621 epistemische vormen (zie sectie 2, deel (ii)) zijn er slechts 20 waarin een combinatie met een deontische vorm optreedt, d.i. amper 3,2% van de gevallen.

Betekeniscategorieën/lemma's		CGN	Nuyts 2001a
Deontisch	Epistemisch		
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>misschien</i> (adv)	11	-
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	0	0
<i>wenselijk</i> (adj)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	0	0
<i>verplicht</i> (adv/adj)	<i>zeker</i> (adv/adj)	0	-
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>mogelijk</i> (adv/adj)	0	-
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>wellicht</i> (adv)	0	-
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>zeker</i> (adv/adj)	0	-
<i>aanvaardbaar</i> (adj)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	0	0
<i>noodzakelijk</i> (adj)	<i>misschien</i> (adv)	0	-
<i>aanvaardbaar</i> (adj)	<i>kunnen</i> (aux)	0	0
<i>noodzakelijk</i> (adj)	<i>zullen</i> (aux)	1	-
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>kunnen</i> (aux)	0	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>zullen</i> (aux)	0	-
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>denken</i> (ww)	-	1
<i>moeten</i> (aux)	<i>misschien</i> (adv)	53	-
<i>moeten</i> (aux)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	13	0
<i>mogen</i> (aux)	<i>misschien</i> (adv)	15	-
<i>mogen</i> (aux)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	2	0
<i>hoeven</i> (aux)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	-	1
<i>mogen</i> (aux)	<i>zullen</i> (aux)	3	-
<i>moeten</i> (aux)	<i>kunnen</i> (aux)	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>zullen</i> (aux)	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>kunnen</i> (aux)	0	0
<i>mogen</i> (aux)	<i>denken</i> (ww)	-	4
<i>moeten</i> (aux)	<i>denken</i> (ww)	-	8
<i>willen</i> (aux)	<i>denken</i> (ww)	-	2
<i>gebieden</i> (ww)	<i>denken</i> (ww)	-	1
<i>afkeuren</i> (ww)	<i>denken</i> (ww)	-	1
<i>op zijn plaats zijn</i> (idioom)	<i>denken</i> (ww)	-	1
<i>er niets voor kopen</i> (idioom)	<i>denken</i> (ww)	-	1

Tabel 1: Frequentie van combinaties van deontische en epistemische lemma's

- Ten derde, voor de combinaties die dan toch gerealiseerd worden valt meteen op dat vooral het epistemische adverbium *misschien* sterk vertegenwoordigd is, en in mindere mate ook het epistemisch adverbium/adjectief *waarschijnlijk* en het mental state predikaat *denken*.

Als we de gerealiseerde combinaties in meer detail bekijken, dan blijkt dat we in de grote meerderheid daarvan te maken hebben met de in sectie 2 al aangeduide situatie waarin slechts één van de twee vormen performatief gebruikt is – d.w.z., uitdrukking geeft aan de eigen opinie van de spreker, op het spreekmoment – terwijl de andere vorm descriptief gebruikt is – d.w.z., geen ‘speaker commitment’ draagt (in die gevallen is stelselmatig de epistemische vorm performatief, en de deontische vorm descriptief). Dat is heel systematisch en heel duidelijk het geval bij volgende combinaties:²⁸

(i) *noodzakelijk* + *zullen*

Het enige geval van deze combinatie – weergegeven in (9) – komt uit een politiek debat over de financiële situatie van de stad Antwerpen.

- (9) *dat het toch uh algemeen gelet op de problematiek in de stad Antwerpen en de grootheid van die stad uh toch uh wellicht meerdere inspanningen **zullen noodzakelijk** blijken dan dat wat u nu toe engageert.* (CGN, zullen noodzakelijk, hit1, r3vl_10\fv600671)

Dit is sowieso een randgeval, want *noodzakelijk* kan ook dynamisch modaal bedoeld zijn (in dit geval: een uitdrukking van een noodzaak inherent aan/een onvermijdelijk gevolg van de omstandigheden), en *zullen* kan eventueel ook een zuivere futurummarkeerder zijn. Maar als we de vormen toch het voordeel van de twijfel geven, dan is *zullen* weliswaar duidelijk performatief, maar dan kan *noodzakelijk* (net zoals *blijken* trouwens) sowieso enkel descriptief verstaan worden: het gaat om een hypothetische noodzakelijkheid die ergens in de toekomst van toepassing kan zijn.

(ii) *mogen* + *waarschijnlijk*

Het gebruik van *mogen* in (10) – afkomstig uit een gesprek met een leraar over zijn

²⁸ De codes achter de voorbeelden geven het volgende weer: Eerst staat de afkorting van de naam van het corpus waaruit het voorbeeld komt. In gevallen uit het CGN wordt dit gevolgd door: de zoekcombinatie (in volgorde) waarmee Corex de treffer gevonden heeft, het nummer van de treffer of ‘hit’ in de output van de zoekactie, en de CGN-code van het transcriptiefragment waar de uiting uit afkomstig is. Bij illustraties uit het ‘Uit den Boogaart’-corpus (UDB) en uit het experimentele corpus van Nuyts en Vonk (1999) (EXP) volgt de code van het deelcorpus en de regelnummers daarin. Bij illustraties uit het Vandenbosch-corpus (VDB) volgt het label van het deelcorpus.

lesactiviteiten – is weliswaar vrij merkwaardig (dit lijkt op een contaminatie tussen *veel te danken hebben aan* en *blij mogen zijn om*; vgl. ook de uitgesloten betekenissen van *mogen* in appendix 4). Maar als *mogen* hier toch als een toelating kan verstaan worden (ook al is het niet duidelijk wie de bron van de toelating zou zijn: een ‘hoger wezen’ misschien?), dan gaat het hier weer duidelijk om een descriptief gebruik van die vorm: de spreker speculeert over een ‘toelating’ die hij zou kunnen hebben/krijgen (van een indefiniet iemand of iets), maar hij ‘geeft’ ze niet aan zichzelf op het spreekmoment. *Waarschijnlijk* geeft dan aan (performatief) hoe hoog de spreker de kansen inschat dat hij die toelating heeft.

(10) *en ik heb ook wel in feite **mag** ik daar **waarschijnlijk** ook veel aan danken. ik heb geluk. ik heb altijd de laatste jaren in feite ja de slimste zeg maar gehad.* (CGN *mogen* waarschijnlijk, hit0, r2v1_03\fv400135)

Ook in (11) – waarin *mogen* zonder enige discussie deontisch is – is het niet de spreker die met deze uiting een toelating geeft aan Zabel. De spreker drukt (performatief) zijn inschatting van de kansen uit dat anderen – de wedstrijddirectie – Zabel zullen toelaten (descriptief) zijn trui te behouden.

(11) ***waarschijnlijk** dat uh onze vriend Zabel zijn trui **mag** behouden.* (CGN, waarschijnlijk *mogen*, hit0, r4v1_07\fv601092)

(iii) *mogen + zullen*

Geval (12) komt uit een les over de propaganda in Duitsland in de jaren 30 – dit is een vraag van de leerkracht aan de klas (waarop een leerling onmiddellijk antwoordt: ‘kritiek geven’). Epistemisch *zullen* is zonder twijfel performatief,²⁹ en deontisch *mogen* is zonder twijfel descriptief: het gaat om een verbod van het Nazi-regime, in het verleden.

(12) *pers mocht alleen natuurlijk over uh de goede kant van het regime spreken maar wat **zullen** ze zeker niet meer hebben **mogen** doen?* (CGN, *zullen mogen*, hit39, r3v1_04\fv400058)

De uiting in (13) komt uit een voetbalreportage die live uitgezonden wordt. Het gaat hier

²⁹ Dit geval zou men als een tegenvoorbeeld kunnen zien van de herhaalde vaststelling in Nuyts (2001a: o.m. 76, 210f) dat performatieve epistemische vormen niet in vragen kunnen verschijnen. Het is echter overduidelijk dat we hier met een heel speciaal type van vraag te maken hebben: de spreker heeft zelf het antwoord in zijn hoofd, en draagt de epistemische kwalificatie van dat antwoord over op de vraag. Dit is dus een soort van ‘blend’ tussen een mededeling en een vraag, en als dusdanig kan dit zeker niet als een tegenindicatie voor de eerdere vaststelling gelden, die enkel betrekking heeft op ‘echte’ vragen (d.w.z., vragen waarop de spreker niet zelf een antwoord weet).

natuurlijk om een vrij sterk geïdiomatiseerde zinswending (het gaat om een ‘hedge’), maar strikt gesproken drukt de spreker zijn inschatting van de kans uit (performatief) dat hij de toelating heeft van ‘anderen’, b.v. van de luisteraars, (descriptief) om een bepaalde handeling op het speelveld een misverstand te noemen.

(13) *en uh iets van wat we toch een misverstand **zullen mogen** noemen.* (CGN, zullen mogen, hit43, r3vl_11\fv600777)

In (14) kan men weer twijfelen of *zullen* niet zuiver een markeerder van het futurum is, maar er is verder ook nog *allicht* als performatief gebruikte epistemische markeerder – en *mogen* is hier ook weer duidelijk descriptief gebruikt: de spreker speculeert over wat toegelaten zal zijn later, na de wedstrijd die nog moet gehouden worden, als die goed afloopt voor Sven Nijs.

(14) *de herde kern zo zei men ons komt naar hier volgt Sven Nijs overal en **zal** hier straks **allicht mogen** gaan zegevieren.* (CGN, zullen mogen, hit45, r2vl_07\fv600129)

(iv) *moeten + waarschijnlijk*

Bij de wat frequentere combinaties van *moeten* en *waarschijnlijk* is een enkele keren voorkomend probleem te bepalen of *moeten* deontisch modaal dan wel dynamisch modaal gebruikt is.³⁰ Zo b.v. in (15).

(15) *ja dan zult de u daar 'ns over **moeten** bezinnen **waarschijnlijk** hé.* (CGN, moeten waarschijnlijk, hit7, r3vl_04\fv400073)

Is dit een ‘deontische verplichting’ voor de aangesprokene om zich te bezinnen, of is de bezinning een ‘noodzaak opgedrongen door de omstandigheden’? Dit geval heeft nog het voordeel van de twijfel gekregen,³¹ maar het verschil met een geval zoals (16) – dat niet meer als deontisch maar wel als dynamisch geklasseerd is – is duidelijk heel erg klein.

³⁰ Daarmee zit *moeten* in hetzelfde vaarwater als *kunnen* in het Nederlands: in Nuyts (2001a: 186ff) was al gebleken dat zowel de deontische als de epistemische betekenis van *kunnen* zeer vaak (zeker voor de epistemische betekenis met slechts weinig uitzonderingen) onontwarbaar ambigu zijn met een dynamische lezing. Het lijkt er wel op dat het probleem bij de deontische betekenis van *moeten* bijlange niet zo scherp is als bij de epistemische betekenis van *kunnen*. Maar dat hoeft ons nu niet verder te bekommeren.

³¹ Gelijkaardige randgevallen in het CGN die wel als deontisch geteld zijn zijn: moeten waarschijnlijk, hit2, 16, 20; en waarschijnlijk moeten, hit11.

- (16) *we moeten er waarschijnlijk geen tekening bij maken.* (CGN, moeten waarschijnlijk, hit21, r2v1_09\fv600387)

Ook de betekenis van *moeten* in (17) is niet helemaal duidelijk: is dit een deontische betekenis (die dan min of meer vergelijkbaar zou zijn met de betekenis van *mogen*), zoals hier aangenomen is, of gaat het om een andere betekenis, eventueel in de sfeer van dynamische modaliteit?

- (17) *da 's toch eigenlijk wel heel erg en een computer daar moet u dan al helemaal niet over beginnen waarschijnlijk of ...* (CGN, moeten waarschijnlijk, hit23, r2nl_07\fn000299)

Hoe dan ook, als men inderdaad aanneemt dat (15) en (17) deontisch zijn, dan is het andermaal heel duidelijk dat de epistemische vorm wel performatief is, maar de deontische niet: in (15) heeft de spreker het over de kansen dat de aangesprokene ergens in de toekomst moreel gedwongen zal zijn om zich te bezinnen, waarbij niet helemaal duidelijk is of die toekomstige verplichting van de spreker afkomstig zal zijn, of van anderen; en in (17) heeft de spreker het over wat anderen zouden toelaten of niet. Ook in alle corpusgevallen waarin *moeten* zonder enige twijfel deontisch gebruikt is is er duidelijk sprake van descriptief gebruik – zoals b.v. in (18) en (19).^{32,33}

- (18) *je moet ook altijd wel een beetje creatief zijn waarschijnlijk?* (CGN, moeten waarschijnlijk, hit5, r2nl_02\fn000118)

- (19) *waarschijnlijk moeten de drie voor de jeugdrechter komen.* (CGN, waarschijnlijk moeten, hit0, r2v1_09\fv600310)

Meer bepaald zijn al die eenduidig deontische gevallen van het type waarbij het opleggen van de verplichting/de aanduiding van een deontische noodzakelijkheid duidelijk uitgaat van een andere instantie dan de spreker, en de spreker zelf spreekt (performatief) een waarschijnlijkheidsoordeel uit over de vraag of die deontische evaluatie vanwege die andere

³² Andere dergelijke gevallen in het CGN zijn: moeten waarschijnlijk, hit12, 14, 15, 19; waarschijnlijk moeten, hit12.

³³ In (18) gaat het ogenschijnlijk weer om een tegenvoorbeeld voor de vaststelling in Nuyts (2001a: 57, 76, 96) dat epistemische adverbia (en performatieve epistemische uitdrukkingen in het algemeen) niet in een vraag kunnen opduiken. Maar het gaat hier natuurlijk niet om een ‘normale’ vraag: in feite is dit een mededelende zin met vraagintonatie, en met een corresponderende speciale interactieve status, niet echt karakteriseerbaar als ‘rhetorisch’, maar toch dicht in die buurt (het geval is vrijwel identiek met vb. (15) in Nuyts 2001a: 58 – zie de discussie daar). In ieder geval is er geen sprake van ‘bevraging’ van de epistemische beoordeling.

spreker geldig zal zijn. Daarin ligt dus wel een stelselmatig verschil met de ambigue gevallen: die zijn (met uitzondering van het wat aparte geval in (17)) nl. van het type zoals in (15), waarin dus onduidelijk is of de bron van de deontische beoordeling de spreker zelf zal zijn (maar dan duidelijk niet op het spreekmoment maar ergens in de toekomst, zoals in vrijwel al die gevallen ondubbelzinnig wordt aangegeven door het gebruik van het hulpwerkwoord van het futurum – *zal/zullen moeten* – of door temporele adverbiale elementen zoals *dan* en *nog*), dan wel een andere instantie. (Het feit dat de bron van het toekomstige ‘oordeel’ onduidelijk is biedt eigenlijk voedsel voor de verdenking dat het hier in feite toch om een dynamische betekenis gaat: bij deze laatste is er nl. geen sprake van verschillende mogelijke bronnen van de kwalificatie, de ‘bron’ is nl. steeds het subject van de zin of eventueel de hele situatie – zie sectie 5.)

(v) *hoeven* + *waarschijnlijk*

Ook in deze combinatie vinden we dezelfde situatie. Het enige geval in het materiaal is (20). Aangenomen dat *hoeven* hier deontisch kan verstaan worden (en niet dynamisch is), dan gaat het weer om een descriptief gebruik: de spreker schat de kansen in dat ‘ze’ door niemand verplicht worden na te denken, maar hij spreekt op geen enkele manier een eigen toelating uit aan de betrokkenen (noch op het spreekmoment, noch op een ander tijdstip) om niet na te denken.

(20) *waarom maken die mensen die muziek dan omdat ze dat nou zulke goede muziek vinden ik kan me niet voorstellen dat je daar zo de hele tijd van tadadadadada en er zit zit geen moer in en dan wordt er nog een beetje ja halfwas tekst % % % omdat ze er niet bij na **hoeven** te denken ook **waarschijnlijk** (UDB, C7:298)*

(vi) *afkeuren* + *denken*

Ook in (21) dezelfde toestand:

(21) *Ik **denk** dat het grootste deel van het Nederlandse volk dit soort activiteiten **afkeurt**, daarbij uitgaande van normen op het gebied van liefde , huwelijk en gezin. (UDB, C1:2050)*

Het epistemische *denken* is wel performatief, maar het deontisch *afkeuren* is zonder twijfel descriptief: niet de spreker, maar het Nederlandse volk keurt af.

De situatie is ingewikkelder bij de combinaties met *misschien*, en bij de meeste combinaties met *denken*, en dat heeft wellicht te maken met speciale functionele kenmerken van die twee epistemische vormen.

(vii) *moeten* + *misschien*

Dit is veruit de frequentst voorkomende combinatie, maar de toestand in deze reeks van gevallen is vrij complex. Zoals bij de instanties van de combinatie van *moeten* en *waarschijnlijk* (vgl. (iv) hierboven) hebben we in een aantal gevallen – dit keer een groot aantal – te maken met het ambiguïteitsprobleem: is *moeten* echt deontisch en niet eerder dynamisch gebruikt? Voorbeelden zijn (22), uit een voetbalreportage op de radio, (23), waarin een student het heeft over wat er te doen staat om mee op een initiatieweekend van de universiteit te kunnen gaan (de gesprekspartners kunnen zelf enkel meegaan als mentor), en (24), waarin de gesprekspartners het hebben over de vraag waar één van hen in een bepaalde kamer een TV-toestel kan plaatsen.

(22) *in de draai had hij **misschien** wel **moeten** klaarleggen voor Stoica.* (CGN, misschien moeten, hit0, r4vl_07\fv601112)

(23) ***misschien moeten** we maar effe uh ggg een paar mentoren geblesseerd schoppen of zo* (CGN, misschien moeten, hit34, r3nl_06\fn000540)

(24) ***moet je misschien** gewoon aan xxx plafond hangen of zo.* (CGN, moeten misschien, hit14, r2nl_14\fn000442)

In gevallen van dit type is het niet duidelijk of *moeten* een ‘morele verplichting’ of ‘morele noodzakelijkheid’ uitdrukt³⁴ – vaak is het even goed mogelijk (of in een geval zoals (24) ligt het zelfs meer voor de hand) het te lezen als een aanduiding dat om de in de context aangebrachte doelstelling te bereiken het noodzakelijk/onvermijdelijk is de in de uiting genoemde handeling te stellen.³⁵ Deze gevallen hebben (naast ettelijke andere) het voordeel van de twijfel gekregen en zijn toch nog als relevant geklasseerd (ze gelden dus als treffers), maar het verschil met gevallen zoals (25) en (26) – waarbij *moeten* als dynamisch modaal is geklasseerd, dit zijn dus geen relevante treffers – is duidelijk heel erg klein. In (25) zegt de spreker dat hij meer tijd nodig heeft. De spreker in (26) is ziek, is opgestaan om iets te

³⁴ In een geval zoals (23) zou het dan sowieso om ‘moraliteit’ vanuit een strikt persoonlijk standpunt van de spreker gaan natuurlijk. Maar dat is op zich geen bezwaar om dit deontisch te noemen: ‘ethische’ principes hoeven niet per se maatschappelijk aanvaarde principes te zijn, het kunnen net zo goed strikt persoonlijke principes zijn. Als een gangster zegt *die kerel moet uit de wereld geholpen worden, ik ben het zat dat hij mij altijd voor de voeten loopt*, dan is dat een deontische uitspraak vanwege die gangster, ook al gaat ze in tegen alles wat als moreel acceptabel geldt in onze maatschappij.

³⁵ Andere gevallen van dit type, allemaal uit het CGN, zijn: misschien moeten, hit3, 4, 6, 7, 9, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 31, 32, 33, 37, 42, 45, 46, 48, 49; en moeten misschien, hit1, 3, 4, 7, 8, 18, 19, 37, 38, 39, 40, 44, 46.

doen maar heeft zich niet aangekleed, iemand vraagt waarom zij nog steeds in pyjama is, en met (26) antwoordt zij dat zij zich wat later misschien genoodzaakt zal voelen om opnieuw in bed te kruipen.

(25) *ik zou het prachtig vinden als dat uh in in de loop van volgend jaar kan maar **misschien** uh du **moet** ik zelfs iets meer tijd* (CGN, misschien moeten, hit43, r1nl_09\fn000214)

(26) *straks **moet** ik er **misschien** weer in.* (CGN, moeten misschien, hit48, r3nl_20\fn001156)

Daar staan gevallen tegenover waarin er geen enkele twijfel kan bestaan over het deontische karakter van *moeten*, zoals (27) en (28).³⁶

(27) ***misschien moet** ik ook wel structuurrecht tentamen doen of zo zou ik niet eens zo heel raar van opkijken.* (CGN, misschien moeten, hit36, r3nl_06\fn000540)

(28) *je gaat een boete **moeten** betalen **misschien**.* (CGN, moeten misschien, hit9, r2vl_01\fv400021)

Als we de combinatie van de deontische en epistemische vorm dan proberen te interpreteren, dan is dat in gevallen van het type in (27) en (28) vrij eenvoudig. In al de gevallen van dit type in het corpus is de deontische vorm zonder enige discussie descriptief gebruikt: met de uiting legt de spreker geen morele verplichting op of spreekt hij geen morele noodzakelijkheid uit, hij speculeert enkel over de kansen dat het subject van de zin een morele verplichting opgelegd zal krijgen. En ook hier weer – net zoals in de vergelijkbare combinaties van *moeten* en *waarschijnlijk* – is in al die gevallen, zonder uitzondering, de mogelijke verplichting steeds van iemand anders dan de spreker afkomstig: de spreker drukt uit dat er een kansje bestaat dat iemand anders een verplichting zal opleggen.

De situatie is heel wat minder duidelijk in de ambigue gevallen. Sommige daarvan, zoals (22) b.v., zijn goed vergelijkbaar met de ambigue gevallen van de combinatie van *moeten* met *waarschijnlijk*: het epistemische adverbium drukt (performatief) de inschatting van de spreker uit van de kansen dat het (deontisch) noodzakelijk/imperatief ware geweest (descriptief) de uitgedrukte stand van zaken uit te voeren om het contextueel genoemde doel te bereiken. *Moeten* is dan dus duidelijk descriptief, maar het is ook hier weer niet zo duidelijk wie als bron van het deontische oordeel moet gelden: de spreker (in dit geval dan ergens in het verleden – cf. *had moeten*), of anderen. Of is het eerder de situatie? (Dat laatste suggereert dus weer dat er van descriptiviteit geen sprake is en dat dit toch dynamische gevallen zijn – cf. de discussie in dit verband in (iv)).

³⁶ Andere gevallen van dit type in het CGN zijn: misschien moeten, hit41; moeten misschien, hit11, 16, 24, 27, 35.

Maar in gevallen zoals (23) en (24) is het veel moeilijker om de betekenis van de combinatie zo te vatten. Is (23) een uitdrukking van een inschatting vanwege de spreker dat er een kansje is (het epistemische adverbium) dat het noodzakelijk is (het modale hulpwerkwoord) om een paar mentoren een open scheenbeen te schoppen? En is (24) een inschatting dat er een kans is dat het noodzakelijk is dat de aangesprokene het toetsel aan het plafond hangt? (Van het ‘deontische-oordeelsbronnenprobleem’ zwijgen we hierbij dan maar even.) Dit lijkt absoluut niet de betekenis te vatten die met dit type van uitingen uitgedrukt wordt: wat de spreker hier doet is een ‘handelingssuggestie’ formuleren, d.w.z. een advies, aan de hoorder, zoals in (24), of aan de leden van een ‘groep’ waartoe de spreker zelf behoort, zoals in (23) (maar dit type van formulering kan men zich ook voorstellen gericht aan een derde persoon – *misschien moet Jan dat toch maar doen* – of zelfs strikt aan zichzelf – *misschien moet ik dat toch maar doen*). Dit is m.a.w. een deontische betekenis van het ‘complexe’ type (zie sectie 2), gesitueerd ergens in het (lage) midden op de schaal van toelaatbaarheid/toelating naar verplichting. Het lijkt weinig zinvol te proberen de bijdragen van het adverbium en het modale hulpwerkwoord tot de constructie van deze betekenis apart te vatten: de betekenis is niet een kwestie van een geringe kans, noch van een deontische verplichting of eventueel een dynamische noodzakelijkheid. We hebben hier veeleer te doen met een idiomatische combinatie (een echte ‘constructie’ in de constructie-grammatische betekenis van het woord – zie o.m. Fillmore 1988, Fillmore et al. 1988) die in haar geheel een deontische betekenis heeft verworven.³⁷ Als dat klopt, dan hebben we hier sowieso niet te maken met een combinatie van twee kwalificaties in één uiting.

Het is in de concrete gevallen overigens lang niet altijd even gemakkelijk uit te maken of we met performatief epistemisch *misschien* gecombineerd met descriptief deontisch *moeten* te maken hebben, zoals wellicht in (22) het geval is, dan wel met de combinatie van de twee vormen als één deontische constructie, zoals wellicht in (23) en (24). Vaak zijn zelfs de twee lezingen mogelijk, waardoor de uiting telkens een wat andere betekenis krijgt. Dat is b.v. tot op zekere hoogte het geval in (23), ook al ligt de ‘constructie-lezing’ daar het meest voor de hand, zeker als de uiting in haar reële context geplaatst wordt.³⁸

³⁷ Het zal wel geen toeval zijn dat we geen gelijkaardige gevallen hebben gevonden bij de combinatie van het adverbium *waarschijnlijk* en het modale hulpwerkwoord *moeten*: als de combinatie *misschien moeten* echt idiomatisch is zou elke wijziging eraan de eenheidsbetekenis moeten doorbreken, en dat lijkt dus ook te gebeuren. Anderzijds is het wellicht ook geen toeval dat het adverbium *misschien* is dat in deze idiomatische constructie is opgegaan (en geen ander adverbium, zoals b.v. *waarschijnlijk*): *misschien* heeft sowieso een aantal gebruikswijzen die afwijken van zijn ‘normale’ epistemische basisbetekenis (b.v. een concessief gebruik, een ‘taalhandelingsmodificerend’ gebruik, b.v. in vragen, enz.). Hierop kom ik in het volgende nog terug.

³⁸ De vaststelling dat deze combinatie van vormen soms als een constructie, maar soms ook als een echte combinatie kan/moet gelezen worden (met in sommige gevallen de mogelijkheid om de twee

Er zijn verder nog drie speciale gevallen in het materiaal, die afwijken van het patroon in de voorgaande voorbeelden. (29) en (30) zijn van hetzelfde type:

- (29) *want iemand zou ook **moeten** denken van hij komt **misschien** wel gewoon kijken of alles oké is.* (CGN, moeten misschien, hit22, r4v1_05\fv600613)
- (30) *ik bedoel dit uh ik denk toch dat 't niet alleen een pu moment **moet** zijn van nou ja **misschien** gaan we dan wel weer zo door maar [...]* (CGN, moeten misschien, hit34, r1nl_06\fn000156)

In beide gevallen is *moeten* op zich sowieso descriptief (tenzij (30) een geval is van het type waarin *denken* als een ‘hedge’ wordt gebruikt – zie (x) beneden: dan zou *moeten* hier wel performatief zijn). Maar het speciale is dat *misschien* hier ingebed zit op een dieper niveau, nl. in een (gefingeerde) ‘directe-rede’-zin die (formeel) als complement optreedt bij de zin met het deontische hulpwerkwoord. Deze gevallen roepen ten eerste al de vraag op of directe rede nog als een geval van complementatie kan gelden (de gevallen zijn als ‘relevant’ geklasseerd om ze het ‘voordeel van de twijfel’ te geven). Ten tweede kan men zich afvragen of het adverbium als performatief gebruikt beschouwd kan worden (zie Nuyts 2001a: 72f): de uiting wordt voorgesteld als de gedachte/uitspraak van iemand anders. En, last but not least, zelfs als men dit als gevallen van complementatie beschouwt, dan kan men zich afvragen of het hier nog wel gaat om een relevante combinatie van twee vormen, in de zin dat de twee vormen in verband met elkaar staan. In ieder geval kan men nauwelijks stellen dat de twee vormen betrekking hebben op dezelfde stand van zaken. Kortom, er kan in deze gevallen andermaal geen sprake zijn van een echte combinatie van een performatieve deontische en epistemische vorm.

Het derde speciale geval is (31).

- (31) *wij vinden wel dat we ons 'ns **moeten** afvragen hoe het **misschien** komt dat een aantal mensen een aantal foertstemmers wellicht ook bij het Vlaams Blok terecht komen.* (CGN, moeten misschien, hit49, r2v1_08\fv600218)

We kunnen hier weer twijfelen of *moeten* niet dynamisch moet begrepen worden. Maar als het toch deontisch verstaan wordt, dan is het hier wellicht performatief (*wij vinden* is dan te verstaan als een ‘subjectiveerder’ – zie sectie 5 – van de deontische beoordeling). Het

lezingen te krijgen), werpt een interessant probleem op voor de theorievorming in de constructiegrammatica, zeker voor ‘radicale’ versies ervan die echt alle syntactische patronen als constructies zien. Het suggereert in ieder geval dat er twee ‘productiemodi’ zijn voor deze combinatie, nl. één met de ‘constructie’ als eenheidspatroon, en één waarbij de twee vormen ‘productief’ gecombineerd worden tot een geheel.

adverbium *misschien* zit ook hier weer in een ingebedde zin, en dit keer gaat het onbetwistbaar om een zuivere complementzin die volgens de afspraken in sectie 3 als een geïntegreerd deel van de zin met het modale hulpwerkwoord moet gezien worden. En het lijkt ook wel ‘performatief’ te zijn. Maar de vraag is wat hier ‘geperformeerd’ wordt: wordt het adverbium hier wel epistemisch gebruikt? Het staat in feite in een (ingebbedde) vraag. Zoals betoogd in Nuyts (2001a: 57f) verschijnen epistemische adverbia in principe nooit in vragen (o.m. ten gevolge van het feit dat adverbia altijd performatief zijn maar als ze bevraagd worden in feite descriptief gebruikt zouden worden). Het is bekend dat het adverbium *misschien* (en specifiek dat adverbium, maar geen andere epistemische adverbia) daar soms een uitzondering op vormt en wel in een vraag verschijnt (zoals hier), maar in dat geval heeft het steevast de functie van een modificeerder van de taalhandeling (zie ook van der Auwera 1983, of voor het Engelse *perhaps* Bellert 1977: 344): het maakt de vraag tendentius. Dit lijkt ook het geval te zijn in (31): men kan moeilijk stellen dat *misschien* hier een betekenis heeft van ‘uitdrukking van een kleine graad van epistemische probabiliteit’, het heeft veeleer een effect op de aard van de taalhandeling die de spreker hier stelt (ook al is het niet gemakkelijk de aard van het effect precies te beschrijven). Kortom, ook dit is geen geval van een combinatie van een performatieve epistemische en deontische uitdrukking.

(viii) *goed + misschien*

Ook bij de beoordeling van deze (relatief frequente) combinaties is de ambiguïteit van vormen alweer een probleem: het is heel vaak moeilijk uit te maken of *goed* (of zijn vergrotende of overtreffende variant) deontisch gebruikt is, dan wel bedoeld is in zijn (veel frequentere) basisbetekenis als een ‘kwaliteitsaanduiding’ (in een brede zin op te vatten), d.w.z. als een adjectief of bijwoord van wijze. Dit probleem wordt geïllustreerd in (32)-(35). (33) en (35) behoeven geen verdere context. (32) komt uit een gesprek over de vraag of de spreker van de uiting bereid zou zijn geweest zijn kinderen voor een jaartje naar het buitenland te laten gaan alvorens ze aan hun universitaire studies begonnen, en zo ja, naar waar. Hij heeft eerder al geantwoord dat ze dat hadden gemogen, en (32) is het antwoord op de vervolgvraag of ze ook naar Zuid-Amerika hadden gemogen. (34) komt uit een presentatie waarin de spreker de notie ‘politieke breuklijn’ heeft ingevoerd (de referent van *daar* in de zin), een notie waar dieper op wordt ingegaan in het vervolg van de uiteenzetting.

(32) *‘k vind dat ze daarvoor **misschien** toch **beter** iets ouder zijn.* (CGN, misschien goed, hit1, r2vl_02\fv400131)

- (33) *het is **misschien** wel **goed** om wat dat betreft toch eventjes te wijzen ik dacht dat mevrouw Scheltema dat gedaan heeft op de antwoorden uh op de vragen van het lid Van De Staij van de SGP.* (CGN, misschien goed, hit3, r1nl_10\fn000237)
- (34) *uhm **misschien** is het toch wel **goed** om daar even naar te kijken.* (CGN, misschien goed, hit4, r3vl_09\fv600587)
- (35) *de laatste tijd wordt daar meer en meer aandacht aan geschonken en dat is **misschien** ook wel **goed** en soms moeten we dus kiezen hé tussen het probleem en de werkgelegenheid hé.* (CGN, misschien goed, hit8, r3vl_01\fv400024)

In dergelijke gevallen kan men zich afvragen of de spreker niet eerder uitdrukt: ‘het is verstandig(er) dat ...’, of ‘het is nuttig dat ...’, begrippen die nauwelijks deontisch genoemd kunnen worden. Dit probleem stelt zich in alle gevallen van deze lemmacombinatie in de data die als treffer zijn gerekend.³⁹ Het verschil met gevallen zoals (36) en (37) – waarin de status van *goed* als kwaliteitsevaluatie (breed genomen) nauwelijks nog kan betwijfeld worden, en die daarom niet als treffer gerekend zijn – is inderdaad niet erg groot. In (36) bevestigt de spreker dat het verstandig is om wat vroeger met de auto naar ‘je’ bestemming te vertrekken als ‘je’ files wil vermijden. En in (37) drukt de spreker uit dat het, gegeven de omstandigheden, het efficiëntst is om de zaken ‘zo’ te doen.

- (36) *en ja ik denk ‘t is wel om maar ja als je geen files wil hebben is dat **misschien** wel **beter**.* (CGN, misschien goed, hit27, r3nl_07\fn000550)
- (37) *dat is vast heel erg ingewikkeld en ook niet allemaal wetenschappelijk verantwoord maar voor de tijd die we hebben is het **misschien** wel het **beste** om het even zo te doen.* (CGN, misschien goed, hit39, r1nl_02\fn000065)

Maar laten we dus de gevallen van het type in (32)-(35) het voordeel van de twijfel geven en aannemen dat ze toch voor ons relevant zijn. Het lijkt in al deze gevallen erg moeilijk om de combinatie van de epistemische en deontische vorm te karakteriseren als een inschatting vanwege de spreker van de kansen dat de stand van zaken deontisch goed of beter of best is: deze gevallen betekenen niet ‘dat er een kansje bestaat dat het goed/beter is dat XYZ’. Die intuïtie wordt verder ondersteund door de vaststelling dat in een groot deel van deze gevallen de uitdrukking dat ‘XYZ misschien toch wel goed of beter is’ prompt gevolgd wordt door de feitelijke uitvoering van XYZ, zo b.v. in (33) (de spreker gaat vervolgens ook op de genoemde antwoorden in) en (34) (de spreker gaat onmiddellijk na

³⁹ Het betreft allemaal CGN-gevallen van de combinatie (in volgorde) ‘misschien goed’: nl. hit17, 18, 22, 23, 26, 32, 41.

deze uitspraak dieper in op de notie van een politieke breuklijn, i.e. de referent van *daar* in de zin). Die vaststelling lijkt moeilijk verzoenbaar met de interpretatie van *misschien* als de uitdrukking van ‘een (kleine) kans’. Merk verder ook op dat er geen parallelle relevante gevallen opgedoken zijn bij de combinatie van *waarschijnlijk* met *goed*, die ook in het corpusmateriaal is opgezocht (zie tabel 1 hierboven). Dit suggereert dat er andermaal iets speciaals aan de hand is met de huidige combinatie.

Het lijkt er inderdaad op dat in de meeste van deze gevallen – zoals in sommige van de gevallen in (vii) – de spreker met de uiting in haar geheel eigenlijk een (performatief) deontische evaluatie uitdrukt (dit keer dan niet van het ‘directieve’ type, zoals in (vii), maar van het eenvoudigere zuiver beoordelende type), zonder dat er verder sprake is van een epistemische beoordeling. M.a.w., met de uiting formuleert de spreker eigenlijk een oordeel over de ‘morele goedheid’ van de stand van zaken. Of bij de combinatie van de deontische en de ‘epistemische’ vorm dan weer gedacht moet worden aan een idiomatische constructie, zoals in sommige van de combinaties in (vii), is een andere vraag. Men kan net zo goed stellen dat het ‘epistemische’ adverbium op zich hier de rol vervult van een afzwakker (een ‘mitigator’), ofwel van het deontische oordeel uitgedrukt door het deontische adverbium of adjectief (dat lijkt het duidelijkst het geval te zijn in (32)), ofwel van de uiting in haar geheel (in dat geval is het dus ook hier weer gebruikt als een ‘hedge’, b.v. om hoffelijkheidsredenen, zoals nogal duidelijk het geval is in (33) en (34)). M.a.w., het epistemische adverbium drukt in beide gevallen geen epistemisch oordeel van de spreker uit, maar het wordt met een afgeleide functie gebruikt (vgl. de situatie in (31)). Weliswaar kan dit afgeleide gebruik duidelijk in verband gebracht worden met de ‘oorspronkelijke’ epistemische betekenis van de vorm, maar het is niettemin op zich geen uitdrukking van een epistemisch oordeel.

Er zijn echter twee gevallen in het materiaal – (35) hierboven, en (38) – waarin de situatie toch nog iets anders lijkt te zijn.

(38) *ja ik weet 't niet **misschien** dat ze **beter** op bee uh ee bee wat wat strikter onderwijs krijgen.*
(CGN, misschien goed, hit41, r1nl_01\fn000005>

Ook hier is een karakterisering van *misschien* als de uitdrukking van ‘een kansje dat’ duidelijk niet accuraat, maar anderzijds lijkt het hier ook niet om een afzwakkend gebruik van de vorm te gaan, zoals dat wel het geval was in de voorgaande gevallen. In zekere zin lijkt dit gebruik heel sterk op het gebruik van *misschien* in vragen zoals (31), of zoals in *heb jij die fles leeggedronken misschien?*, niet in de zin dat het een zelfde taalhandelingsmodificerende effect zou hebben (dat effect is uiteraard hoegenaamd niet aanwezig in (35) of (38)), maar wel in de zin dat ze allebei hetzelfde betekenselement lijken aan te brengen, nl. een element van ‘hypothesevorming’: het adverbium drukt dan uit dat de spreker met de uiting een hypothese – een denkbare mogelijkheid – opwerpt, zonder dat hij/zij zich

echter zelf expliciet bindt aan de inhoud van de hypothese. (Het is dan dat betekenislement dat in vragen het tendentieuze karakter veroorzaakt, en dus de aard van de taalhandeling verandert.)⁴⁰ Ook het ‘concessieve’ gebruik van *misschien* – zoals in *dat is misschien wel zo, maar toch* – komt erg sterk in deze buurt (de gevallen in (38) en – vooral – (35) hebben ook iets concessiefs, trouwens). Dit gebruik van *misschien* komt natuurlijk wel dicht in de buurt van een epistemisch gebruik, maar toch kan het niet gezien worden als een echte ‘kwalificatie’ van de stand van zaken in epistemische termen (d.w.z., in termen van de kans dat hij van toepassing is). Bovendien, als de bovenstaande analyse accuraat is, dan betekent dat meteen ook dat de deontische vorm in de scope van het adverbium als een hypothese zonder verbintenis vanwege de spreker moet gezien worden, en dus descriptief gebruikt is (zie de definitie van descriptiviteit in sectie 2). Kortom, ook in deze gevallen hebben we niet te maken met echte combinaties van performatieve epistemische en deontische vormen.

(ix) *mogen + misschien*

Ook bij deze – ook weer relatief frequent optredende – combinatie zijn er weer een aantal gevallen met het ‘standaard’ patroon waarin de epistemische vorm duidelijk performatief gebruikt is, maar de deontische vorm descriptief is. In (39) vertelt een kind aan haar ouders dat één van haar vriendjes (Rozemarijn) naar een manege mag van haar ouders. In (40) gaat het over probleemleerlingen die een handwerkersberoep leren en eerst als hulpje aan de slag gaan maar later zelf de leiding mogen nemen.⁴¹

(39) *en Rozemarijn mag misschien.* (CGN, mogen misschien, hit16, r2nl_15\fn001034)

(40) *[...] en op een gegeven moment na tig jaren ‘t misschien ook zelf mag of kan.* (CGN, misschien mogen, hit7, r1nl_04\fn000107)

In de meerderheid van de gevallen gaat het in deze combinatie echter duidelijk om een versteende beleefdheidsformule. Het hulpwerkwoord heeft daarbij steevast de 1ste persoon als ‘subject’, en de combinatie kan ofwel in een mededelend patroon ofwel in een vragend patroon (ja/nee-vraag) optreden. (41) en (42) zijn voorbeelden van het mededelende

⁴⁰ Deze analyse zou dan ook kunnen impliceren dat het taalhandelingsmodificerende gebruik van *misschien* in vragen niet afgeleid is van het zuivere epistemische gebruik van het adverbium, maar wel van dit hypothesemarkerende gebruik. Tenzij omgekeerd het hypothesemarkerende gebruik ontstaan is uit het taalhandelingsmodificerende gebruik in vragen. Stof voor verder onderzoek.

⁴¹ Dezelfde situatie doet zich voor in volgende gevallen uit het CGN: mogen misschien, hit9, 15; en misschien mogen, hit12.

patroon, (43) en (44) van het vragende patroon.⁴²

- (41) *ik mag dat misschien aanvullen met een uh voorbeeld uit de Verenigde Staten* (CGN, mogen misschien, hit0, r1nl_08\fn000195)
- (42) *voorzitter misschien mag ik nog misschien mag ik nog even wat denk ik van belang is en nogmaals want we zijn het eens dat er helderheid moet komen* (CGN, misschien mogen, hit8, r1nl_07\fn000170)
- (43) *voorzitter mag ik misschien want uh u gaat van uh van uh dit voorgaande punt af hé de wep uh de Wet Wapens En Munitie.* (CGN, mogen misschien, hit1, r1nl_10\fn000237)
- (44) *mannen mag 'k m mag 'k misschien vragen om zeker geen achtergrondgeluiden te maken want dat zal waarschijnlijk niet echt uh goed zijn voor de opnamen ja.* (CGN, mogen misschien, hit10, r3v1_03\fv400048)

Het is ook weer de vraag of men deze combinatie nog analytisch kan benaderen. In dat geval zou men wellicht moeten stellen dat *mogen* descriptief gebruikt is, en in de vraaggevallen bovendien ook dat *misschien* niet epistemisch is maar als taalhandelingsmodificeerder gebruikt is. Maar wellicht moet dit patroon eerder in zijn geheel als één idiomatische vorm – een constructie dus – beschouwd worden, die hier dan performatief gebruikt is. De betekenis van deze constructie is echter niet gemakkelijk in één van de ‘hokjes’ van het hiërarchische systeem in (3) (cf. sectie 2 hierboven) te plaatsen. Het is in ieder geval noch een deontische noch een epistemische noch een evidentieële betekenis – veeleer gaat het in zijn geheel om een taalhandelingsmodificeerder, waarmee de vorm eigenlijk buiten het bereik van het (conceptuele) systeem in (3) zit (het gaat hier dan om een ‘discourse marker’, en niet om een kwalificatiele uitdrukking).

(x) *moeten + denken*

Het is ook in deze – relatief frequente – combinatie weer vaak moeilijk de grens te trekken tussen de deontische en de dynamische betekenis van het modale hulpwerkwoord. (45) en (46) zijn typische gevallen.

- (45) *Heel de bijbel staat vol met zulke mensen die voor me- het lijden komen te staan, voor veel miserie, voor lijden dat ze mekaar ook aandoen en- en ik denk dat wij moeten leren de vraag stellen: 'als het gebeurt wat gaan wij d'er mee doen ?'* (VDB, INT2:GENI)

⁴² Andere gevallen van dit type in het CGN zijn: mogen misschien, hit5, 12; misschien mogen, hit0, 2, 6, 10.

(46) *Ik **denk** dat wij onze aandacht **moeten** richten op het feit, dat wij werken aan een kerk van samengedragen verantwoordelijkheid* (VDB, INT2:GENI)

Gaat het hier om een deontische verplichting, of om een dynamische noodzakelijkheid? Ook in de ruimere context van deze gevallen is dat nauwelijks uit te maken. Toch hebben ze (naast enkele andere gelijkaardige, zoals (49) hieronder) andermaal het voordeel van de twijfel gekregen.

Binnen de relevante gevallen zijn er dan twee types van situaties. In een aantal hebben we duidelijk weer de ‘standaard’ situatie waarbij de epistemische vorm performatief is, maar de deontische descriptief. (47)-(49) zijn duidelijke illustraties van dit type. (47) komt uit een interview met zangeres Jo Lemaire en gaat over de taalperikelen tijdens de eerste jaren dat ze als Waalse in Vlaanderen (meer bepaald in Limburg) woonde. (48) komt uit een Nederlandse televisieshow over de vraag hoe je je kan of mag kleden in allerlei omstandigheden. En in (49), ook weer uit een televisieinterview, gaat het over de kennis van het Nederlands in Franstalig België. (47) is overigens een geval waarin *moeten* een (genegeerde) toelating veeleer dan een (genegeerde) verplichting uitdrukt, d.w.z. equivalent is aan *mogen*, i.t.t. (48) waarin het hulpwerkwoord wel degelijk een (genegeerde) verplichting uitdrukt.

(47) *M: Ook niet als je ‘n paar kilometer verder, in Voeren bijvoorbeeld, eh- zou eh- terechtgekomen zijn, daar zou je dat niet **moeten** doen, **denk** ik, hé?!... (VDB, INT4:VHAM)*

(48) *W: Ehm- i- ik **denk** dat je je niet **moet** aanpassen, maar ik ben er wel van overtuigd dat bijna iedereen het doet!* (VDB, INT2:KROM)

(49) *Eh- dus **denk** ik dat de situatie i- in Wallonië **moest** veranderen, maar wij hebben voorbeelden nodig!* (VDB, INT3:MECH)

In geen van deze gevallen velt de spreker zelf, *hic et nunc*, een oordeel over de (al dan niet) noodzakelijkheid of toelaatbaarheid van de stand van zaken, of spreekt hij/zij een verbod of verplichting of toelating uit: steeds rapporteert de spreker over een mogelijke deontische beoordeling door anderen. In (47) en (48) is de bron van die beoordeling vrij duidelijk, nl. de (in (47) lokale Voerense, en in (48) algemene Nederlandse) ‘publieke opinie’. Maar in (49) is het andermaal – vgl. (iv) en (vii) hierboven – heel wat moeilijker die bron aan te wijzen, wat dus ook hier weer in de kaart speelt van een analyse van het hulpwerkwoord als dynamisch gebruikt.

Maar in gevallen zoals (45) en (46) is de situatie ambivalent. Men zou dergelijke gevallen eventueel op dezelfde manier kunnen lezen als die in (47)-(49). Maar het ligt veel meer voor de hand – zeker gelet op hun context, nl. een gesprek met religieuzen over hun visie op het geloof – deze uitingen te lezen als primair de uitdrukking van een performatie-

ve deontische beoordeling, en niet van een epistemische. In beide drukt de spreker in feite uit dat hij/zij het moreel echt noodzakelijk vindt dat de stand van zaken zich zou realiseren. Het ‘mental state’-predikaat vervult in die lezing dan ook niet de rol van een epistemische uitdrukking, maar veeleer die van een taalhandelingsmodificeerder, en meer bepaald die van een ‘hedge’: het geeft aan dat dit de persoonlijke overtuiging is van de spreker en laat daarmee de ruimte open voor de hoorder om het er eventueel niet mee eens te zijn. Dit is een rol die dit werkwoord overigens vaak vervult in spontaan taalgedrag (zie Nuyts 2001a: 162ff).

Hoe dan ook, we hebben hier andermaal geen gevallen van een combinatie van een performatieve epistemische en deontische beoordeling van de stand van zaken.

(xi) *mogen + denken*

Bij de 4 instanties van deze combinatie vinden we dezelfde twee types van gevallen terug als bij de voorgaande combinatie. In de gevallen in (50) en (51) is het deontische hulpwerkwoord telkens descriptief gebruikt: de bron van de deontische beoordeling – de toelaatbaarheid van de stand van zaken – ligt telkens zonder enige twijfel buiten de spreker.

(50) *M: Ja, eh-... dat weet ‘k niet, maar ik zou ontzettend graag ‘n beetje eindelijk ‘s naar buiten laten zien wat ik... **denk** dat nu naar buiten **mag** komen! (VDB, INT3:MERK)*

(51) *Ik denk dat als je ‘n sport beoordeelt, ik **denk** dat ik dat ook **mag**, omdat ik er inderdaad wat van afweet, dat je inderdaad eh-... moet zeggen waar- wat je ervan denkt. (VDB, INT4:VALK)*

Maar in (52) – afkomstig uit het al eerder genoemde gesprek met religieuzen – en (53) – uit een erg polemisch politiek debat in een geënceneerd ‘praatcafé’ op TV – lijkt het erop dat (*niet*) *mogen* wel degelijk performatief is en dat *denken* weer als een ‘hedge’ gebruikt is, zoals in de gevallen in (45)-(46).

(52) *Ik- ik **denk** ook niet dat je dat naar God **moogt** toeschuiven, zo! (VDB, INT2:GENI)*

(53) *Dus eh- ‘t gebruik van eh- de woordenschat eh- zelfs in ‘n café eh- **mag** nog altijd ‘n beetje met de waarheid en de werkelijkheid overeenkomen, **dacht** ‘k! (VDB, INT1:AERT)*

(Overigens is *mogen* in (53) niet met zijn meest prototypische betekenis van ‘deontische toelating’ gebruikt, maar wel met een betekenis die veel weg heeft van ‘deontische noodzakelijkheid’.)

(xii) *er niets voor kopen + denken*

De situatie in het enige geval van deze combinatie, in (54), is ook weer perfect vergelijkbaar met die in (45) en (46), en in (52) en (53) hierboven. Dit geval komt uit een TV-debat n.a.v. de crisis i.v.m. de opslag van kernafval in de Kempense gemeente Mol, in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Het geval is enigszins ambivalent, maar de meest voor de hand liggende lezing is dat de spreker (performatief) een deontisch oordeel uitspreekt, en dat *denken* als een taalhandelingsmodificeerder gebruikt is.

(54) *J: Ja, 't heeft betrekking op 't onderzoek. Ik **denk** dat we **d'er niets voor kopen** dat er naast de 6 die al bezig zijn nog 'n 7de of 'n 8ste onderzoek wordt ingesteld!* (VDB, INT1:AERT)

(xiii) *op zijn plaats zijn + denken*

Andermaal dezelfde situatie in (55), afkomstig uit een TV-gesprek over de vraag of het verantwoord is foto's van slachtoffers van moorden (in vermoorde toestand) e.d. publiek te maken in de pers. Het geval is ook weer ambivalent, maar de 'hedge'-lezing van denken ligt duidelijk weer het meest voor de hand.

(55) *maar eh- enige zelfcensuur, **denk** ik, dat er **op z'n plaats** zou **zijn**, zeker als je zegt 'familieleden', d'er wordt al 's bij nagedacht!* (VDB, INT1:BARE)

(xiv) *goed + denken*

En ook hier weer dezelfde situatie: ambivalentie tussen twee mogelijke interpretaties, maar andermaal met een heel duidelijke voorkeur voor de lezing met *denken* als een hedge. Het gaat over de onvervalsbaarheid van paspoorten.

(56) *W: Als er dus nieuwe gegevens zijn, ook al zijn ze misschien niet in opdracht van 't Ministerie van Buitenlandse Zaken eh- tot stand gekomen, die eh- twijfel eh- geven over die die onvervalsbaarheid, dan **denk** 'k toch eh- dat 't **goed** is dat wij daar in de Kamer nog 's over praten... met de verantwoordelijke Staatssecretaris.* (VDB, INT3:MEEK)

(xv) *gebieden + denken*

Het enige geval in de data met deze combinatie – (57), ook weer afkomstig uit een politiek debat op TV – is erg speciaal.

(57) *C: En ik **denk** dat de waarheid **gebiedt** dat men dat ook 's 'n keer duidelijk stelt!* (VDB, INT1:CROL)

Over het algemeen is deze uiting duidelijk performatief deontisch bedoeld, en het ligt voor de hand *denken* te interpreteren als een hedge. Maar strikt gesproken is de deontische vorm descriptief: de spreker ‘rapporteert’ dat ‘de waarheid’ een bevel uitspreekt. Dit is natuurlijk een metonymie, want die waarheid is uiteraard de waarheid zoals die in het hoofd van de spreker zit – op die manier kan deze uiting in haar geheel toch als performatief deontisch verstaan worden.

(xvi) *willen + denken*

Tenslotte, als men volitie ook tot de categorie van deontische modaliteit wil rekenen (zie sectie 2), dan zijn ook de combinaties in (58) en (59) relevant.

(58) *Ik **denk** dat men met deze foto iets **wil** laten zien, om een stukje onzekerheid weg te nemen, tenslotte: hij is een politieke figuur, het is iemand die een duidelijk openbare functie heeft,...* (VDB, INT1:BARE)

(59) *Ik ga er nog mee door tot 1 januari 1988 en dan **denk** ik dat ik met fut **wil**.* (VDB, INT2:HAZE)

Het beeld is andermaal hetzelfde. In (58) hebben we een duidelijk geval waarin *denken* performatief epistemisch is en *willen* descriptief gebruikt is. En in (59) hebben we weer een ambivalent geval waarin de interpretatie van *denken* als een hedge het meeste voor de hand ligt.

Samenvattend: we vinden bij de in de corpusdata optredende combinaties van epistemische en deontische vormen inderdaad de twee eerder aangekondigde grote types van gevallen terug.

- Enerzijds is er het type waarbij één van de twee vormen performatief gebruikt wordt, maar de andere vorm descriptief is. Dat is ook het patroon dat men meestal krijgt als men bovenop de corpusgevallen verdere combinaties van dit type probeert te construeren, zoals in (60). De gevallen in (a)-(d) zijn combinaties die niet in het CGN zijn opgezocht, de gevallen in (e)-(f) zijn enkele voorbeelden van combinaties die wel zijn opgezocht maar geen treffers hebben opgeleverd.

- (60) a. *Het zou wenselijk kunnen zijn dat je naar die vergadering gaat*
b. *Misschien ben je wel verplicht om naar die vergadering te gaan*
c. *Je moet bijna zeker naar die vergadering gaan*
d. *Hij zal wel naar die vergadering moeten gaan*
e. *Het is waarschijnlijk wenselijk dat je naar die vergadering gaat*

f. *Het zou eventueel nog aanvaardbaar kunnen zijn dat je naar die vergadering gaat*

De meeste van deze voorbeelden klinken nogal merkwaardig en/of geforceerd (vandaar wellicht ook dat de gevallen in (e)-(f) niet in de data zijn opgedoken), en dat is duidelijk niet omwille van syntactische problemen (grammaticaal is er niets fout met deze zinnen), maar wel door hun wat rare semantiek, die in niet al te veel reële gebruikscondities toepasselijk is. Maar, aangenomen dat er toch een ‘legitimerende’ context voor al deze gevallen te verzinnen valt, dan krijgen we telkens dezelfde situatie: in al deze gevallen is de spreker aan het speculeren over de vraag hoe groot de kans is dat de hoorder vanwege een ongenoemde partij de toelating zal krijgen, of aanbevolen zal worden, of verplicht zal worden, of zich anderszins in een morele situatie zal bevinden waarin het aanvaardbaar of wenselijk of noodzakelijk is om naar ‘die vergadering’ te gaan, zonder dat die spreker daarbij zelf een toelating of advies geeft of een verplichting oplegt, of een morele noodzakelijkheid of wenselijkheid of aanvaardbaarheid aanduidt. Met andere woorden, in al deze gevallen is opnieuw enkel de epistemische vorm performatief (d.w.z., een uitdrukking van een oordeel van de spreker zelf), de deontische vorm is telkens descriptief.

- De andere situatie is er één waarin de betrokken uitdrukkingvormen speciale betekenissen ontwikkelen. Ofwel vormen de deontische en epistemische uitdrukking samen een idiomatische constructie, waarbij de betekenis van de betrokken vormen apart weliswaar relevant is maar waarbij de betekenis van het geheel niet als de som van de twee aparte betekenissen kan verstaan worden, en waarbij het geheel één kwalificatielike betekenis (of eventueel zelfs een niet-kwalificatielike betekenis, zoals in het geval van *misschien mag*) uitdrukt. Ofwel vervult specifiek de ‘epistemische’ vorm niet zijn normale functie als een uitdrukking van een epistemische evaluatie, maar doet hij dienst als een modificeerder, ofwel van de deontische vorm, ofwel van de taalhandeling in haar geheel. In dat geval kunnen beide vormen weliswaar ‘performatief’ genoemd worden, maar ofwel ‘performeren’ ze dan samen één enkele deontische evaluatie, ofwel is enkel de deontische vorm de uitdrukking van een performatieve kwalificatie, maar is de epistemische vorm performatief op het taalhandelingsniveau (en dat is een heel andere situatie/ander type van performativiteit – zie sectie 5). Deze laatste situatie treedt op als we te maken hebben met epistemische vormen die sowieso dit type van functie kunnen vervullen (zoals *misschien* en *denken*), maar dus niet met vormen waarbij dat niet het geval is (zoals de andere epistemische adverbialen en adjectieven, of de modale hulpwerkwoorden). Maar het zal wel geen toeval zijn dat ook de ‘idiomatische constructies’ telkens datzelfde epistemische adverbium *misschien* bevatten: wellicht heeft de speciale status van dat adverbium ook daar een rol gespeeld in het ontstaan van de constructie.

Kortom, zuivere gevallen van een combinatie van een performatieve epistemische en deontische kwalificatie in één uiting blijken niet voor te komen.

Er zijn nog twee verdere interessante vaststellingen te doen in dit verband:

- Sommige combinaties van deontische en epistemische vormen lijken zo goed als onmogelijk, zoals b.v. die in (61).

- (61) a. ??*Het is waarschijnlijk dat je naar die vergadering zou moeten gaan*
b. ??*Waarschijnlijk zou je naar die vergadering moeten gaan*
c. ??*Het zou kunnen zijn dat je best naar die vergadering gaat*

De verklaring voor de problemen met deze uitingen ligt wellicht in het feit dat de ‘conditionele’ hulpwerkwoordelijke vorm *zou moeten* en het adverbiale gebruik van *best* deontische vormen zijn die moeilijk descriptief gebruikt kunnen worden. Blijkbaar worden deze vormen niettemin in een descriptief patroon gedwongen in constructies zoals in (61), en dat leidt tot een vrijwel onacceptabel resultaat.⁴³

- Het is ook opvallend dat in al de corpusgevallen van combinaties van het type met één performatieve en één descriptieve vorm, net zoals in de geconstrueerde gevallen van dat type in (60) trouwens, het steeds de epistemische vorm is die performatief is, en de deontische vorm die descriptief is. Het lijkt ook zo goed als onmogelijk om gevallen te construeren waarin het omgekeerde het geval is, zoals blijkt in (62).

- (62) a. **Het is wenselijk dat je waarschijnlijk naar die vergadering gaat*
b. **Het is goed dat het zou kunnen zijn dat je naar die vergadering gaat*
c. **Het moet waarschijnlijk zijn dat je naar die vergadering gaat*
d. **Je mag denken dat je naar die vergadering gaat* [met *denken* in epistemische lezing]

In de gevallen in (a) en (b) zou men nog kunnen argumenteren dat dit te maken heeft met hetzelfde probleem als in (61), nl. het feit dat epistemische adverbia en hulpwerkwoorden enkel performatief gebruikt kunnen worden, maar hier in een descriptief patroon gedrongen worden. Maar in (c) en (d) is die uitleg uit den boze: epistemische adjectieven en ‘mental state’-predikaten kunnen wel degelijk descriptief gebruikt worden (zie Nuyts 2001a). Misschien is het probleem gewoonweg dat dit type van combinatie een dermate

⁴³ Of deze ‘niet-descriptieverbaarheid’ van vormen als een syntactisch dan wel als een semantisch probleem moet gezien worden is een andere vraag. Het antwoord erop wordt bepaald door de vraag hoe je de eigenschap van vormen om alleen maar performatief gebruik vs. zowel performatief als descriptief gebruik toe te laten in een grammatica-theorie verantwoordt. Zie sectie 5 voor discussie.

geforceerde betekenis heeft dat men zich onmogelijk situaties kan voorstellen waarin een dergelijke uitspraak enige zin zou kunnen hebben. Ter ondersteuning van die veronderstelling: als in (62c) het koppelwerkwoord *zijn* door *lijken* wordt vervangen wordt de uiting plots beter verteerbaar, en ze roept dan een context op waarin de spreker en de hoorder aan derden willen doen geloven dat de hoorder naar ‘die vergadering’ zal gaan terwijl dat in feite niet zo is. Dit toont duidelijk aan dat het probleem in (62) niet van grammaticale, maar van semantische aard is.

4.2. *Epistemische modaliteit en evidentialiteit*

Tabel 2 toont de frequentie van relevante combinaties van lemma’s die voor deze betekeniscombinatie in het CGN zijn opgezocht, en van de combinaties die opgedoken zijn in de data van Nuyts (2001a) en Nuyts en Vonk (1999). (Zie appendices 1-3 voor meer informatie i.v.m. het CGN, en zie sectie 4.1 voor de betekenis van ‘0’ en ‘-’.)⁴⁴ We kunnen hier min of meer dezelfde algemene vaststellingen doen als i.v.m. tabel 1 in sectie 4.1.

- Nog meer dan bij de combinatie van deontische en epistemische vormen, valt op hoe weinig van de denkbare lemmacombinaties gerealiseerd worden. Als we ons weer baseren op de vrij en toevallig gekozen combinaties in het CGN, dan blijkt dat 15 van de 20 bezochte combinaties – 75% – niet optreden in de corpusdata. Zeker bij de frequente lemma’s is dat ook hier wellicht weer meer dan toeval.

- De globale frequentie van deze lemmacombinaties blijkt bovendien nog veel lager dan bij de combinatie van deontische en epistemische vormen. Dat kan men al vaststellen als men naar de frequentie van de treffers in het CGN kijkt, maar het kan het duidelijkst

⁴⁴ In de experimentele data in Nuyts en Vonk (1999) en Nuyts (2001a) is het adjectief *aannemelijk* beschouwd als een gemengde epistemisch-evidentiële vorm (zie Nuyts 2001a: 57), en daardoor zijn de in die data nogal frequent voorkomende combinatie *vind aannemelijk* en de een paar keer optredende combinatie *lijkt aannemelijk* als combinaties van een epistemische met een evidentiële vorm geteld. Maar bij nadere beschouwing is dit ten onrechte: *aannemelijk* is niet epistemisch maar is evidentieel, het betekent nl. dat de gepostuleerde stand van zaken redelijk compatibel is met andere relevante achtergrondkennis van de spreker (eventuele epistemische bijbetekenissen zijn enkel bij implicatie aanwezig). Dit lemma is dan ook zo behandeld in het huidige onderzoek (b.v. in de CGN-analyses). (De genoemde combinaties zijn hier dus ook niet verder in beschouwing genomen.) Bovendien hebben de in het experiment geregistreerde combinatiegevallen om nog een andere reden sowieso geen invloed op de centrale observaties van het huidige onderzoek: *vinden* is hier altijd een zuivere subjectieverder en hoort dus niet thuis in de reeks van traditionele evidentiële betekenissen waar het ons hier om gaat (cf. de voetnoot over (inter)subjectiviteit in sectie 2), en voor de combinaties met *lijken* geldt wellicht hetzelfde: zie de discussie van de combinatie *lijkt waarschijnlijk* hieronder.

Betekenis categorieën/lemma's		CGN	Nuyts 2001a	Nuyts & Vonk 1999
Epistemisch	Evidentieel			
<i>misschien</i> (adv)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	0	-	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0	0	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>blijkbaar</i> (adv)	0	0	0
<i>zeker</i> (adv/adj)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0	-	0
<i>mogelijk</i> (adv/adj)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	0	-	0
<i>zeker</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	0	-	0
<i>mogelijk</i> (adv/adj)	<i>blijken</i> (aux)	0	-	0
<i>mogelijk</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	1	-	0
<i>misschien</i> (adv)	<i>moeten</i> (aux)	1	-	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>moeten</i> (aux)	2	0	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>blijken</i> (aux)	0	0	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	1	5	9
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>schijnen</i> (aux)	0	0	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>vermoeden</i> (ww)	-	1	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>blijkbaar</i> (adv)	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>moeten</i> (aux)	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>klaarblijkelijk</i> (adv)	0	-	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>evident</i> (adj)	0	-	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>schijnen</i> (aux)	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>lijken</i> (aux)	2	-	1
<i>kans</i> (nomen)	<i>lijken</i> (aux)	-	-	1
<i>denken</i> (ww)	<i>moeten</i> (aux)	-	1	0
<i>denken</i> (ww)	<i>de indruk hebben</i> (idioom)	-	1	0

Tabel 2: Frequentie van combinaties van epistemische en evidentieële lemma's

aangetoond worden als men naar de data uit Nuyts (2001a) en Nuyts en Vonk (1999) kijkt: in Nuyts (2001a) zijn er maar 8 combinaties op een totaal van 621 epistemische vormen, ofte 1,3%; en in Nuyts en Vonk (1999) zijn er slechts 11 combinaties op een totaal van 864 epistemische vormen, i.e. eveneens 1,3%. Dat is minder dan de helft van het percentage combinaties van deontische en epistemische vormen.

- Tenslotte valt ook op dat er ook hier één specifieke vorm is die het leeuwendeel van de gerealiseerde combinaties voor zijn rekening neemt, nl. de evidentieële hulpwerkwoordachtige vorm *lijken* (die treedt op in 19 van de 26 instanties van combinaties).

Als we dan in meer detail naar de voorkomende combinaties kijken, dan zien we ook hier weer dezelfde twee dominante patronen verschijnen als bij de combinaties van deontische en epistemische vormen: één patroon waarbij de ene vorm performatief en de andere vorm descriptief is; en één patroon waarin beide vormen performatief gebruikt worden maar waarin één vorm niet zijn normale betekenis heeft, maar in een afgeleide betekenis gebruikt wordt. Maar dit keer zijn er ook enkele gevallen die buiten deze twee patronen vallen.

(i) *mogelijk + lijken*

Het enige corpusgeval met deze combinatie is (63).

(63) *dat lijkt mogelijk paradoxaal.* (CGN, lijken mogelijk, hit0, r2vl_08\fv600192)

Er is niet eens meer contextinformatie nodig om de aard van dit geval te vatten: het hier zonder twijfel epistemisch gebruikte adverbium is duidelijk performatief, maar het evidentieële *lijken* is descriptief, de spreker drukt nl. uit dat ‘dat’ voor niet expliciet genoemde ‘anderen’ (maar er is natuurlijk een sterke suggestie dat dit betrekking heeft op de hoorder) eventueel paradoxaal kan lijken (daarmee meteen ook implicerende dat hij/zij zelf weet dat dat niet zo is).

(ii) *misschien + moeten*

De (enige) corpusinstantie in (64) kan eventueel verstaan worden als een geval van deze combinatie (het is zo opgenomen in tabel 2), maar het is een randgeval. Het is afkomstig uit een voorgelezen stuk narratieve tekst. De protagonist/schrijver/spreker rapporteert hier – in erlebte rede, vandaar de verleden tijden – wat de politie hem verteld heeft i.v.m. waar ‘de moordenaar’ vandaan zou kunnen gekomen zijn.

(64) *de moordenaar moest uit Utica zijn gekomen of uit Syracuse misschien zelfs uit Norwich.*
(CGN, moeten misschien, hit10, r3v1_13\fv800867)

Een eerste vraag is alvast of *moeten* hier evidentieel is, dan wel dynamisch ('de situatie laat niet anders toe dan dat de moordenaar uit Utica afkomstig was'). Tegen dat laatste pleit de vaststelling dat er prompt alternatieve mogelijkheden worden aangeboden (Utica, Syracuse en Norwich zijn drie plaatsen goed 50 km van elkaar verwijderd in de Amerikaanse staat New York), maar dat is in feite net zo goed onlogisch in de context van de evidentieële interpretatie. Tegen de evidentieële interpretatie pleit de intuïtie dat inferentieel *moeten* normalerwijze niet in de verleden tijd kan staan: in normale omstandigheden sorteert een verleden vorm van dit modale hulpwerkwoord automatisch een deontische of een dynamische lezing. Maar het gaat hier natuurlijk om erlebte rede, en daarin wordt plots vanalles mogelijk precies op het vlak van het gebruik van tempus. Het geval heeft hier in ieder geval toch het voordeel van de twijfel gekregen. Een tweede vraag betreft de formele relatie tussen *moest* en *misschien*. Strikt gesproken zit *moest* in een andere deelzin dan *misschien*, en hebben ze dus geen onderlinge relatie. Maar de deelzin met de epistemische vorm is wel elliptisch, en de vraag is wat precies verzwegen is. Als men aanneemt dat het verzwegen werkwoordelijke deel identiek is met wat in de eerste deelzin is geëxpliciteerd, dan zou de volledige uiting geweest zijn: *de moordenaar moest misschien zelfs uit Norwich zijn gekomen*. Deze zin klinkt echter zacht gezegd erg merkwaardig en dubieus (ook de tegenhanger met *moeten* in de tegenwoordige tijd klinkt nauwelijks acceptabel: ??*misschien moet hij zelfs uit Norwich gekomen zijn*, of ??*hij moet misschien zelfs uit Norwich gekomen zijn*), en de vraag is dus of het verzwegen werkwoordelijke deel van de elliptische zin niet eerder enkel het hoofdwerkwoord van de eerste deelzin is, zonder het kwalificatiele hulpwerkwoord, d.w.z., *misschien is hij zelfs uit Norwich gekomen*. In dat geval is dit géén instantie van de combinatie. Hoe dan ook is dit een erg speciaal geval waarin het evidentieële *moeten* sowieso als een descriptieve vorm moet verstaan worden: de spreker rapporteert de woorden van de politie in een semi-indirecte stijl, en er is geen indicatie dat hij zelf achter dat oordeel staat (in ieder geval heeft hij niet zelf het oordeel geveld). En wellicht moet hetzelfde gezegd worden van *misschien* (dat hier dus, tegen zijn normaal exclusief-performatieve profiel in, descriptief gebruikt wordt in een 'gerapporteerde spraak'-context).

(iii) *denken + de indruk hebben*

De enige instantie van deze combinatie is (65).

(65) *En Rinus Israël : " Na dat doelpunt had ik de indruk , dat AC Milan dacht zo te kunnen doorlopen* (UDB, C1:4142)

Zelfs als we de rapporteringscontext negeren en de geciteerde zin als een reële uitspraak van de genoemde spreker beschouwen, dan gaat het hier zonder enige twijfel twee keer om een descriptief gebruik van de kwalificatieve vormen: Rinus Israël rapporteert met de evidentieële vorm over een indruk die hij op een bepaald moment in het verleden had (gezien vanuit het moment waarop hij deze uitspraak deed), en met de epistemische vorm over een inschatting van de situatie door de leden van AC Milan. Hij geeft op geen enkele manier een expliciete aanwijzing over zijn eigen visie op de zaken, op het moment waarop hij deze uitspraak doet/deed (hij suggereert eventueel wel dat hij er op dat moment in feite al anders over denkt/dacht).

(iv) *waarschijnlijk* + *lijken*

Alle corpusinstanties van deze relatief vrij frequent voorkomende – en ook intuïtief erg ‘gangbare’⁴⁵ – combinatie zijn in essentie identiek van structuur: het gaat steeds om een predicatief-adjectivisch gebruik van de epistemische vorm, en *lijken* treedt daarbij op als koppelwerkwoord (ter vervanging van het gebruikelijkere *zijn*). De ruimere syntactische ‘entourage’ van de combinatie vertoont een beperkte variatie: zij kan ofwel optreden met een complementzin (een subjectszin) die de gekwalificeerde stand van zaken uitdrukt, zoals in (66), (67), (69) en (71), ofwel zonder complementzin maar met een deictisch pronomen – *het* of *dat* – als subject, dat verwijst naar een stand van zaken die in de voorafgaande context is aangebracht, zoals in (68) en (70); en de combinatie komt voor met het objectpronomen *me/mij* dat de rol vervult van een ‘ethische datief’ bij de kwalificatieve combinatie, zoals in (66), (67), (70) en (71), maar dat pronomen hoeft niet aanwezig te zijn, zoals (68) en (69) tonen. De combinatie komt bovendien voor met het ‘evidentiële’ koppelwerkwoord in de tegenwoordige tijd, zoals in (68)-(71), of in de verleden tijd, zoals in (66)-(67).⁴⁶

- (66) *Mijn ontstemming werd nog groter toen mijn kameraden even later met een zelfvoldane gelaatsuitdrukking terugkeerden, al leek het mij niet onwaarschijnlijk dat zij maar braniechtig deden alsof zij een opwindend avontuur achter de rug hadden.* (VDB, ROM1:VELD)

⁴⁵ Bij het lemma *waarschijnlijk* in de ‘dikke van Dale’ (Geerts en Den Boon 1999) wordt dit patroon zelfs expliciet als illustratie van het predicatieve gebruik aangehaald.

⁴⁶ De overige gevallen in de data zijn allemaal ofwel van het type in (69), met een volledige complementzin en zonder het datiefpronomen *me/mij* in de hoofdzin (nl. UDB C1:1530-32 en C5:2084), ofwel van het type in (70), zonder complementzin en met aanwezigheid van het datiefpronomen (nl. EXP, schriftelijk, r4999, en EXP, mondeling, r0509, r1268, r1270/71, r2577, r2597, r6714). Al deze verdere gevallen zijn in de tegenwoordige tijd.

- (67) *Het leek me ook **waarschijnlijk** dat er geen bewoners waren.* (UDB, C4:9878)
- (68) *het **lijkt** weinig **waarschijnlijk**.* (CGN, lijken waarschijnlijk, hit0, r4v1_07\fv601048)
- (69) *Het **lijkt waarschijnlijk** dat de scherpere opstelling der Nederlandse vakbonden in combinatie met de nieuwe vormen van arbeidersactie in Frankrijk en Italië de belangrijkste factoren hebben gevormd bij de standpuntwijziging der werkgeversvertegenwoordigers in de SociaalEconomische Raad* (UDB, C1:3014)
- (70) *ja da **lijkt** me wel **waarschijnlijk*** (EXP, mondeling, r0471)
- (71) ***waarschijnlijker lijkt** mij dat ie of [...] of [...]* (EXP, mondeling, r2598)

Op het semantische vlak lijkt er hier andermaal intuïtief iets speciaals aan de hand te zijn. De uiting drukt in wezen telkens een epistemische evaluatie van de stand van zaken uit – en die evaluatie is dan descriptief in de gevallen in (66)-(67), maar ze is duidelijk performatief in (68)-(71). Maar van een echte evidentieële kwalificatie lijkt er hier nauwelijks sprake: het is erg moeilijk *lijken* hier te construeren als de aanduiding dat de spreker iets – de waarschijnlijkheid? – infereert. Deze intuïtie wordt ook bevestigd als men dit patroon vergelijkt met ‘minimale varianten’ ervan, zoals de niet in de data opgedoken ‘aangevulde’ variant in (72a), of de nochtans in het CGN opgezochte maar niet gevonden combinaties in (72b-d), en de niet in het CGN opgezochte (maar ook niet in de andere deelcorpora voorkomende) combinatie in (72e).

- (72) a. *Het lijkt waarschijnlijk te zijn dat hij de dader is*
 b. *Het schijnt waarschijnlijk (te zijn) dat hij de dader is*
 c. *Het blijkt waarschijnlijk (te zijn) dat hij de dader is*
 d. *Het is blijkbaar waarschijnlijk dat hij de dader is*
 e. *Jan lijkt te denken dat Piet de dader is*

Sommige van deze gevallen doen (i.t.t. die in (66)-(71)) sowieso erg geforceerd aan, ongetwijfeld omwille van de marginaliteit van hun mogelijke gebruikscontexten. Maar hoe dan ook hebben we hier wel degelijk, en erg duidelijk, telkens – óók in (72a) – met een epistemische én een evidentieële betekenis te maken. Maar daarbij hebben we dan weer telkens de situatie die we al zo vaak zijn tegengekomen, waarbij één vorm, nl. telkens de evidentieële, performatief is, maar de andere, nl. steeds de epistemische, descriptief is: de inschatting van de waarschijnlijkheid ligt niet bij de spreker, maar bij een al dan niet genoemde derde. De situatie in de gevallen in (68)-(71) is duidelijk helemaal anders.

Blijkbaar is het patroon in (66)-(71) dus iets apart. Maar het is niet helemaal uniek (en het gaat dus niet om een echte idiomatische combinatie): weliswaar is het nauwelijks

denkbaar met andere epistemische adjectieven zoals *mogelijk* of *zeker*, maar het is wel perfect mogelijk (en het komt ook reëel voor in taal materiaal, o.m. in overvloed in de experimentele data van Nuyts en Vonk 1999) met evidentieële adjectieven zoals *aannemelijk*, *duidelijk*, *plausibel*, of *logisch*. (Zeker combinaties zoals *dat lijkt me nogal duidelijk* of *dat lijkt me logisch* onderstrepen natuurlijk nogmaals de intuïtie dat *lijken* hier nauwelijks als een uitdrukking van zwakke inferentie kan verstaan worden: dan zouden dit nl. klinkklare contradicties zijn.) Zo gezien is er dus iets speciaals aan de hand met *lijken* in het bijzonder: wellicht hebben we hier weer te maken met een afwijkend gebruik van deze vorm. Maar hoe dan?

Er dient zich een verklaring aan als we het patroon in (66)-(71) inpassen in de functionele structuur van het paradigma van uitdrukkingen van epistemische modaliteit in het Nederlands (en wellicht gaat de verklaring net zo op voor de combinatie van *lijken* met evidentieële adjectieven). Het verhaal is erg omstandig, en het zou ons te ver voeren om het hier helemaal te expliciteren (zie Nuyts 2001a). Maar in het kort komt het hier op neer. Een belangrijke factor bij de uitdrukking van een epistemische evaluatie is de vraag of die evaluatie subjectief dan wel intersubjectief is: gaat het om een strikt persoonlijk oordeel vanwege de spreker, of deelt de spreker het oordeel met anderen (zie Nuyts 2001a, b – deze dimensie komt ook nog ter sprake in sectie 5 hieronder; en zie ook al de bespreking van de categorie van ‘evidentialiteit’ in sectie 2 hiervoor). Het gewone patroon met een epistemisch predicatief adjectief van het type *het is waarschijnlijk dat ...* is inherent intersubjectief. Met het patroon in (66)-(71) wordt daar een subjectieve(re) variant tegenovergesteld, die voor het overige wel de andere functionele kenmerken van de basisconstructie met het predicatieve adjectief bewaart (dit patroon wordt b.v. normaal ook gebruikt als de epistemische evaluatie focaal is – cf. Nuyts en Vonk 1999). Dat subjectieve-re karakter is nog duidelijker als ook het persoonlijke voornaamwoord *me* gerealiseerd wordt, een optie die in het basispatroon niet echt bestaat (cf. *het is me waarschijnlijk dat XYZ*: formeel kan dit misschien wel, maar het klinkt merkwaardig), maar die in dit patroon erg voor de hand ligt, en die in 11 van de 15 gevallen in het corpus ook gerealiseerd wordt.⁴⁷

Als dit correct is, dan vervult *lijken* in het patroon in (66)-(71) de rol van een subjecti-

⁴⁷ Het Duits kent precies dezelfde beperkingen op de combineerbaarheid van deontische, epistemische en evidentieële vormen als het Nederlands, en het heeft (misschien niet toevallig) net hetzelfde schijnbaar afwijkende patroon ontwikkeld: *es scheint mir wahrscheinlich, daß ...*. Een interessante vaststelling daarbij is dat het objectspronomen zelfs zo goed als niet kan worden weggelaten. Eveneens interessant is dat het Nederlands voor het predicatieve adjectief *zeker* eveneens een apart en erg idiosyncratisch patroon ontwikkeld heeft – evenwel zonder *lijken* – dat duidelijk als een subjectieve variant van het normale intersubjectieve patroon geldt: vgl. *het is zeker dat ...* en *ik ben er zeker van dat ...*. Het bestaan van dit patroon verklaart misschien ook meteen waarom de combinatie *het lijkt (me) zeker dat ...* niet echt goed klinkt, of toch zeker niet dezelfde ‘gestandaardiseerde’ status heeft als het patroon met *waarschijnlijk*.

veerder, en niet van een evidentieële markeerder. En dan hebben we hier dus andermaal niet te maken met een combinatie van een performatieve evidentieële en epistemische vorm.

(v) *zullen* + *lijken*

In (73) zitten twee van de drie corpusoptredens van deze combinatie.

(73) *wat Dewey uiteindelijk met zijn filosofie wist te bereiken was dat evaluatieve termen als waar en juist niet verwezen naar een relatie tot één of ander eerder bestaand ding zoals Gods wil de morele wet of de intrinsieke natuur van de objectieve werkelijkheid maar naar een tevredenheid over het oplossen van een probleem een probleem dat op een dag vaag zal lijken en een tevredenheid die op een dag misplaatst zal lijken.* (CGN, zullen lijken, hit2 en 3, r3vl_12\fv800661)

In beide gevallen is er twijfel mogelijk of *zullen* niet als futurum moet gelden, eerder dan als een epistemische markeerder. En in beide gevallen kan men ook twijfelen of *lijken* evidentieel geïnterpreteerd kan worden, en hier niet veeleer een betekenis heeft die dicht in de buurt ligt van het gebruik van de vorm in *lijken op* (d.w.z., min of meer de betekenis ‘gelijkenis vertonen met’ – vgl. *hij lijkt wel gek*). Maar als we beide vormen het voordeel van de twijfel geven, dan hebben we in de twee gevallen andermaal de situatie waarbij één vorm – hier de epistemische – performatief gebruikt is, terwijl de andere vorm – evidentieel *lijken* – descriptief is: de spreker maakt een voorspelling i.v.m. een evidentieële beoordeling die heel waarschijnlijk ooit eens zal gelden, maar er is geen sprake van geldigheid van die evidentieële waarde op het spreekmoment, noch voor de spreker noch voor iemand anders. Hoe dan ook gaat het in deze lezing dan om een erg merkwaardige en geforceerd aandoende betekenisstructuur, en het blijft dus zeer de vraag of dit een juiste interpretatie is. Of moeten we hier ook weer denken aan het ‘subjectiverende’ gebruik van *lijken* zoals we dat in (iv) hebben opgemerkt? (Het probleem ‘lijkt vaag’ en de tevredenheid ‘lijkt misplaatst’ voor de beoordelaar op dat moment.)

Het derde geval van deze combinatie, in (74), afkomstig uit het experimentele materiaal van Nuyts en Vonk (1999), is evenwel van een heel ander type. De spreker interpreteert hier een stripverhaaltje waarin een persoon te laat op de luchthaven aankomt en nog naar het vliegtuig holt dat echter al met gesloten deuren klaar staat om naar de startbaan te taxiën. Het aanwijzende voornaamwoord *die* in de tweede teksteenheid verwijst naar iemand die de instaptrap van het vliegtuig aan het wegrollen is.

(74) *dus euh / *die zal de trap wel weer naar de deur schuiven/ *lijkt het* (EXP, mondeling, r3829/30)

Beide vormen zijn zonder enige twijfel performatief, en *lijken* lijkt hier echt wel evidentieel

gebruikt. Maar het opvallende is wel dat de twee vormen weliswaar dezelfde stand van zaken betreffen, maar niet in dezelfde intonatie-eenheid uitgesproken worden: de spreker formuleert eerst een epistemische beoordeling over (en samen met) de stand van zaken, pauzeert dan even (dat is de betekenis van de schuine strepen in de transcriptie), en voegt dan – met een zelfstandig intonatiepatroon (zoals aangegeven door de asterisk) – een evidentieële relativering toe. We hebben hier dus wel een combinatie van een performatieve epistemische en een evidentieële beoordeling van dezelfde stand van zaken, maar niet echt in één en dezelfde uiting, maar eerder in de tijd op elkaar volgend. Hierop kom ik later, in sectie 5, terug.

(vi) *waarschijnlijk* + *vermoeden*

Het enige geval van deze combinatie, in (75), is perfect vergelijkbaar met het geval in (74).

(75) *Waarschijnlijk is het toch een die... maar het-eh... vermoed ik toch, het type zo geweest is.*
(VDB, INT3:MAKA)

Ook hier krijgen we duidelijk zowel een performatieve epistemische als een performatieve evidentieële vorm, die betrekking hebben op dezelfde stand van zaken. Het combinatiepatroon is qua structuur wel verschillend van dat in (74): de spreker begint hier met een epistemische beoordeling van de stand van zaken, maar de uiting wordt onderbroken alvorens de stand van zaken zelf geformuleerd wordt, waarna een ‘repair’-achtige herstart begint, die ook weer afgebroken wordt, waarna een parenthetische evidentieële uitdrukking volgt, gevolgd door de formulering van de stand van zaken volgens een syntactisch patroon dat min of meer aansluit bij de eerste epistemische uitdrukking. Hoe dan ook is er ook hier een ruime pauze tussen de epistemische en de evidentieële uitdrukking.

(vii) *kans* + *lijken*

In de enige combinatie van dit type, in (76), lijkt *lijken* dezelfde rol te spelen als in de combinaties in (iv).

(76) *de kans lijkt groot dat ie d'r in gaat halen* (EXP, mondeling, r7140)

Ook hier hebben we intuïtief te maken met een globaal epistemische beoordeling (hier uitgedrukt door een nomen, *kans*), en er is niet echt sprake van een evidentieële beoordeling, maar eerder van een subjectievere variant van het patroon *de kans is groot dat*

(viii) *denken + moeten*

Het enige geval van deze combinatie in de data is (77), afkomstig uit een gesprek tijdens een show op de (toenmalige) BRT-TV met een vroegere Belgische vakbondsleider. ‘M’ is de interviewer, ‘B’ is de vakbondsleider (Georges Debunne).

(77) *M: D’er is toch wel, d’er is toch ‘s een socialistisch voorman geweest en misschien was het wel eh- u- je voorganger, die eh- ooit gezegd heeb- heeft: eh- champagne is eigenlijk de drank van de werkmán gedronken bij monde van zijn leiders.*

B: Ah... eh- Ik weet niet wie dat zou gezegd hebben, maar...

*M: Ik **denk** dat het Louis Major **moet** geweest zijn!* (VDB, INT1:BUNN)

Dit is enigszins een twijfelgeval. Beide vormen zijn intuïtief duidelijk performatief gebruikt. Maar wat betekenen ze? De meest voor de hand liggende lezing van de uiting in haar geheel lijkt toch wel te zijn dat de spreker hier een evidentieële beoordeling uitspreekt, maar geen epistemische: de hoofdbetekenis kan best omschreven worden als ‘Louis Major als persoon kennende, kan zo’n uitspraak nauwelijks anders dan van hem gekomen zijn’. Dat zou betekenen dat het ‘mental state’-predikaat hier, net als in sommige van de gevallen besproken in de context van de combinaties van deontische en epistemische vormen, weer de rol vervult van een ‘hedge’, d.w.z., gebruikt wordt om beleefdheidsredenen. En dat heeft ook perfect zin in deze context: wat M hier zegt is potentieel confronterend voor B (het gaat in de context van het gesprek over de ‘status’ van een vakbondsleider t.a.v. en in vergelijking met de doorsnee werkmán). Maar er is tegelijkertijd alle reden om aan te nemen dat M perfect weet over wie hij het heeft. M.a.w., *denken* is hier toch weer gebruikt in een afgeleide betekenis, en drukt dus niet echt een epistemische beoordeling uit. (Maar ook *moeten* is hier wellicht eerder ‘loos’ – of ‘geveinsd’ – gebruikt, nl. om te verhinderen dat M moet zeggen: ‘het was Louis Major’.)

(ix) *waarschijnlijk + moeten*

De twee instanties van deze combinatie in de data zijn van een verschillend type: weliswaar is *moeten* in de twee gevallen evidentieel, maar het drukt telkens een ander type van evidentialiteit uit. De spreker van (78) is lid geworden van een groep kampeertoeristen die een reis gepland hebben naar Noorwegen en Zweden, en hij vertelt over zijn verwachtingen van de reis op basis van wat de andere groepsleden hem verteld hebben. Dit is een geval waarin *moeten* als een ‘hearsay’-markeerder bedoeld is (een gebruik van de vorm dat wellicht beperkt is tot de zuidelijke variant(en) van het Nederlands), d.w.z., het drukt uit dat ‘de spreker heeft horen verluiden dat ...’.

(78) *we zullen ‘ns zien wat dat ‘t wordt xxx maar dat **moet waarschijnlijk** wel goed zijn wel mooi*

zijn. (CGN, moeten waarschijnlijk, hit1, r3vl_06\fv400130)

In (79) daarentegen is *moeten* gebruikt in zijn (ook in het Noord-Nederlands) meer gangbare betekenis van een inferentialiteitsmarkeerder. Deze uiting komt van een VRT-journalist in de context van een reportage over het huwelijk van Prins Filip en Prinses Mathilde. De reporter merkt op dat kardinaal Daneels een hand heeft gegeven aan Elio Di Rупpo (voorzitter van de Waalse socialistische partij), en (79) is zijn commentaar m.b.t. de mogelijke reactie van Elio Di Rупpo.

(79) *uhm als vrijzinnige moet hem dat waarschijnlijk wel uh vreemd zijn overgekomen maar het weerhoudt duidelijk niemand om toch mee te doen.* (CGN, moeten waarschijnlijk, hit3, r2vl_09\fv600366)

Wat deze twee gevallen echter gemeenschappelijk hebben, dat is dat ze echt wel lijken in te gaan tegen de algemene tendens die we tot hier toe in de corpusdata vastgesteld hebben. Zowel de epistemische als de evidentieële vorm lijken in beide echt ‘hun eigen’ betekenis uit te drukken: ze kunnen nauwelijks verstaan worden als modificeerders van een andere kwalificatiele uitdrukking, of als modificeerders van de taalhandeling in haar geheel, van het type dat we eerder vastgesteld hebben bij *misschien* en *denken*, en ook een afwijkend gebruik van het type dat we vastgesteld hebben bij *lijken* ligt niet voor de hand. En in beide gevallen kunnen de twee vormen ook moeilijk anders dan performatief verstaan worden: noch de waarschijnlijkheidsbeoordeling, noch de evidentieële categorisatie, kunnen begrepen worden als door iemand anders geopperd, of als zuiver hypothetische mogelijkheden waarover geredeneerd wordt.

Merkwaardig is wel dat de ‘kracht’ van de twee uitdrukkingen in (79) (met het inferentieële *moeten*) verschilt. Inferentieel *moeten* drukt immers uit dat de conclusie met vrij grote stelligheid geponeerd wordt, of met andere woorden dat de evidentie voor de conclusie erg sterk en overtuigend is. Dat suggereert/impliceert dat de spreker ook behoorlijk overtuigd is van de (epistemische) veronderstelling dat de stand van zaken van toepassing is. Maar *waarschijnlijk* correspondeert daar niet helemaal mee: dit geeft aan dat de spreker de kansen dat de stand van zaken van toepassing is aan de hoge kant inschat, maar zeker niet dat hij/zij er stellig van overtuigd is. Ook merkwaardig is dat zowel met betrekking tot (78) met ‘hearsay’-*moeten*, als met betrekking tot (79) met inferentieel *moeten*, ogenschijnlijk semantisch heel gelijkaardige combinaties van vormen, zoals die in (80), een heel ander effect sorteren. De gevallen in (a)-(b) zijn ter vergelijking met (78), die in (c)-(d) met (79).

- (80) a. ??*Naar verluidt is het daar waarschijnlijk wel mooi*
b. *Ze hebben me verteld dat het daar waarschijnlijk wel mooi is*
c. ??*Klaarblijkelijk is hem dat waarschijnlijk wel vreemd overgekomen*

d. ??*Het lijkt erop dat hem dat waarschijnlijk wel vreemd is overgekomen*

De meeste van deze combinaties klinken zacht gezegd uiterst vreemd (zie beneden m.b.t. de mogelijke redenen). En in de mate dat het geval in (b) beter acceptabel is, kan het enkel verstaan worden als een rapportering vanwege de spreker dat ‘ze’ hebben gezegd ‘dat het daar waarschijnlijk mooi is’ – m.a.w., *waarschijnlijk* is dan duidelijk weer descriptief, als onderdeel van een ‘reported speech’-context.

Hoe de gevallen in (78) en (79) dan moeten verstaan worden is een open kwestie. Ik kom hier nog op terug in sectie 5.

We kunnen voor de combinaties van epistemische en evidentieële vormen die dan toch in de data opduiken ook weer besluiten dat de grote meerderheid daarvan andermaal in één van twee patronen past.

- Zoals bij de combinaties van deontische en epistemische vormen zijn er ook hier een aantal gevallen waarbij één vorm performatief gebruikt is terwijl de andere descriptief is (soms zijn zelfs beide vormen descriptief). En de gevonden gevallen kunnen ook weer aangevuld worden – zij het niet in dezelfde mate of met dezelfde vrijheid als bij de deontisch-epistemische combinaties – met geconstrueerde voorbeelden, van combinaties die wel in het CGN zijn opgezocht maar geen treffers opleverden, zoals (72b-d) hierboven, of (81a), of van andere niet in het CGN opgezochte combinaties, zoals (72e) en (80b) hierboven, of (81b).

- (81) a. *Het is schijnbaar zeker dat hij de dader is*
b. *Als de vingerafdrukken vergeleken zijn zal wellicht nog wel blijken dat hij de dader is*

Ook nu weer doen de meeste van die gevallen vrij raar aan, ongetwijfeld ook weer omdat het niet gemakkelijk is om gebruikscondities te vinden waarin ze zouden passen.

- Zoals bij de combinatie van deontische en epistemische vormen zijn er ook hier een aantal gevallen (dit keer een relatief erg groot aantal zelfs) waarin een kwalificatiele vorm niet zijn ‘normale’ functie vervult maar met een afwijkende/afgeleide functie gebruikt wordt. Veruit het vaakst gaat het dan om het ‘subjectiverende’ gebruik van *lijken*, maar ook het hoffelijkheidsgebruik van *denken* komt voor.

In tegenstelling tot de combinaties van deontische en epistemische vormen hebben we dit keer echter wel een – weliswaar klein – aantal gevallen gevonden waarin een performatieve epistemische en evidentieële vorm (telkens ook in dat gebruik) samen

optreden. In twee gevallen ging het dan wel om vormen die niet echt in één en dezelfde intonatie-eenheid vervat zaten, maar met enige tijdsafstand van elkaar geproduceerd werden, hoewel ze wel dezelfde stand van zaken betroffen, die op zich maar één keer geuit werd. Maar in twee andere gevallen – allebei combinaties van evidentieel *moeten* en epistemisch *waarschijnlijk* – ging het echt om vormen in één en dezelfde uiting, in één enkele ‘adem’ geuit. Hierop kom ik later nog terug.

Ook bij deze combinatie zijn er bovendien weer een paar aanvullende observaties te maken:

- Verschillende combinaties lijken zo goed als geheel onacceptabel te zijn, zoals die in (80a) en (80c-d) hiervoor, of b.v. ook die in (82).

- (82) a. **Hij blijkt waarschijnlijk de dader te zijn*
b. **Klaarblijkelijk zal hij de dader wel zijn*
c. **Het lijkt erop dat hij waarschijnlijk de dader is*
d. **Het zou ogenschijnlijk kunnen zijn dat hij de dader is*
e. **Het is duidelijk dat hij misschien de dader is*
f. **Hij is duidelijk wellicht de dader*
g. **Ik denk dat hij schijnbaar de dader is*

Ook hier heeft het probleem echter zonder twijfel te maken met de kwestie van de descriptieverbaarheid van vormen. Onderzoek gerapporteerd in Nuyts (2001a) heeft getoond dat epistemische adverbialen en epistemisch gebruikte modale hulpwerkwoorden geen descriptieve gebruikswijzen toelaten. Nochtans worden ze in de gevallen in (80a, c-d) en in (82a-f) blijkbaar wel in die rol gedwongen, en dat resulteert in onacceptabiliteit. In (82g) zijn de rollen omgekeerd: daar valt het evidentieële adverbium *schijnbaar* syntactisch en dus ook semantisch binnen het domein gedomineerd door de epistemische vorm *ik denk*, maar dat levert blijkbaar ook een onaanvaardbaar resultaat op (en dat heeft dit keer – i.t.t. de situatie bij de deontische en epistemische gevallen, zie sectie 4.1 – wellicht niet te maken met semantische problemen met de omkering van de scope- verhoudingen tussen deze twee kwalificaties – zie het volgende punt), en dat betekent dus wellicht dat ook dit evidentieële adverbium zich niet in een descriptieve lezing laat dwingen.

- I.t.t. de situatie bij de combinaties van deontische en epistemische vormen, kan de ‘descriptivering’ van één van de vormen hier echter wel beide betekenissen betreffen: soms is het de evidentieële vorm die performatief is en de epistemische vorm die descriptief is, zoals in alle geconstrueerde gevallen in (72), maar soms kan het ook omgekeerd zijn, zoals in de corpusgevallen in (63) en (73). Hoe dit verschil met de

situatie bij de deontisch/epistemische combinaties moet verklaard worden is mij niet duidelijk.

4.3. *Deontische modaliteit en evidentialiteit*

Tabel 3 toont de frequentie van de relevante lemmacombinaties die voor deze betekeniscombinatie in het CGN zijn opgezocht (zie appendices 1-3 voor meer informatie – deze combinaties konden niet optreden in Nuyts 2001a en Nuyts en Vonk 1999).

Enkele van de algemene vaststellingen die we bij de vorige semantische combinaties hebben gemaakt gelden ook hier weer opnieuw.

- Nogmaals kunnen we vaststellen dat slechts heel weinig van de mogelijke lemmacombinaties ook feitelijk gerealiseerd worden, en de situatie is hier nog scherper dan bij de twee vorige betekeniscombinaties: 19 van de 23 bezochte combinaties – d.i. 83% – treden niet op. Andermaal: dit is wellicht meer dan toeval.
- De globale frequentie van lemmacombinaties is moeilijker in te schatten dan bij de vorige betekeniscombinaties, omdat we geen heel precieze informatie hebben over de frequentie van vormen in de betrokken betekenissen (zie de toelichting bij de frequentiegegevens in appendix 3). Maar als we dan toch tentatief afgaan op de frequenties in het CGN, dan zitten we bij deze combinaties in de buurt van de frequentiecijfers van de combinaties van epistemische en evidentiële vormen, en duidelijk lager dan de frequentie van deontisch/epistemische combinaties.
- Dit keer zijn er echter geen lemma's die een speciale rol lijken te spelen in het 'aantrekken' van deze combinaties, i.t.t. wat we bij de vorige combinaties hebben vastgesteld. *Duidelijk* trekt de meeste gevallen, maar dat is zo in slechts één van de twee opgezochte combinaties – het behoeft nader onderzoek of deze vorm eventueel in nog andere combinaties iets meer 'aantrekkingskracht' zou blijken te hebben. Het gaat sowieso ook in dit ene geval niet om overweldigende aantallen.

In de optredende lemmacombinaties zien we opnieuw dezelfde patronen verschijnen als bij de vorige betekeniscombinaties.

(i) *noodzakelijk + lijken*

De enige instantie van deze combinatie in de data is (83), afkomstig uit een debat in het Vlaamse parlement.

Betekeniscategorieën/lemma's		CGN
Deontisch	Evidentieel	
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>blijkbaar</i> (adv)	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0
<i>aanvaardbaar</i> (adj)	<i>klaarblijkelijk</i> (adv)	0
<i>verplicht</i> (adv/adj)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>plausibel</i> (adj)	0
<i>noodzakelijk</i> (adv/adj)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	0
<i>wenselijk</i> (adj)	<i>lijken</i> (aux)	0
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>blijken</i> (aux)	0
<i>noodzakelijk</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	1
<i>moeten</i> (aux)	<i>evident</i> (adj)	0
<i>mogen</i> (aux)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0
<i>moeten</i> (aux)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	5
<i>mogen</i> (aux)	<i>blijkbaar</i> (adv)	3
<i>kunnen</i> (aux)	<i>blijkbaar</i> (adv)	0
<i>moeten</i> (aux)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>klaarblijkelijk</i> (adv)	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>evident</i> (adj)	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>lijken</i> (aux)	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>schijnen</i> (aux)	0
<i>moeten</i> (aux)	<i>lijken</i> (aux)	0
<i>mogen</i> (aux)	<i>blijken</i> (aux)	1

Tabel 3: Frequentie van combinaties van deontische en evidentieële lemma's

(83) *het lijkt mij dan ook noodzakelijk dat de bevoegde ministers aan de Raad hun standpunten bekend maken ten opzichte van dit plan.* (CGN, lijken noodzakelijk, hit0, r3v1_09\fv600581)

Zeker als de context mee in beschouwing wordt genomen, is het vrij duidelijk dat de spreker met deze uiting in feite een deontische betekenis wil uitdrukken, en geen evidentieële: hij geeft aan wat de bevoegde ministers in zijn opinie moeten doen. Het gebruik van *lijken* hier is dan ook perfect vergelijkbaar met dat in de combinaties van deze vorm met het epistemische *waarschijnlijk* (zie (iv) in sectie 4.2): het wordt hier als een subjectieverder gebruikt (cf. ook weer het optreden van het objectspronomen *mij*), en heeft geen evidentieële betekenis meer.

(ii) *mogen + blijktbaar*

De drie instanties van deze combinatie – in (84)-(86) – zijn allemaal van hetzelfde type.

(84) *meneer Van Vaerenbergh u moogt blijktbaar voorgaan* (CGN, mogen blijktbaar, hit0, r3v1_10\fv600685)

(85) *en dat mag blijktbaar niet meer geoefend worden* (CGN, mogen blijktbaar, hit2, r2v1_05\fv400147)

(86) *maar blijktbaar tegenwoordig ja moog mag de jeugd eigenlijk niets mis meer doen hè.* (CGN, blijktbaar mogen, hit0, r1v1_03\fv400105)

In de drie gevallen is het evidentieële adverbium performatief, maar is het deontische hulpwerkwoord zonder enige twijfel descriptief gebruikt: in geen van de drie gevallen is de spreker zelf de bron van de toelating of het verbod, hij/zij geeft enkel aan dat uit de omstandigheden afleidbaar is dat anderen de toelating/het verbod geven tot de stand van zaken.

(iii) *mogen + blijken*

De enige instantie van deze combinatie is die in (87). De spreker rapporteert hier over wat collega's van hem hebben meegemaakt.

(87) *en dan blijkt dat ze niet naar zo'n Noordwijksessie mogen* (CGN, blijken mogen, hit1, r3n1_04\fn000508)

In dit geval zijn dus zowel de evidentieële als de epistemische vorm descriptief gebruikt: het zijn de collega's die moeten vaststellen dat ze van derden iets niet mogen.

(iv) *moeten + duidelijk*

Bij deze combinatie is er stelselmatig het in sectie 4.1 al herhaaldelijk opgemerkte probleem met de interpretatie van het hulpwerkwoord: het is vaak erg moeilijk om uit te maken of we te doen hebben met een deontische dan wel met een dynamische modale betekenis (een noodzakelijkheid die voortvloeit uit de situatie). Illustratief hiervoor zijn gevallen zoals (88) en (89), beide afkomstig uit debatten in het (respectievelijk Nederlandse en Vlaamse) parlement. Het is zeer moeilijk uit te maken of de sprekers hier een morele noodzaak of verplichting bedoelen, dan wel een door de omstandigheden ingegeven noodzakelijkheid uitdrukken. Deze gevallen hebben nog het voordeel van de twijfel gekregen,⁴⁸ maar het verschil met een geval zoals in (90), eveneens uit een debat in het (Nederlandse) parlement – waarin het, als men het in zijn ruimere context bekijkt, toch echt wel gaat om de uitdrukking van een door de situatie gedetermineerde noodzakelijkheid – is niet groot ((89) is dus niet als treffer gerekend).

(88) *tus in wezen **moet** u dat heel **duidelijk** bij die provincie neerleggen.* (CGN, moeten duidelijk, hit0, r2nl_03\fn000234)

(89) *het is **duidelijk** dat er een trendbreuk **moet** komen die een transfer moet mogelijk maken van begoede bejaarden naar minderbegoede bejaarden.* (CGN, duidelijk moeten, hit0, r3vl_10\fv600685)

(90) *het punt is **duidelijk** dat we even het antwoord van de minister **moeten** afwachten.* (CGN, duidelijk moeten, hit14, r1nl_06\fn000152)

Van de dan toch als relevant geklasseerde gevallen is er één waarin tenminste één van de beide kwalificaties descriptief is, nl. dat in (91), andermaal afkomstig uit een parlementair debat.

(91) *dat het dermate ernstig was alles door de verbanden die d'r gelegd werden dat ik vond dat één uh heel **duidelijk moest** gek gekeken worden naar de veiligheid uh van de be betrokken mis uh commissie.* (CGN, duidelijk moeten, hit20, r1nl_06\fn000141)

De situatie is echter merkwaardig. De descriptivering van *moeten* is niet het gevolg van de aanwezigheid van *duidelijk*, maar van de verleden tijd van het hulpwerkwoord, die het deontische oordeel in het verleden plaatst. En het is helemaal niet evident wat de rol van het adverbium hier is. Er zijn verschillende mogelijke lezingen. Het adverbium zit hier

⁴⁸ Ook alle andere treffers van deze combinatie in het CGN, zonder uitzondering, zijn gelijkaardige twijfelgevallen: moeten duidelijk, hit26; duidelijk moeten, hit9, 20.

ingebed in de context van een rapportering van wat de spreker ergens in het verleden dacht, en dat roept in de eerste plaats de hypothese op dat het ook zelf als descriptief moet verstaan worden. Maar dat zou dan betekenen dat evidentieële adverbia in dit opzicht afwijken van epistemische adverbia: zoals aangetoond in Nuyts (2001a) kunnen deze laatste nl. niet descriptief gebruikt worden. Het zou nochtans in de lijn van de verwachting liggen dat evidentieële en epistemische adverbia zich gelijk gedragen in dit verband. Een andere mogelijke interpretatie is dan dat – als *duidelijk* inderdaad verstaan moet worden als ingebed in de rapporteringscontext over verleden gedachten van de spreker – het adverbium hier in feite bedoeld is als equivalent met *goed* of *nauwlettend* (dus: ‘er moest heel goed/nauwlettend gekeken worden naar ...’), en dus helemaal geen evidentieële betekenis heeft (deze betekenis zit dan dicht in de buurt, maar verschilt toch ook enigszins, van de ‘basisbetekenis’ van dit adverbium, nl. ‘helder’, of ‘klaar’ – zoals in *het beeld is duidelijk zichtbaar*, vgl. de bespreking van deze betekenis en de voorbeelden erbij in de appendix – maar hoe dan ook gaat het dan niet om een kwalificatiebetekenis). Nog een andere mogelijke interpretatie is dat het adverbium hier niet verstaan moet worden als ingebed in de rapporteringscontext in het verleden, maar een performatieve beoordeling op het spreekmoment van de (motieven voor de) deontische beoordeling in het verleden betreft. Het zou dan om een ‘infiltratie’ van de gedachten van de spreker op het spreekmoment in de rapportering van de verleden gedachten betreffen, wat zou suggereren dat de spreker ook op het spreekmoment nog steeds achter de deontische beoordeling staat – en in de context is ook duidelijk dat dat inderdaad het geval is. Deze lezing is compatibel met het feit dat de spreker van deze uiting in het gesprek op de rooster gelegd wordt over beslissingen die hij in het verleden genomen heeft en of ze wel verantwoord waren – hij zit dus in een uitgesproken defensieve situatie, en het komt er voor hem op aan zijn vroegere inschattingen te legitimeren. Er is nog een laatste mogelijke interpretatie, nl. dat *duidelijk* hier noch in een evidentieële zin noch in (een betekenis dicht in de buurt van) zijn basisbetekenis bedoeld is, maar wel fungeert als een versterker van de deontische beoordeling (in het verleden), en hier dus min of meer equivalent is met een versterkende uitdrukkingen zoals *absoluut*. Dan zou dit geval in de lijn liggen van een aantal andere gevallen in het materiaal, zoals hieronder nog zal blijken. Maar wat ook de lezing is van het adverbium, het gaat in (91) hoe dan ook weer niet om de combinatie van twee performatieve uitdrukkingen.

De situatie is duidelijk anders in de gevallen in (88) en (89) hierboven, of ook in (92), ook weer afkomstig uit een politieke discussie.

(92) *daar moeten wij duidelijk werk van maken en dat is ook de bedoeling om dat te doen.*
(CGN, moeten duidelijk, hit26, r2vl_08\fv600221)

Uit de context van deze instanties blijkt dat het deontische hulpwerkwoord toch echt wel als performatief moet verstaan worden. Maar ook het evidentieële adverbium of adjectief is

zonder twijfel performatief. De vraag is echter wat het precies doet. In geen van deze gevallen heeft het, in context bekeken, veel zin de uiting (ook) te verstaan als een uitdrukking van een inferentie vanwege de spreker, d.w.z., als betekenende dat de stand van zaken, en/of de deontische beoordeling ervan, afleidbaar is uit in de situatie (breed gedefinieerd) aanwezige feiten. De uiting is veeleer in haar geheel deontisch: in elk van de gevallen drukt de spreker met de uiting globaal zijn overtuiging uit i.v.m. de morele noodzakelijkheid van de stand van zaken. En wat het ‘evidentiële’ adverbium/adjectief dan in feite lijkt te doen is deze deontische uitspraak verdere kracht bijzetten – d.w.z., zoals in één van de mogelijke interpretaties van (91) fungeert het als een versterker van de deontische uitspraak. Het zal dan ook wel geen toeval zijn dat alle drie deze instanties (zoals trouwens ook de twee andere relevante treffers, in (91) hierboven en (93) hieronder) uit politieke debatten komen, en meer bepaald uit de mond van politici die trachten hun standpunt duidelijk te maken en kracht bij te zetten: wie dit soort van publiek politiek discours wat nauwkeuriger beluistert zal al gauw tot de bevinding komen dat politici dit soort van uitdrukkingen (zoals b.v. ook *het is evident dat ...*) om de haverklap gebruiken, zonder dat dat nog lijkt te correleren met een reële beoordeling van de stand van zaken. Als dit correct is, dan hebben we hier ook weer niet te doen met een evidentieel gebruik van dit adverbium/adjectief.

De uiting in (93) tenslotte – nog maar eens afkomstig uit een politiek debat in het parlement – is zacht gesteld merkwaardig, en zit op de rand van wat als een verspreking moet beschouwd worden.

(93) *het is **duidelijk** dat ik u **moet** zeggen dat het binnen delegatiebesluit van de Vlaamse regering al op zes februari tweeënnegentig dat die bevoegdheden zullen uitgeoefend worden door de minister van Economie* (CGN, duidelijk moeten, hit9, r1v1_05\fv600020)

Uit de context blijkt dat de spreker van deze uiting in deze fase van zijn uiteenzetting sowieso erg ‘onbeholpen’ bezig is (wellicht uit vermoeidheid: hij is al een hele tijd een vrij intens defensief argumentatief discours aan het opzetten) en al een tijdje ‘onmogelijke’ patronen aan het produceren is. En in de voorafgaande context heeft hij ook al verschillende keren het patroon ‘het is duidelijk dat’ gebruikt zonder dat het daar enige zin heeft – hij lijkt dit m.a.w. zelfs als een soort van ‘stoplap’ te gebruiken. Het is dus maar de vraag of de spreker hier in feite niet gewoonweg wil zeggen: ‘ik moet u zeggen dat’, een versteende uitdrukking waarin de betekenis van *moeten* heel erg onduidelijk is, maar wellicht als dynamisch modaal moet gekarakteriseerd worden (‘de omstandigheden nopen mij ertoe u te zeggen dat ...’). Zoals de uitspraak nu geformuleerd is kan men echter niet anders dan ze begrijpen als de uitdrukking van het feit dat de spreker ‘uit informatie afleidt dat hij door anderen/door omstandigheden verplicht is te zeggen dat ...’, en in die lezing kan *moeten* enkel als descriptief geïnterpreteerd worden.

Kortom, het lijkt er andermaal op dat we in geen enkele van de instanties van deze

lemmacombinatie te maken hebben met een combinatie van een performatieve evidentieële en deontische uitdrukking.

Het globale besluit bij dit type van combinaties is identiek met dat voor de epistemisch-deontische combinaties. Alle voorkomende gevallen behoren tot één van twee types:

- Ofwel is slechts één van de twee vormen performatief gebruikt, en is de andere vorm descriptief (eventueel kunnen zelfs de beide vormen descriptief gebruikt zijn natuurlijk). Dat is ook weer typisch het patroon dat ontstaat als men bovenop de corpusinstanties gevallen bijconstrueert. (94a-b) zijn instanties van combinaties die weliswaar in het CGN zijn opgezocht maar er niet in blijken voor te komen, (94c-f) zijn niet in het CGN opgezochte combinaties.

- (94) a. *Het lijkt erop dat je naar die vergadering moet gaan*
b. *Schijnbaar ben je zelfs verplicht om naar die vergadering te gaan*
c. *Het is schijnbaar wenselijk dat je naar die vergadering gaat*
d. *Je blijkt de toelating te hebben om naar die vergadering te gaan*
e. *Klaarblijkelijk mag je naar die vergadering gaan*
f. *Ik heb gehoord dat je naar die vergadering moet gaan*

In al deze gevallen is de evidentieële vorm performatief, maar is de deontische vorm descriptief.

- De andere mogelijkheid is dat één van de twee vormen niet zijn normale kwalificatienele functie vervult, maar voor een ander doel gebruikt wordt. Dat is met name ook hier weer het geval voor het hulpwerkwoordachtige *lijken*.

Zoals bij de deontisch-epistemische combinaties, en i.t.t. de epistemisch-evidentieële combinaties, zijn er hier geen uitzonderingen op deze patronen. En verder kunnen we ook weer, parallel met de observaties bij de twee andere semantische combinaties, volgende vaststellingen doen:

- Sommige combinaties zijn weer (zo goed als) helemaal uit den boze, zo b.v. die in (95), wellicht om dezelfde redenen als die geschetst voor de onmogelijke combinaties van epistemische en deontische vormen, nl. de niet-descriptiveerbaarheid van bepaalde deontische uitdrukkingen.

- (95) a. *??Je blijkt maar beter naar die vergadering te gaan*
b. *??Klaarblijkelijk ga je maar beter naar die vergadering*

c. ??*Het is duidelijk dat je naar die vergadering zou moeten gaan*

Het valt wel op dat er zowel bij deze semantische combinatie als bij de deontisch-epistemische combinatie veel minder gevallen van dit type te verzinnen zijn dan bij de epistemisch-evidentiële vormen. Aangezien het in de grote meerderheid van de gevallen (zie beneden) de deontische vormen zijn die descriptief worden in deze situatie, zou dit een aanwijzing kunnen zijn dat relatief meer deontische dan epistemische vormen descriptief gebruikt kunnen worden.⁴⁹

• Zoals bij de epistemisch-deontische combinaties is het in de corpusgevallen met één descriptieve vorm steeds de deontische vorm die descriptief gebruikt is, terwijl de (in dit geval) evidentiële vorm performatief is. En het lijkt ook hier – net zoals bij de deontisch-epistemische combinaties – zo goed als onmogelijk om gevallen te verzinnen waarin het omgekeerde geldt, zoals moge blijken uit (96).

- (96) a. **Het is goed dat hij schijnbaar naar die vergadering gaat*
b. **Hij is verplicht van klaarblijkelijk naar die vergadering te gaan*
c. **Hij lijkt noodzakelijk(erwijze) naar die vergadering te gaan*
d. **Het mag evident zijn dat hij naar die vergadering gaat*
e. **Het is gelukkig aannemelijk dat hij naar die vergadering gaat*

⁴⁹ De modale hulpwerkwoorden zijn een duidelijk voorbeeld hiervan: terwijl het epistemische gebruik van die vormen niet descriptief kan zijn (zie Nuyts 2001a: 208ff), is dat meestal wel het geval voor het deontisch gebruik ervan (het voorbeeld in (94b) is eerder een uitzondering in dit opzicht). Zo kan je zonder probleem zeggen tegen je kleine broertje die aan de koekjesdoos op de kast probeert te geraken: *je mag dat niet doen (van mama)*, zonder dat je zelf de originator van het verbod bent (dat is overduidelijk als het ‘bronobject’ erbij vermeld wordt, maar ook zonder explicitering daarvan kan dit de betekenis zijn van het modale hulpwerkwoord in dit gebruik). Eventueel kan je zelf ook wel achter het verbod staan, maar zelfs dat hoeft niet: je kan aansluitend op de vorige uiting gerust zeggen, zonder jezelf tegen te spreken: *maar ik zal het haar niet vertellen* (suggererende dat je zelf geen probleem hebt met de handeling van je broertje). Deze vaststelling roept een interessante vraag op: In Nuyts (2001a) wordt er min of meer van uitgegaan dat de mogelijkheden tot descriptief gebruik van vormen bepaald zijn door hun grammaticale eigenschappen, nl. de mogelijkheid om het subject en de temporele situering (via een tempusvorm) van de betrokken vorm te wijzigen (zie Nuyts 2001a: 270). Binnen het bereik van de epistemische uitdrukkingen is dat ook correct. Maar voor de deontische modale hulpwerkwoorden is dat blijkbaar niet zo. De vraag is dan wat dit impliceert: kan de mogelijkheid tot descriptief gebruik nog wel als een (uitsluitend) grammaticaal gegeven beschouwd worden? Stof voor verdere analyse. Sowieso is het probleem van performativiteit vs. descriptiviteit bij deontische vormen (nog) heel wat complexer dan bij de epistemische vormen, ongetwijfeld omwille van het feit dat in veel deontische gevallen er in feite twee dimensies van performativiteit in het spel zijn, nl. enerzijds de performativiteit/descriptiviteit van de deontische beoordeling zelf, en anderzijds de performativiteit/descriptiviteit van de taalhandeling van het geven van een toelating, een bevel, enz. Ook dit is een onderwerp voor uitvoerig verder onderzoek.

Ook hier kan de verklaring niet uitsluitend te zoeken zijn bij de onmogelijkheid van vormen om descriptief gebruikt te worden: dat zou van toepassing kunnen zijn in (96a-c), maar niet in (96d-e). De oorzaak moet wellicht ook hier gezocht worden in de onmogelijkheid om situaties te verzinnen waarin dergelijke uitspraken enige zin hebben. (Waarom dat bij de epistemisch-evidentiële combinaties dan anders is is en blijft een raadsel natuurlijk.)

4.4. *Samenvattend*

Als we de resultaten voor de drie semantische combinaties samen overlopen, dan kunnen we daar volgende algemene conclusies uit trekken.

- Uit het kwantitatieve deel van de analyse blijkt dat erg weinig van de opgezochte combinaties gerealiseerd worden, en diegene die toch gerealiseerd worden zijn over het algemeen erg infrequent. Dit is (nog) uitgesprokener het geval voor de evidentieel-epistemische en evidentieel-deontische combinaties dan voor de epistemisch-deontische combinaties. De precieze reikwijdte van deze vaststelling is natuurlijk niet zo gemakkelijk te bepalen: is dit echt anders dan voor alle mogelijke andere betekeniscombinaties, zoals die geïllustreerd in (1) in sectie 1? Idealiter zou men de frequentie moeten bepalen van een representatieve steekproef van combinaties van uitdrukkingen voor alle mogelijke andere combinaties van kwalificatiebetekeniscategorieën. Maar dat is niet op één-twee-drie uitvoerbaar, vooral omwille van het feit dat de waaier van uitdrukkingen voor categorieën zoals tijd en ruimte, en zelfs voor aspect, enorm breed is, veel breder dan voor de hier onderzochte categorieën (en dat geldt dan vooral voor de adverbiale uitdrukkingen: tijd, ruimte en aspect kunnen uitgedrukt worden met een groot aantal verschillende adverbia en vooral ook voorzetselgroepen, en zeker deze laatste vertonen natuurlijk een enorme vormvariatie die ‘lemmatisch zoeken’ b.v. in het CGN veel omslachtiger maakt dan voor de in de vorige sectie opgezochte vormen). En het is natuurlijk pas op basis van een (naar verhouding van de in het Nederlands beschikbare vormen) voldoende breed aantal vormcombinaties per betekeniscombinatie dat er zinnige uitspraken kunnen gedaan worden. Niettemin is er tenminste de vaststelling dat de grote meerderheid van de Nederlandse zinnen sowieso een tijdsuitdrukking bevat, nl. in de tempusvorm van het werkwoord,⁵⁰ en elke finiete zin

⁵⁰ Men zou kunnen opwerpen dat tempusvormen lang niet altijd tijdsreferentieel zijn (b.v. Janssen 1993). Dat is uiteraard correct (denk maar aan het gebruik van de verleden tijd in irrealiscontexten of verhaalcontexten, of aan het gebruik van *zou* als conditionalismarkeerder of als hearsay-markeerder, of aan de tempusmarkering op deontische, epistemische of evidentieële hulpwerkwoorden of hulpwerkwoordachtigen, die niets te maken heeft met de situering van de stand van zaken op

waarin de tempusvorm tijdsreferentieel gebruikt wordt die bovendien één andere uitdrukkingsvorm van een andere kwalificatiocategorie bevat geldt dus al als een treffer. Het leidt daarom weinig twijfel dat alvast de relatieve frequentie van alle mogelijke betekeniscombinaties met tijd hoger is dan die van de hier beschouwde combinaties.

- Uit de kwalitatieve analyse blijkt dat duidelijke, onmiskenbare combinaties van performatieve deontische, epistemische en evidentieële uitdrukkingen in één uiting in het Nederlands op zijn minst heel erg zeldzaam zijn – en ook intuïtief blijken ze zo goed als niet construeerbaar te zijn. De enige uitzonderingen die we gevonden hebben zijn 2 gevallen van de combinatie van evidentieel *moeten* en epistemisch *waarschijnlijk*: bij die twee lijkt het echt wel te gaan om een combinatie van twee performatieve vormen binnen één en dezelfde intonatie-eenheid/zin. En daarnaast hebben we ook nog twee ‘randgevallen’ met een performatieve epistemische en evidentieële kwalificatie van dezelfde stand van zaken, evenwel in twee aparte intonatie-eenheden. Blijkbaar is dit dus een erg marginaal verschijnsel.⁵¹ In alle andere gevallen krijgen we ofwel een ‘descripti

zich). Maar een telling van tijdsreferentiële vs. niet-tijdsreferentiële tempusvormen in primair (gesproken en geschreven) taal materiaal, zoals dat regelmatig gebeurt in de context van een analyseopdracht door de studenten van mijn college *Tijd in het Nederlands*, gedoceerd aan de Universiteit Antwerpen, toont telkens opnieuw aan dat het hierbij om een klein percentage gaat (minder dan 10% van de tempusvormen).

⁵¹ In Nuyts (2001a: 336ff en passim) is de mogelijkheid geopperd dat er gemengde deontisch-epistemische en epistemisch-evidentieële uitdrukkingen bestaan. Als mogelijke voorbeelden van deze laatste combinatie werden o.m. *aannemelijk* en *vermoedelijk* genoemd, als mogelijke voorbeelden van de eerste combinatie werden o.m. *hopen* en *vrezen* genoemd. In gelijkaardige zin stelt Willett (1988: 55) dat in sommige talen bepaalde grammaticale markeerders meerdere van de hier betrokken betekenissen – en dan vooral evidentieële en epistemische betekenissen – tegelijkertijd kunnen uitdrukken. Het bestaan van dergelijke ‘mengvormen’ zou natuurlijk vrij merkwaardig zijn in het licht van onze huidige observaties. Bij nader toezien is tenminste in sommige van de gegeven voorbeelden de veronderstelling van zo’n gemengde status ook niet nodig. Dat geldt b.v. zeker voor *aannemelijk*, dat, zoals in 4.2 al gesteld, zuiver evidentieel kan genoemd worden. Ongetwijfeld suggereert het gebruik van deze vorm indirect ook een epistemische instelling t.a.v. de stand van zaken, maar dat is geen onderdeel van de betekenis van de vorm op zich, het is enkel een implicatie (die op zich door de gebruiker ook helemaal niet bedoeld hoeft te zijn). Het geldt ook nogal duidelijk voor *hopen*, dat zuiver deontisch kan genoemd worden: het drukt uit dat de spreker de stand van zaken wenselijk acht. Dit werkwoord omvat natuurlijk ook als betekeniscomponent dat de betrokken stand van zaken niet gerealiseerd is, of in ieder geval dat de spreker de werkelijkheidsstatus van de stand van zaken niet kent (die component van het al dan niet gerealiseerd zijn van de stand van zaken is sowieso vrij structureel aanwezig in deontische uitspraken in het algemeen, zie sectie 5.2.6), maar dat op zich is natuurlijk geen epistemische uitspraak, d.w.z. een uitspraak in termen van de kansen dat de stand van zaken al dan niet gerealiseerd zal worden/zijn, het is gewoon een ‘registratie’ van het niet-bestaan van de stand van zaken. Verder onderzoek (o.m. van *vermoedelijk* en *vrezen*, en van andere potentieel relevante vormen) moet uitwijzen of er uiteindelijk toch

vering’, ofwel een ‘afwijkend’ gebruik van één van de twee kwalificatielike uitdrukkingen.

Ook hier kan men zich afvragen of dit nu echt zo’n merkwaardige vaststelling is. Men zou nl. kunnen opwerpen dat de situatie in een geval zoals (1a) in sectie 1 (hieronder herhaald) toch niet zo erg verschillend is. *Morgen* drukt hier immers ook niet de temporele situering van de stand van zaken volgens de spreker uit, maar rapporteert de tijdsituering van de stand van zaken in de kennis van iemand anders.

(1) a. *Naar verluidt vertrekt Jan morgen op vakantie*

Toch is de situatie speciaal, om twee redenen.

Ten eerste, het type van geval in (1a) staat in feite wat apart. De aanwezigheid van een (performatief gebruikte) ‘hearsay’-markeerder in de uiting descriptieveert inderdaad meteen, altijd en onvermijdelijk, de aspecten van de stand van zaken en andere kwalificatielike uitdrukkingen in de uiting die binnen het actuele bereik van die markeerder zitten (zie sectie 1 over de notie van het ‘actuele bereik’ van een kwalificatielike uitdrukking) – specifieker zelfs, het impliceert altijd en onvermijdelijk een rapportering van de woorden of gedachten van een derde persoon. Maar dat lijkt enkel en alleen het geval met hearsay-markeeders, en niet met andere evidentieelike markeeders (b.v. inferentielen), of epistemische markeeders (laat staan deontische markeeders: die ‘descriptiveren’ een stand van zaken op zich sowieso nooit, wellicht omdat zij niet de realiteitsstatus van de stand van zaken of een aspect ervan karakteriseren⁵²).⁵³

Dat er in alle andere gevallen wel degelijk een verschil is tussen de onderlinge combinaties van deontische, epistemische en evidentieelike uitdrukkingen, en combinaties van epistemische en evidentieelike uitdrukkingen met andere kwalificatielike uitdrukking-

lemma’s zijn die echt niet anders dan als gemengde vormen kunnen gezien worden. Mochten er toch zulke vormen gevonden worden, dan is de grote vraag hoe ze in het beeld van de globale niet-combineerbaarheid van deze betekenissen in één uitingseenheid passen. Stof voor verder onderzoek.

⁵² Mogelijk ligt hierin een verdere verklaring voor onze observaties in de voorgaande secties dat er nooit combinaties optreden waarin een deontische vorm een epistemische of evidentieelike descriptieveert (in alle optredende gevallen is het omgekeerde het geval), terwijl er wel descriptivering in de twee richtingen optreedt in combinaties van epistemische en evidentieelike vormen: deontische vormen descriptiveren gewoonweg nooit. Het feit dat er dan ook hoegenaamd geen niet-gedescriptiveerde combinaties van deontische met epistemische of evidentieelike vormen optreden, en dat die ook niet construeerbaar zijn, moet dus, zoals in de voorgaande secties geopperd, wel degelijk het gevolg zijn van het feit dat zo’n combinaties semantisch absurd zijn.

⁵³ Dit suggereert uiteraard dat ‘hearsay’ een wat aparte status heeft, ook t.o.v. andere evidentieelike subcategorieën. Deze observatie zal in sectie 5 nog verdere ondersteuning krijgen (en zie ook Nuyts 2003a).

en, kan wat duidelijker gemaakt worden aan de hand van een concreet voorbeeld – vergelijk de uitingen in (97b, d, f), waarin telkens een combinatie van een epistemische met een deontische markeerder optreedt, met die in (97a, c, e), waarin telkens een combinatie van een epistemische met een temporele markeerder optreedt.

- (97) a. *Hij gaat ongetwijfeld morgen weer voetballen*
b. *Hij mag ongetwijfeld morgen weer gaan voetballen*
c. *Waarschijnlijk loopt hij morgen weer hetzelfde traject*
d. *Waarschijnlijk mag hij morgen weer hetzelfde traject lopen*
e. *Mogelijk komt hij morgen zelfs al niet meer naar kantoor*
f. *Mogelijk mag hij morgen zelfs al niet meer naar kantoor komen*

Zoals we in de voorgaande analyses vastgesteld hebben, krijgen we bij de combinaties van epistemische en deontische vormen stelselmatige een ‘descriptivering’ van de deontische vorm, en meer bepaald krijgen we – toch in ieder geval bij de eenduidig deontische gevallen – steevast de interpretatie dat de deontische kwalificatie niet van de spreker afkomstig is, maar van een ander (niet genoemd) persoon. Hetzelfde is het geval in (97b), (97d) en (97f). Maar dat effect is er absoluut niet in (97a), (97c) en (97e). In (97a) drukt de spreker uit dat hij/zij ervan overtuigd is – en dus zelf volledig achter de veronderstelling staat – dat ‘hij morgen weer gaat voetballen’. In (97c) drukt de spreker uit dat hij/zij tot op grote hoogte borg staat voor de veronderstelling dat ‘hij morgen weer hetzelfde traject loopt’. En in (97e) is het nogmaals de spreker die tentatief aanneemt dat ‘hij morgen niet meer naar kantoor komt’. Er is dus geen sprake van ‘descriptivering’, of beter, van ‘rapportering’, in de tijds kwalificaties in deze laatste gevallen. In tegendeel, er is telkens – uiteraard corresponderend met de sterkte van de epistemische uitdrukking – een bepaalde graad van commitment vanwege de spreker t.a.v. de temporele situering.

Op die observatie zou men eventueel nog kunnen repliceren dat het semantisch sowieso een beetje raar zou zijn dat een spreker over zijn eigen deontische beoordelingen en een epistemische evaluatie zou gaan uitspreken, vandaar dat men in dergelijke gevallen vrijwel automatisch een interpretatie in termen van deontische beoordelingen door anderen construeert. Maar er is hoe dan ook nog een tweede vaststelling. Zoals n.a.v. (2) in sectie 1 gezegd is het perfect mogelijk (ten minste) een performatieve epistemische of evidentieële – zelfs een hearsay- – uitdrukking en een temporele uitdrukking in één uiting te combineren op zo’n manier dat deze laatste buiten het reële bereik van de eerste blijft. In dat geval zijn beide uiteraard volledig geldig, naast elkaar en met betrekking tot dezelfde stand van zaken. We hebben echter geen enkel gelijkaardig geval gevonden in onze materiaalanalyse, waarin dus een evidentieële, epistemische en deontische uitdrukking buiten het reële bereik van een andere van deze

uitdrukkingen zit en er dus samen mee van toepassing is op de stand van zaken. En het lijkt ook helemaal onmogelijk er te construeren. Zelfs gewone conjuncties van vormen – waarin je dus onvermijdelijk een evenwaardigheid van de uitdrukkingen krijgt, zonder dat één vorm in de reële scope van de andere zit – lijken semantisch uit den boze, zoals blijkt in (98).

- (98) a. ??*Het is waarschijnlijk en wenselijk dat hij naar die vergadering gaat*
b. ??*Blijkbaar en gelukkig gaat hij naar die vergadering*
c. ??*Ik hoor en denk dat hij naar die vergadering is geweest*

Enkel echt consecutieve kwalificaties – in opeenvolgende intonatie-eenheden – van een zelfde stand van zaken (zoals we er enkele gevonden hebben in het materiaal) lijken mogelijk.

De vraag is natuurlijk of de voorgaande vaststellingen een idiosyncratische eigenschap van het Nederlands betreffen. Een positief antwoord daarop lijkt weinig geloofwaardig. Dit is niet een type van verschijnsel dat past in het klassieke beeld van wat we kunnen aannemen als grammaticale eigen(aardig)heden van een specifieke taal. Het feit dat de problemen met de combinaties niet van syntactische of grammaticale aard lijken te zijn, maar eerder semantisch zijn, onderstreept dat gevoel uiteraard verder: zonder daarom een universalistische visie van semantiek aan te hangen, suggereert dit niettemin dat het geen strikt taalgebonden gegeven is. In ieder geval geldt de observatie op het eerste gezicht net zo voor het Duits en het Engels (cf. ook Nuyts 2001a). Hoe algemeen het fenomeen is is een vraag die uiteindelijk alleen op basis van uitvoerig typologisch onderzoek zal kunnen beantwoord worden.⁵⁴ In ieder geval zal de hierna volgende queeste naar een mogelijke

⁵⁴ Een vraag die daarbij meteen opdoemt is, wat de situatie is in talen waarin b.v. een evidentieële markeerder in termen van een dichotomie zoals ‘directe vs. indirecte informatie’ (of subtielere indelingen), of een ‘existentieële’ (epistemische?) markeerder voor ‘realis vs. irrealis’, of een deontische markeerder, (bijna) verplicht in elke uitingseenheid moet aanwezig zijn (zoals in het Nederlands tempus vrijwel verplicht is in elke zin). Hoe is daar de combineerbaarheid met andere uitdrukkingen van attitudele betekenissen, en wat is het effect van het eventuele optreden van die andere uitdrukkingen op de betekenis van de verplichte evidentieële of existentiële markeerder? Bhat (1999: 64-65, 70) stelt ook expliciet dat er talen zijn waarin grammaticale markeerders van de verschillende betekenissen soms samen kunnen optreden. Ook daarbij is de vraag wat er in zulke omstandigheden gebeurt. Hij (Bhat 1999: 77) geeft (slechts) één expliciete illustratie, nl. van een combinatie van een deontische en een evidentieële markeerder in het Ladakhi – een Tibetaanse taal – en daarin is de deontische vorm duidelijk descriptief gebruikt. Maar de vraag is of dat altijd zo is. Het zal overigens wel duidelijk zijn dat het typologische onderzoek nodig om deze dimensie verder te onderzoeken niet beperkt zal kunnen blijven tot een stelselmatige consultatie van descriptieve grammatica’s: de vereiste informatie is van een type dat meestal hoegenaamd niet in dergelijke grammatica’s te vinden is. Het onderzoek zal sowieso ook niet op basis van een oppervlakkige

verklaring voor het fenomeen een verdere voedingsbodem geven voor de veronderstelling dat we hier inderdaad met een algemeen geldig (universeel) gegeven te maken hebben. Ofte: hoe een observatie gebaseerd op feiten uit één taal – i.c. het Nederlands – soms toch een geldige aanleiding kan zijn tot het postuleren van een (semantisch) universalium (dat evenwel steeds falsifieerbaar blijft).

beschouwing van de globale eigenschappen van de taal in kwestie kunnen gebeuren, maar vereist een diepgaande semantische analyse door taalexperten met ‘native intuitions’.

5. Een poging tot verklaring

Hoe kan men deze observaties nu verklaren? Hoe moet men ze verantwoorden in termen van de hiërarchie in (3) in sectie 2 hierboven (hieronder nogmaals herhaald)? En wat zijn de implicaties voor de status en de positie van het systeem in (3) in een taalmodel?

- (3) $\left[\begin{array}{l} \text{evidentialiteit} \\ \text{epistemische modaliteit} \\ \text{deontische modaliteit} \end{array} \right] ??$
- > tijd
 - > ruimte
 - > kwantificatieel aspect [frequentie]
 - > kwalificatieel aspect [interne fasering]
 - > directionaliteit
 - ∨ (delen van de) STAND VAN ZAKEN

5.1. Verklaringen in termen van grammaticale operaties?

Men zou om te beginnen kunnen op zoek gaan naar mogelijkheden om onze observaties te verantwoorden in termen van types van mechanismen of principes die men normaal met een grammaticaal systeem (eng gedefinieerd) op zich in verband brengt – d.w.z., principes van combineerbaarheid van vormelementen, op basis van algemene (syntactische) bouwprincipes van de taal en/of van idiosyncratische lexicale eigenschappen van de vormen in kwestie. Het zal echter wel onmiddellijk duidelijk zijn dat daar heel erg weinig van te verwachten is. Immers, formeel gesproken kunnen vormen die de betrokken betekenissen uitdrukken wel degelijk in taaluitingen gecombineerd worden, zo te zien gewoonweg volgens de normale regels van de ‘syntactische combinatiekunst’. Het speciale aan de combinaties in kwestie is zuiver semantisch van aard: ofwel krijgen sommige van de betrokken vormen een andere dan hun ‘normale’ kwalificatiele betekenis, ofwel worden ze descriptief.

Men zou kunnen opwerpen dat we eventueel toch met een specifiek grammaticaal ‘merkwaardig’ effect te maken hebben in de vaststelling dat sommige combinaties van vormen een onacceptabele zin opleveren – zo b.v. de gevallen in (61), (62), (82), (95) en (96) in sectie 4. Als men deze specifieke observaties echter inderdaad in zuiver grammaticale termen zou willen vatten, dan gaat het hier om idiosyncratisch gedrag van een reeks individuele lemma’s, en niet van de vormcategorieën of ‘parts of speech’ waartoe ze

behoren – de adverbia en de hulpwerkwoorden – in hun geheel, aangezien de vormtype-combinaties wel mogelijk zijn met lemma's behorend tot deze 'parts of speech' met andere kwalificatiebetekenissen, zoals b.v. temporele of aspectuele betekenissen. (99) biedt een heel kleine illustratie hiervan.

- (99) a. **Blijkbaar is hij waarschijnlijk van de trap gevallen*
b. *Blijkbaar is hij gisteren van de trap gevallen*

Het gaat bij onze observaties dus – althans vanuit zuiver grammaticaal oogpunt bekeken – om een min of meer ad hoc gegeven, zij het van een serieuze omvang (het vat behoorlijk veel individuele lemma's). In functionalistische modellen van het type zoals de Functionele Grammatica en de Role and Reference Grammar leidt zoiets normaal tot de specificering van een speciale eigenschapsmarkering bij een lemma in het lexicon, of een speciale regel met beperkt bereik in de grammatica zelf. Maar zelfs zulke oplossingen liggen niet voor de hand in dit geval. Hoewel het om een vrij grote groep van gevallen gaat, lijkt formulering van één of andere 'speciale' grammaticale regel onmogelijk, aangezien er geen specifiek 'grammaticale' condities aan te wijzen zijn voor de werking van de regel (de condities zijn immers puur semantisch). Dus wellicht kan men niet anders dan voor al de specifieke betroffen lemma's ad hoc stipulaties opnemen in het lexicon i.v.m. hun combineerbaarheid met andere specifieke lemma's. En dat zou wellicht gewoon de vorm moeten aannemen van een lijst van deze laatste. Bovendien, aangezien we bij sommige lemma's van deze vormcategorieën enkele uitzonderingen op de niet-combineerbaarheid hebben vastgesteld (concreet, bij *moeten* en *waarschijnlijk* – maar het is maar de vraag of er bij verder zoeken niet nog andere uitzonderingen te vinden zouden zijn, met andere lemma's), zou op de ad hoc lijst van exclusies wellicht ook nog een 'meta-ad-hoc'-lijst van uitzonderlijke afwijkingen moeten opgenomen worden. Kortom, zelfs binnen de (op zich al te vermijden) categorie van 'ad hoc behandelingen' is dit een hoogst dubieuze aanpak. En bovendien één die niet eens evident uitvoerbaar is voor een deel van de betrokken vormen: immers, volgens de analyses in de Functionele Grammatica en de Role and Reference Grammar is een modaal hulpwerkwoord een uitdrukking van een operator, en dus geen 'lexicale' categorie (maar zie Nuyts 2001a: 289-290 voor een andere opvatting hierover – in modellen die geen apart lexicon veronderstellen, zoals Cognitive Grammar, is dit natuurlijk sowieso geen punt).

Het cruciale punt is dat de systematiek in onze observaties duidelijk van semantische aard is. De grammatica is m.a.w. gewoonweg de verkeerde plaats om op zoek te gaan naar een inzichtelijke, verklarende verantwoording.⁵⁵

⁵⁵ De vraag bij dit alles blijft natuurlijk wel, hoe we het feit moeten vatten dat bepaalde kwalificatiebetekenissen wel, en andere niet een descriptief gebruik toelaten. Op het eerste gezicht is

5.2. Semantische verklaring 1: Exclusieve complementariteit

Als we ons dan op semantisch vlak begeven, dan zou één heel eenvoudige en op het eerste gezicht voor de hand liggende denkpiste kunnen zijn, aan te nemen dat de drie dimensies in kwestie, althans in hun performatieve vorm, gewoonweg ‘exclusief complementair’ zijn. Descriptieve vormen kunnen dan – zoals al aangegeven in sectie 2 – gezien worden als uitdrukkingen van semantische elementen die in feite op één of andere manier deel uitmaken van de stand van zaken, helemaal onderaan de hiërarchie, veeleer dan van de kwalificatiele dimensies in de hiërarchie zelf. En ‘afwijkende’ gebruikswijzen van bepaalde lemma’s moeten dan uiteraard opgevat worden als niet gerelateerd aan hun ‘normale’ semantische categorie in de hiërarchie, maar als gerelateerd aan andere semantische noties (b.v. een andere kwalificatiele dimensie).

In termen van de notatie in het schema in (3) zou dat dan betekenen dat de 3 betrokken semantische dimensies parallelle ‘takken’ in de hiërarchie zijn, waarvan er altijd maar één gerealiseerd kan worden. Deze situatie kan schematisch weergegeven worden als in (100).

$$(100) \left[\begin{array}{l} \text{evidentialiteit} \\ \text{epistemische modaliteit} \\ \text{deontische modaliteit} \end{array} \right] \textit{of}$$

> tijd
> ruimte
> kwantificatiele aspect [frequentie]
> kwalificatiele aspect [interne fasering]
> directionaliteit
∨ (delen van de) STAND VAN ZAKEN

dit gewoonweg gecorreleerd met de normale grammaticale eigenschappen van de betrokken vormen. Voor de epistemische uitdrukkingen b.v. zijn het net de predicatieve vormen – de mental state predikaten en de predicatieve adjectieven – die ook descriptief gebruikt kunnen worden, terwijl de niet-predicatieve vormen – de adverbia en de hulpwerkwoorden – enkel performatief kunnen optreden. In dat perspectief is het descriptieve gebruik dus gewoonweg gekoppeld aan de mogelijkheid om de vorm met een ander subject dan een 1ste persoon te gebruiken, en om de tijdssituering van de vorm te modifieren, wat uiteraard noodzakelijk is voor een descriptief gebruik. M.a.w., er is hiervoor geen speciale ‘machinerie’ nodig in de grammatica. Een mogelijke kink in deze kabel is echter de vaststelling dat de deontische hulpwerkwoorden toch ook descriptief gebruikt kunnen worden, hoewel dat in se niet-predicatieve vormen zijn. Maar natuurlijk is de binding van een deontisch hulpwerkwoord met het zinsubject wel sterker (zij het dat het subject niet de ‘originator’ maar het ‘doel’ van de deontische uitspraak markeert), en is een deontisch hulpwerkwoord wel gevoelig voor de tijdsmarkering in de zin – dus een deontisch hulpwerkwoord is ‘predicatiever’ dan een epistemisch. Misschien maakt dat het verschil uit. Stof voor verder onderzoek.

Dit is echter een heel erg oppervlakkige semantische ‘verklaring’ (het is eerder een beschrijving van de observaties), die op zich nog steeds ruim onbevredigend is, want ze geeft geen antwoord op de vraag naar het ‘waarom’: waar komt die ‘exclusieve complementariteit’ aan de oppervlakte vandaan? Waarom is ze er – of bestaat er tenminste een heel erg sterke tendens toe – voor deze drie semantische dimensies, terwijl ze voor andere kwalificatoire categorieën niet bestaat? En hoe kan men in deze ‘verklaring’ het bestaan van (zij het erg zeldzame) afwijkingen van het patroon verantwoorden?

Eén ‘diepere’ verklaring die door de ‘oplossing’ in (100) gesuggereerd wordt is dat er één of andere ‘logische’⁵⁶ onverenigbaarheid zou bestaan tussen deze drie dimensies onderling. Zo’n verklaring klinkt echter erg ongeloofwaardig. Het is nl. alles behalve duidelijk waarop die onverenigbaarheid zou moeten berusten, d.w.z., welke elementen in de betekenis van de betrokken dimensies haar zouden moeten veroorzaken. Wel integendeel: puur logisch gesproken lijken deze semantische dimensies perfect compatibel en combineerbaar. Waarom zou b.v. het feit dat men over het mogelijke bestaan van een (hypothetische) stand van zaken ingelicht is door derden (‘hearsay’-evidentialiteit) onverenigbaar zijn met het ontwikkelen van een eigen oordeel over de kansen dat die stand van zaken ook echt voorkomt (epistemische modaliteit)? Integendeel: het feit dat men zo’n onrechtstreekse informatiebron heeft zou een reden bij uitstek kunnen zijn om na te denken over de plausibiliteit van de veronderstelling (al naar de geloofwaardigheid van de bron natuurlijk). Of waarom zou het afleiden van het mogelijke bestaan van een stand van zaken uit andere informatie (inferentiële evidentialiteit) logisch onverenigbaar zijn met het vormen van een oordeel over de wenselijkheid of noodzakelijkheid van die stand van zaken (deontische modaliteit)? Of waarom zou men niet tegelijkertijd een oordeel kunnen hebben over de kansen dat een stand van zaken bestaat (epistemische modaliteit) en over de vraag of men die stand van zaken wenselijk acht of niet (deontische modaliteit)?

Deze verklaring is inderdaad ook moeilijk te verzoenen – althans toch wat betreft epistemische modaliteit en evidentialiteit – met de corpusobservaties in sectie 4, en dan met name met de paar combinaties van performatieve vormen die dan toch in de data zijn opgedoken. En dat omvat dan niet alleen, of niet zozeer, de twee uitzonderlijke gevallen van combinaties van performatieve epistemische en evidentieële vormen in één enkele uiting in (78) en (79) (cf. sectie 4.2, hier in vereenvoudigde vorm herhaald).

(78') *maar dat **moet waarschijnlijk** wel goed zijn*

(79') *als vrijzinnige **moet hem dat waarschijnlijk** wel vreemd zijn overgekomen*

⁵⁶ Ik bedoel dit uiteraard niet in de zin van de formele logica, maar in de zin van een ‘natuurlijke’ of ‘common-sense’ logica.

Men zou eventueel nog kunnen betogen dat deze beide combinaties van *moeten* en *waarschijnlijk* niet helemaal consistent zijn (cf. de discussie n.a.v. deze voorbeelden in sectie 4.2), zodat ze dus nog als een lapsus van hun spreker zouden kunnen worden afgedaan (zie sectie 5.3.5 voor verdere bespreking). Maar tot de problematische observaties behoren vooral ook de uitingen in (74) en (75) (cf nogmaals sectie 4.2, hier herhaald), waarin telkens dezelfde stand van zaken zowel epistemisch (resp. *zal wel* en *waarschijnlijk*) als evidentieel (resp. *lijkt het* en *vermoed ik*) gekwalificeerd wordt, en ook weer zonder enige twijfel door de spreker zelf, d.w.z. performatief, maar waarbij de twee kwalificatielike uitingen structureel niet echt gerelateerd zijn in één zin: de evidentieële vorm wordt telkens pas enige tijd na de epistemische vorm toegevoegd, als een structureel onafhankelijke parenthese.

(74) *dus euh / *die zal de trap wel weer naar de deur schuiven/ *lijkt het*

(75) *Waarschijnlijk is het toch een die... maar het-eh... vermoed ik toch, het type zo geweest is.*

In geen van deze beide gevallen kan men zeggen dat de evidentieële kwalificatie de epistemische kwalificatie ongeldig maakt of vervangt: er is telkens eerder sprake van een aanvulling, een bijkomende en verder motiverende kwalificatie van de stand van zaken. In deze omstandigheden lijkt er geen twijfel mogelijk dat de performatieve epistemische en evidentieële kwalificaties wel degelijk compatibel zijn.

Men kan trouwens zonder al te veel moeite met (74) en (75) vergelijkbare voorbeelden construeren waarin één stand van zaken gekwalificeerd wordt door zowel een performatieve deontische als een performatieve epistemische vorm, zoals in (101a), of door zowel een performatieve deontische als een performatieve evidentieële vorm, zoals in (101b), zolang er maar voldoende ‘afstand’ tussen beide kwalificaties zit (als men zich deze uitingen in een reële conversatie tracht voor te stellen, dan denkt men daar ook automatisch een pauze bij tussen het deel voor en na de gedachtestreep).⁵⁷

- (101) a. *Hij is absoluut moreel verplicht zich voor die beledigende uitspraak te verontschuldigen bij zijn collega's – en hij zal dat ook wel gauw doen denk ik*
 b. *Blijkbaar is het hem dan toch gelukt om te ontkomen aan die opdracht – en gelukkig maar voor hem*

⁵⁷ De vrij frequente combinaties van een performatieve met een descriptieve uitdrukking van de drie betrokken kwalificatielike dimensies in de corpusdata zijn wellicht geen tegenindicaties voor deze ‘logische-incompatibiliteits-hypothese’: in dat geval is de ene (descriptieve) uitdrukking immers het object van de kwalificatie door de andere (performatieve) uitdrukking, en daarbij zitten de twee dus op een verschillend ‘logisch’ niveau, zodat van een compatibiliteitsvraag geen sprake meer kan zijn.

Merk overigens ook op dat men in ‘logische’ termen ook een hiërarchische relatie tussen deze drie kwalificaties kan postuleren. Immers, men moet eerst op de idee gekomen zijn dat er een bepaalde kans is dat een stand van zaken mogelijk zou kunnen bestaan (epistemische modaliteit) alvorens men de wenselijkheid ervan kan inschatten, maar het omgekeerde is uiteraard onzin. En de beoordeling van de graad van waarschijnlijkheid van het bestaan van een stand van zaken is afhankelijk van de (types van) evidentie die men heeft m.b.t. het mogelijke bestaan van die stand van zaken, maar het omgekeerde is natuurlijk ook weer onzin.

Als dit alles steek houdt, dan suggereert dit heel sterk dat in zuiver semantische termen de hiërarchie van kwalificaties er niet uitziet zoals in (100), maar wel als in (102).

- (102) > evidentialiteit
 > epistemische modaliteit
 > deontische modaliteit
 > tijd
 > ruimte
 > kwantificatieel aspect [frequentie]
 > kwalificatieel aspect [interne fasering]
 > directionaliteit
 ∨ (delen van de) STAND VAN ZAKEN

Maar nu blijft natuurlijk de vraag wat dan wél de verklaring kan zijn voor (de heel erg sterke tendens tot) het niet samen optreden in performatieve ‘toestand’ van de drie semantische dimensies bovenaan deze hiërarchie.

Eén ding is inmiddels wel al duidelijk, nl. dat er een discrepantie is tussen de (mogelijkheden tot) realisatie van deze dimensies in taalgedrag, en ten minste één aspect van de semantiek van de betrokken dimensies, nl. hun semantische compatibiliteit en scope-relaties zoals weergegeven in (102). Dit suggereert dat we ons voor de verklaring van onze observaties – en dus voor een goed begrip van de status van het systeem in (102) – zelfs moeten losmaken van de noties en principes die klassiek verbonden worden met het niveau van de (lexicaal- of in ieder geval linguïstisch-) semantische representatie van individuele taaluitingen.

5.3. *Semantische verklaring 2: Belasting van het attentiesysteem*

Het lijkt inderdaad mogelijk een plausibelere verklaring te vinden voor onze observaties als we naar het diepere cognitief-semantische wezen peilen van het fenomeen van het ‘kwalificeren van standen van zaken’. En daarmee zitten we dan wellicht te denken in termen van noties die helemaal niet meer thuishoren in wat een traditionele grammaticatheorie beoogt te behandelen (misschien met uitzondering van een model zoals Langackers

1987, 1991 Cognitive Grammar, als dat tenminste een ‘traditionele grammaticatheorie’ kan genoemd worden – wat nog niet wil zeggen dat dat model makkelijk uit de voeten kan met dit probleem, zie later), maar die thuishoren op een ‘dieper’ cognitief niveau, nl. een niveau van ‘conceptuele’ representatie (wereldkennis) en verwerking (het denken en redeneren). De essentie van de verklaring heeft te maken met de begrippen ‘procesbelasting’ (‘processing load’) en ‘aandacht’ (‘attention’), maar om dat plausibel te maken moeten we eerst een aantal tussenstappen zetten, en blijven stilstaan bij de status van de betrokken kwalificatiele dimensies (sectie 5.3.1) en van het systeem in (102) (sectie 5.3.2) op zich.

5.3.1. De aard van de betrokken kwalificatiele dimensies: Het ‘one-commitment-per-clause’-principe

Laten we om te beginnen even kijken naar de aard van de drie kwalificatiele dimensies die betrokken zijn in onze observaties: is er iets dat die drie anders maakt dan de andere kwalificatiele dimensies, lager in het systeem in (102)? Dat lijkt inderdaad het geval te zijn: de drie betrokken dimensies betreffen inherent, direct en expliciet wat men kan noemen de ‘attitude’ van de spreker (of van een derde in geval van een descriptieve uitdrukking – maar voor de eenvoud worden de zaken hier enkel in termen van de attitudes van de spreker zelf geformuleerd) t.o.v. de stand van zaken. D.w.z., ze betreffen allemaal de aard en mate van zijn/haar ‘gebondenheid’ aan, of beter – met een Engels woord waarvoor geen precies Nederlands equivalent bestaat – van zijn/haar ‘commitment’ t.o.v. de stand van zaken, elk in termen van een ander type van criterium.⁵⁸ Deze karakterisering

⁵⁸ Het lijkt er overigens heel sterk op dat er nog ten minste één semantische dimensie aan dit lijstje van ‘attitudinale’ betekenissen moet worden toegevoegd, en dus ook in het hiërarchische systeem in (102) een plaats moet krijgen, nl. een categorie die we ‘emotioneel attitude’ (of ‘boulomaisch attitude’ – zie ook Nuyts 2003a) zouden kunnen noemen. Dit omvat een brede waaier van uitdrukkingen die te maken hebben met het ‘behagen’ van de spreker m.b.t. een object of een stand van zaken (met inbegrip van esthetische beoordelingen, van beoordelingen in termen van (on)aangenaamheid, enz.) – en dat betreft dan op het eerste gezicht vooral adjectieven en adverbia, zoals *leuk*, *mooi*, *lekker* (met name het Noord-Nederlandse gebruik van die vorm, b.v. in *we gaan lekker naar de film vanavond*), *aardig* (zoals in *wat aardig van je*), *geweldig* (zoals in *geweldig dat je dat voor me wil doen*), *jammer*, *helaas*, enz. (vaak komen deze vormen dicht in de buurt van deontische betekenissen, maar ze zijn er toch van te onderscheiden omdat ze geen morele beoordeling in de strikte zin uitdrukken). Deze categorie wordt vrij systematisch over het hoofd gezien in discussies over modaliteit (ongetwijfeld omdat ze niet behoort tot de betekenissen uitgedrukt door het systeem van de modale hulpwerkwoorden in de Westerse talen, dat al te vaak gebruikt wordt als het belangrijkste of zelfs het enige uitgangspunt voor de analyse van modale en evidentieële betekenissen), maar ze is alles behalve zeldzaam in feitelijk taalgebruik. Waar deze categorie precies geplaatst moet worden in de hiërarchie in (102) is een open kwestie, maar wellicht is dat net voor of net na deontische modaliteit. In ieder geval mogen we vermoeden dat ze ook onderhevig is aan de combineerbaarheidsproblematiek, maar of dat inderdaad zo is is stof voor verder

gaat niet op voor de kwalificatie dimensies lager in het systeem.

Voor de dimensies van deontische en epistemische modaliteit spreekt deze karakterisering wellicht voor zich. Een deontische beoordeling expliciteert immers de sprekers morele appreciatie van de stand van zaken, d.w.z. de mate waarin de spreker achter de stand van zaken kan staan in termen van zijn (persoonlijke en/of maatschappelijk gedetermineerde) morele principes. En een epistemische beoordeling expliciteert de graad van geloof dat de spreker kan hechten aan het bestaan van de stand van zaken, op basis van zijn kennis van de wereld en van de ‘lokale’ omstandigheden waarin de stand van zaken relevant is (of zou kunnen zijn).

Het attitudele karakter van een evidentie karakterisering is misschien minder evident. Immers, evidentialiteit betreft op het eerste gezicht enkel maar de aanduiding van een type van perceptuele of conceptuele bron waaruit het bestaan van een stand van zaken afgeleid of gelegitimeerd wordt. Maar evidentie uitdrukkingen doen duidelijk veel meer dan dat: door de kwestie van de informatiebron bij de ‘bespreking’ van de stand van zaken te betrekken signaleren ze dat de werkelijkheidsstatus van die stand van zaken niet vanzelfsprekend is. Zo bekeken expliciteren evidentie dus waarom de spreker een (bepaalde graad van) commitment tot de stand van zaken zou kunnen hebben.^{59,60}

Kwalificaties lager in het hiërarchische systeem, van tijd naar beneden, zijn echter absoluut geen kwestie meer van het expliciteren van een attitude van de spreker tegenover de stand van zaken. D.w.z., ze gaan hoegenaamd niet meer over types of graden van commitment, of over de redenen voor de commitment, van de spreker t.a.v. de stand van zaken. Zo kan je b.v. moeilijk beweren dat het tijdsadverbium *gisteren* in de uiting *Jan is gisteren naar een feestje geweest* één of andere vorm van commitment van de spreker ten aanzien van de stand van zaken ‘Jan gaat naar een feestje’ expliciteert. Het enige wat het adverbium doet is de stand van zaken situeren in ‘de wereld’, zonder ‘commentaar’ van de

onderzoek.

⁵⁹ Deze formulering duidt ook meteen aan dat de semantische afstand tussen evidentialiteit en epistemische modaliteit onderling kleiner is dan die tussen elk van hen en deontische modaliteit: zij betreffen nl. allebei de existentiële status van de stand van zaken, terwijl deontische modaliteit niet de existentie, maar de morele waarde van de stand van zaken betreft. Dit verklaart natuurlijk meteen waarom in de literatuur epistemische modaliteit en evidentialiteit zo vaak onder één noemer worden gebracht. Niettemin zijn en blijven de twee verschillend, in de zin dat ze verschillende aspecten van de existentialiteitsproblematiek betreffen. Daarom is het van belang de twee toch als aparte categorieën te behandelen (zie Nuyts 2001a: 27).

⁶⁰ Deze karakterisering roept echter opnieuw de vraag op naar de precieze grenzen van deze categorie (zie sectie 2): dit verhaal gaat duidelijk op voor veel evidentialiteitsmarkeerders – b.v. inferentiemarkeerders zoals *blijkbaar* of *moeten*, of heasay-markeerders zoals *naar het schijnt*, maar gaat het ook op voor gewone ‘rapporteringmarkeerders’ zoals *en toe zei Piet “XYZ”, Jan vermeldde nog dat XYZ*, enz., en voor gewone ‘perceptiemarkeerders’ zoals *ik heb gezien dat XYZ*? Dit probleem vraagt dringend verder onderzoek.

spreker. Iets gelijkaardigs kan gezegd worden voor alle kwalificatieve categorieën lager in het systeem. Kortom: evidentialiteit, epistemische modaliteit en deontische modaliteit betreffen allemaal op één of andere manier de ‘invraagstelbaarheid’ van de stand van zaken; maar dat is niet het geval voor alle andere kwalificatieve dimensies lager in het hiërarchische systeem.

Er zijn twee bijkomende observaties die deze aparte status van de drie hoogste kwalificatieve categorieën verder onderstrepen.

(i) *Performatieve vs. descriptieve gebruikswijzen*

Alle drie deze kwalificaties vertonen een structureel verschil tussen performatieve en descriptieve gebruikswijzen, zoals we in de bespreking van de corpusdata in sectie 4 gezien hebben. Dat wil dus zeggen dat de spreker door middel van uitdrukkingen van deze kwalificatieve categorieën op zich kan aangeven of de evaluatie van de stand van zaken in één van deze termen door hem/haarzelf is gemaakt, dan wel door een derde maar niet (noodzakelijkerwijze) door hem/haarzelf. Zo’n onderscheid lijkt echter afwezig bij alle kwalificatieve dimensies lager in het systeem.

Er zijn natuurlijk wel uitdrukkingen van het type in (103), waarin schijnbaar een descriptieve temporele (in (103a)), ruimtelijke (in (103b)) en aspectuele (in (103c)), aangenomen dat bepalingen van wijze als aspectuele uitdrukking kunnen gelden kwalificatie uitgedrukt wordt, op een even ‘structurele’ manier (nl. d.m.v. een predicatief adjectief met een subject in de 3de persoon en eventueel ook een hulp/koppelwerkwoord of hulp/koppelwerkwoordachtige vorm in de verleden tijd) als bij de deontische, epistemische en evidentieële uitdrukkingen.

- (103) a. *Jan vond het al veel te laat om nog naar hier te komen*
b. *Pieter acht dat veel te ver om met de fiets te doen*
c. *Truus reedt maar 50 per uur, maar Karel vond dat al veel te snel*

Het is echter maar de vraag of deze gevallen zonder meer kunnen beschouwd worden als een zuivere temporele, ruimtelijke of aspectuele karakterisering. Er is hier telkens sprake van een evaluatie door een derde (*Jan, Pieter, Karel*) van een bepaald tijdsmoment of een bepaalde ruimtebepaling of een bepaalde wijze van handelen in termen van de acceptabiliteit en/of haalbaarheid ervan in functie van de omstandigheden van de beoordelaar en/of handelende. In die termen uitgedrukt komt er in deze uitingen ook telkens een (descriptieve) deontische component of eventueel een (descriptieve) epistemische component (als het zuiver om haalbaarheid/realiseerbaarheid van de stand van zaken gaat gegeven de tijds- of ruimte- of wijzebepaling) naar voren. Of met andere woorden, dit type van uitdrukkingen omvat in feite steeds een attitudele beoordeling van een (wellicht steeds in de voorafgaan-

de context gegeven) temporele, ruimtelijke, aspectuele of eventueel nog andere kwalificatie. En de descriptiviteit vat precies dat attitudele element. Dit attitudele element wordt in de voorbeelden in (103) aan de oppervlakte gebracht in het bijwoord *te* dat het adjectief modificeert – maar het kan ook zonder dat bijwoord aanwezig zijn: als je zegt *Jan vindt dat laat* dan impliceert dat automatisch dat je de opinie van Jan weergeeft dat hij ‘dat’ als ‘aan de late kant’, en dus misschien als ‘te laat’ inschat.

Bij afwezigheid van dergelijke attitudele component kan je als spreker echter onmogelijk (bijvoorbeeld) door middel van een temporele uitdrukkingvorm an sich aangeven of de temporele situering van de stand van zaken door jezelf is gebeurd, dan wel door iemand anders is gebeurd. Als je een stand van zaken situeert door middel van één of ander type van tijdsaanduiding, dan betekent dat automatisch dat je zelf achter die tijdssituering staat. Het klinkt trouwens ook vrij nonsensicaal om te stellen dat je die temporele kwalificatie dan steeds ‘performeert’: de notie van performativiteit op zich lijkt hier helemaal niet meer van toepassing. Natuurlijk kan je in je taaluiting wel steeds aangeven dat een bepaalde temporele situering van een stand van zaken door iemand anders is gebeurd zonder dat je aangeeft of je er zelf achter staat, maar dat moet je dan altijd en onvermijdelijk doen door middel van een aparte, structureel van de temporeel onafhankelijke evidentieële kwalificatie in je taaluiting, zoals in (104).

- (104) a. *Jan beweert dat Piet gisteren naar huis is gekomen, niet vandaag*
b. *Volgens Jan landt het vliegtuig straks een uur later dan aangekondigd*

Dezelfde vaststellingen gelden voor alle andere kwalificatiele dimensies lager in het systeem.

De vaststelling dat een structurele uitdrukking van de dimensie van performativiteit van de kwalificatiele uitdrukking gecorreleerd is met en beperkt is tot de kwalificatiele categorieën die types van commitment van de spreker expliciteren hoeft op zich natuurlijk ook niet te verbazen: de twee fenomenen hebben met commitment te maken, en het lijkt inderdaad perfect logisch dat als je het over commitment hebt, je ook wil kunnen aangeven of je eigen commitment in het spel is, dan wel dat van iemand anders. Die behoefte ligt wellicht anders als je het over situering in tijd hebt, of over aspectuele dimensies van een stand van zaken.

(ii) *Combinatie met markeringen van (inter)subjectiviteit*

Deze drie kwalificatiele dimensies vertonen ook allemaal een structurele relatie met de dimensie van subjectiviteit vs. intersubjectiviteit. Zoals al gezegd in sectie 4.2 (vgl. de bespreking van het niet-evidentieële gebruik van *lijken* in combinatie met het epistemische predicatieve adjectief *waarschijnlijk*, zoals in voorbeelden (66)-(71)), deze dimensie betreft

een aanduiding van de vraag of de uitgesproken beoordeling van de stand van zaken de strikt persoonlijke verantwoordelijkheid is van de ‘originator’ van die beoordeling (in geval van een performatieve uitdrukking: de spreker; in geval van een descriptieve uitdrukking: een derde persoon of de spreker in het verleden), dan wel of die beoordeling gedragen wordt door een grotere groep mensen, waarvan de spreker/geciteerde beoordelaar er slechts één is, en de geadresseerde eventueel een andere.⁶¹

Zoals aangetoond in Nuyts (2001a) is deze dimensie structureel aanwezig in het paradigma van uitdrukkingen van epistemische modaliteit: met name drukken de epistemisch gebruikte mental state predikaten altijd subjectiviteit uit, en zijn de epistemische predicatieve adjectieven ofwel intersubjectief (nl. als ze verschijnen met het koppelwerkwoord *zijn*) ofwel subjectief (zoals eerder aangetoond o.m. als ze combineren met het hulpwerkwoordachtige – en soms dus als koppelwerkwoord gebruikte – *lijken*). (Andere epistemische uitdrukkingstypes – met name de adverbia en de modale hulpwerkwoorden – zijn in essentie neutraal in deze termen.) Hetzelfde onderscheid is terug te vinden bij de deontische en evidentieële vormen, zoals blijkt uit het feit dat ook in die betekenis categorieën het onderscheid bestaat tussen de uitdrukking van een predicatief adjectief met ondersteuning door het koppelwerkwoord *zijn* (intersubjectief) enerzijds, en die met ondersteuning door het ‘subjectiverende’ *lijken* anderzijds. In het materiaal was al een instantie opgedoken van een deontisch adjectief met *lijken* (cf. (83) in sectie 4.3), (105) geeft slechts twee van de ettelijke gevallen (hier ontdaan van alle transcriptiesymbolen) van hetzelfde patroon met een evidentieel adjectief die voorkomen in het experimentele corpus

⁶¹ Deze dimensie is verwant met het traditionele onderscheid tussen subjectieve en objectieve epistemische en deontische modaliteit dat regelmatig in de literatuur opduikt (in navolging van Lyons 1977), maar ze wijkt van die traditionele onderscheiding af, zowel qua definitie als qua conceptie van de relatie met de verschillende types van modaliteit (in de huidige visie wordt dit als een aparte kwalificatiele categorie behandeld) – zie Nuyts (1992a, 2001a, b). Zoals aangeduid in sectie 2 (in een voetnoot bij de bespreking van de dimensie van evidentialiteit), de precieze conceptuele status van deze dimensie is op dit ogenblik verre van duidelijk. Moet deze dimensie direct in de kwalificatiele hiërarchie in (102) ingebouwd worden? Wellicht niet, aangezien ze zich heel anders gedraagt dan de andere attitudele categorieën in het systeem (o.m. in termen van combineerbaarheid met die andere categorieën in één taaluitingseenheid). Op één of andere manier is er ook een meer uitgesproken interactieve component aan deze dimensie (ze staat duidelijk in functie van de lokale interactieve omstandigheden, en vooral dan van de relatie tussen spreker en hoorder in termen van (het al dan niet overeenstemmen van) hun visies op en standpunten over de standen van zaken waar het over gaat), wat suggereert dat ze op een ander niveau moet gesitueerd worden in een cognitief model van de taalgebruiker. (Zie Nuyts 2001a: 348ff voor beschouwingen over de relaties tussen conceptuele en communicatieve dimensies van taalgedrag en hun status in een cognitieve taaltheorie.) Deze problematiek hoeft ons voor onze huidige doelstellingen niet bezig te houden, maar verdient wel nadere aandacht in verder onderzoek naar de cognitieve status van de kwalificatiele hiërarchie in (102).

beschreven in sectie 3.⁶²

- (105) a. *nou de verklaring lijkt me aannemelijk* (EXP, mondeling, r2672)
b. *ja dat lijkt me op zich vrij eh plausibel* (EXP, mondeling, r2973)

En zo zijn er ook ‘mental state’- en andere types van predikaten die (in bepaalde gebruikswijzen) wellicht als evidentieel of als deontisch moeten gekarakteriseerd worden, en die wellicht ook systematisch subjectief zijn in die kwalificatienele gebruikswijzen, zoals de gevallen in (106).

- (106) a. *Ik vermoed/veronderstel/neem aan dat hij de dader is*
b. *Ik betreur/juich toe dat hij dat gedaan heeft*

Het lijkt erop dat er ook weer geen gelijkaardige ‘preferentiële’, structurele combinatie is van kwalificatienele dimensies lager in het hiërarchische systeem met deze dimensie. Weliswaar zijn er – parallel met de types van gevallen in (103) hierboven – constructies van het type in (107), met een subjectiveerder (*vinden* en *lijken*) in structurele correlatie met een predicatief adjectief dat resp. een temporele, ruimtelijke en aspectuele kwalificatie uitdrukt.

- (107) a. *Ik vind het al veel te laat om nog naar ginds te vertrekken*
b. *Het lijkt me veel te ver om dat met de fiets te doen*
c. *Truus rijdt maar 50 per uur, maar ik vind dat al veel te snel*

Maar het verhaal is zoals bij (103): wellicht gaat het hier telkens in feite om een deontische of eventueel epistemische beoordeling van een mogelijke temporele, ruimtelijke of aspectuele ‘situatie’.

Voor het overige is het natuurlijk ook weer mogelijk een uiting met een temporele, ruimtelijke, aspectuele of andere ‘lagere’ kwalificatie met een heel aparte, structureel onafhankelijke uitdrukking van (inter)subjectiviteit te combineren, zoals in (108a),⁶³ maar structurele combinaties zijn niet mogelijk als er geen attitudele (deontische of epistemische) dimensie kan aanwezig geacht worden, zoals blijkt in (108b) (waarbij *vinden*

⁶² Deze en andere gelijkaardige gevallen zijn niet behandeld in de corpusanalyse in sectie 4 omdat het hier in principe om combinaties van (in hun default gebruik) evidentieel vormen gaat, en daar was het ons in de analyse niet om te doen.

⁶³ Het blijkt echter wel veel moeilijker om voorbeelden van dit type te verzinnen dan bij de descriptiviteitsdiscussie het geval was. Heel vaak blijken ook niet-structurele combinaties – b.v. met *ik vind* – gewoon onmogelijk zonder dat er een evaluatief of attitudeel element in de zin aanwezig is (vgl. b.v. **ik vind dat Jan morgen naar huis komt*). Ook dit onderstreept natuurlijk de sterke band tussen (inter)subjectiviteit en de attitudele kwalificaties.

uiteraard als subjectiviteitsmarkeerder moet verstaan worden, en niet in zijn gewone betekenis van ‘een gezocht iets vinden’ – in de laatste betekenis zijn sommige van deze uitingen natuurlijk wel acceptabel).

- (108) a. *Volgens mij komt hij mórgen naar huis, niet vandaag*
b. **Ik vind dat morgen/in Parijs/50 km per uur*

Overigens hoeft ook deze vaststelling i.v.m. het bestaan van een speciale band tussen de dimensie van (inter)subjectiviteit en de ‘commitment’-kwalificaties weer geen verwondering te wekken: als je bezig bent met en uitspraken doet over je ‘engagementen’ (in één of ander opzicht) ten aanzien van een stand van zaken, of met andere woorden met de ‘invraagstelbaarheid’ in één of ander opzicht van de stand van zaken, dan heb je natuurlijk vaak redenen om ook bezig te zijn met en uitspraken te doen over de vraag of je nu alleen staat met je inschatting van de situatie dan wel of je opinie gedeeld wordt door anderen. Dat is natuurlijk veel minder het geval als je het hebt over de temporele of ruimtelijke situering van de stand van zaken, of over de frequentie van een stand van zaken, enz.

In het licht van deze vaststellingen i.v.m. het speciale ‘attitudinele’ karakter van de drie kwalificatieve dimensies bovenaan in het systeem in (102) zouden we onze observaties in sectie 4 nu kunnen herformuleren als de vaststelling dat een spreker normalerwijze (maar dus met af en toe uitzonderingen) geen twee types van commitment tegenover een stand van zaken tegelijkertijd, in één enkele taaluiting, kan aanbrengen. Deze vaststelling herinnert natuurlijk onmiddellijk aan de observaties van Givón (1984: 258ff) – het ‘one-chunk-per-clause-principle’ – en Chafe (1994: 108ff) – de ‘one-new-idea-constraint’ – dat er ook op het gebied van de uitdrukking van informatie over standen van zaken een beperking lijkt te bestaan op de hoeveelheid informatie die men in één taaluiting kan aanbrengen: meer bepaald brengt een spreker in één taaluiting in principe slechts één enkel stukje (een ‘chunk’) nieuwe informatie aan (meestal gekoppeld aan een (grotere) brok oude informatie). Dit is weliswaar enkel een vrij sterke tendens, en geen absolute wetmatigheid: er zijn afwijkingen van mogelijk, en die komen ook geregeld voor. Het lijkt erop dat we nu ook een ‘one-commitment-per-clause’-principe hebben, en ook dat is blijkbaar niet helemaal absoluut, gelet op de enkele uitzonderingen die we gevonden hebben, maar het lijkt toch sterker of stringenter dan het principe van Chafe en Givón aangezien de uitzonderingen duidelijk erg zeldzaam zijn.

Men zou zich natuurlijk kunnen afvragen of dit niet in wezen hetzelfde principe is als dat van Givón en Chafe. Het antwoord is in ten minste één opzicht wellicht negatief. Zoals uit het corpusonderzoek van Nuyts (2001a) en uit het experimentele onderzoek van Nuyts en Vonk (1999) heel duidelijk gebleken is, verschijnt een epistemische uitdrukking slechts

zeer zelden in focus – en als dat dan toch gebeurt, dan enkel omwille van het feit dat de epistemische uitdrukking contrastief is, nooit omwille van haar ‘nieuwheidswaarde’ (hoewel een performatieve epistemische evaluatie per definitie onbekende informatie is voor de hoorder). Dit suggereert heel erg sterk dat de informatieve status van tenminste een epistemische kwalificatie – maar ongetwijfeld geldt min of meer hetzelfde voor een deontische en een evidentieële kwalificatie – niet gevat kan worden in termen van oude versus nieuwe (of thematische versus rematische) informatie (en zie ook suggesties die min of meer in die richting gaan van Langacker 1974, Steele 1975, Plank 1981, Lötscher 1985, Chafe 1994: 80). (Dit neemt echter niet weg dat er op een dieper analyseniveau wel degelijk een relatie is tussen het ‘one-commitment-per-clause’-principe en het ‘one-new-idea-per-clause’-principe – zie beneden.)

We kunnen nu onze vraag aan het einde van sectie 5.2 herformuleren als volgt: als drie attitudele kwalificatiele dimensies niet ‘logisch incompatibel’ zijn, waarom zou er dan toch zo’n ‘one-commitment-per-clause’-principe moeten zijn? Wat ligt hieraan ten grondslag? Of anders gesteld: wat maakt ‘commitments’ anders dan andere kwalificatiele uitdrukkingen lager in het systeem opdat voor hen wel, maar voor die lagere kwalificaties niet een beperking zou kunnen bestaan op het samen optreden in één uiting? Om daarop een antwoord te vinden moeten we nog een verdere ‘voorbereidende stap’ zetten en iets grondiger blijven stilstaan bij de cognitieve status van de hiërarchie in (102).

5.3.2. De diepere systematiek achter de kwalificatiele hiërarchie

Een kleine ‘pre-theoretische’ reflectie kan al meteen duidelijk maken dat we bij de kwalificatiele dimensies in het systeem in (102) – en niet alleen de drie hoogste, maar allemaal – inderdaad te maken hebben met cognitief erg fundamentele noties: de categorieën in kwestie spelen immers allemaal een heel belangrijke rol, niet alleen in taal, maar vooral ook in al ons omgaan met de werkelijkheid in het algemeen. Om maar enkele voorbeelden te geven:

- Epistemische beoordelingen worden weliswaar geëxpliciteerd via taal, maar ze spelen uiteraard een rol in veel meer dan alleen in communicatief gedrag. Ze zijn nl. alomtegenwoordig in onze interactie met onze leefomgeving, en ze spelen zonder twijfel een essentiële rol voor het adequaat functioneren – en uiteindelijk, voor het overleven – van het menselijke organisme. Immers, telkens als we een doel nastreven dat probleemoplossing vereist komt het erop aan de kansen in te schatten dat – en dus een epistemische beoordeling te maken over de vraag of – bepaalde oplossingen wel of niet, en beter of minder goed, naar het vooropgestelde doel leiden. En dat is zo op heel verschillende niveaus van complexiteit van planning. Als we b.v. – op een concreet en

vrij eenvoudig planningsniveau – de straat oversteken op een druk kruispunt, dan kunnen we maar best de kansen inschatten dat we de andere kant van de straat kunnen bereiken voor de aankomende auto's tot bij ons geraken, alvorens tot handelen over te gaan. Of – op een veel hoger en complexer niveau van planning – als tieners (of hun ouders) op een bepaald moment een beslissing nemen i.v.m. welke opleiding ze zullen gaan volgen, dan kunnen ze dat maar best doen na een inschatting van de kansen dat ze er ook in zullen slagen de opleiding met succes af te ronden, en na een inschatting van de kansen dat de opleiding bovendien ook een nuttige bijdrage levert om te geraken waar ze heen willen in hun verdere leven. Probleemoplossend denken is m.a.w vrij systematisch gebaseerd op probabilistisch redeneren.

- Deontische beoordelingen zijn niet minder belangrijke motieven voor veel aspecten van het handelen van het individu: het concept van 'motivatie', dat ook vaak een sleutelrol speelt in de beslissing om bepaalde handelingen wel of niet uit te voeren, en in de manier waarop handelingen worden uitgevoerd, is wellicht heel sterk gecorreleerd met (persoonlijke of maatschappelijke) morele overtuigingen.

- Dat dimensies zoals tijd en ruimte een voortdurend en erg grondig effect hebben op om het even wat we doen is wellicht nog meer vanzelfsprekend: alles wat te maken heeft in ons handelen (op allerlei niveaus van complexiteit) met coördinatie en oriëntatie (en die dimensies zijn uiteraard uiterst centraal in een heleboel activiteiten, gaande van lopen en autorijden tot een reis maken of een huis bouwen) is uiteraard cruciaal op die noties gebaseerd.

Voor de andere kwalificatiele dimensies is het niet anders.

In het licht van die vaststellingen hoeft het dan ook niet te verbazen dat er achter de hiërarchie in (102) een diepere systematiek te bespeuren valt in termen van enkele fundamentele principes van de menselijke perceptie en het handelen. D.w.z., de hiërarchie in (102) reflecteert blijkbaar niet alleen relaties tussen kwalificatiele dimensies zoals ze zich manifesteren in taal, in termen van hun relatieve semantische scope, maar ook relaties tussen deze dimensies in termen van hun status in en impact op het handelen en de perceptie. En de semantische scope van de betrokken kwalificaties in taal is dan wellicht gemotiveerd of veroorzaakt door die andere, meer fundamentele cognitieve principes. De volle implicaties/reikwijdte hiervan zijn/is op dit ogenblik verre van duidelijk, maar ten minste lijken volgende – onderling zeer duidelijk gecorreleerde – elementen een rol te spelen in de opbouw van het systeem:

- 'Omhoog klimmen' in de hiërarchie impliceert een geleidelijke verbreding van het perspectief op de stand van zaken: van, laag in het systeem, dimensies die een verdere

precisering geven – in heel concrete termen – van de interne toestand van de stand van zaken, naar, hoog in het systeem, dimensies die de algemene status karakteriseren – in abstracte termen – van de stand van zaken in de kennis van/visie op de wereld van de taalgebruiker.⁶⁴

- ‘Omhoog klimmen’ in het systeem correleert ook met een toenemende rol van kennis/informatie over feiten buiten de stand van zaken zelf in het bepalen van de status van die stand van zaken in termen van de kwalificaties: dimensies laag in het systeem vereisen nauwelijks of geen extra kennis/informatie buiten die over de stand van zaken zelf om de ‘waarde’ van die stand van zaken te kunnen bepalen, terwijl dimensies hoog in het systeem vrijwel uitsluitend beroep doen op kennis/informatie buiten de stand van zaken zelf om diens waarde te bepalen.

- Op een nog fundamenteler niveau reflecteert de hiërarchie ook de spanning in de menselijke cognitie tussen perceptie en singulariteit enerzijds, en interpretatie en generalisatie anderzijds. ‘Omhoog klimmen’ in het systeem lijkt nl. op één of andere manier ook te correleren met een verminderende rol voor de directe perceptie van de (singuliere) stand van zaken op zich, en een toenemende rol voor abstractie en generalisatie, en dus ook voor creatieve betrokkenheid vanwege de spreker in de benadering van de stand van zaken.⁶⁵ Het basisniveau in het hiërarchische systeem – de stand van zaken op zich – is uiteraard het ‘object’ dat onderworpen is aan – d.w.z. de sprekers kennis erover is verworven, of zijn/haar voorstelling ervan is toetsbaar of zou toetsbaar moeten zijn, door – directe perceptie in de ‘wereld’. Perceptie van een stand van zaken is uiteraard noodzakelijkerwijze een lokaal gebeuren m.b.t. singuliere tokens van fenomenen, beperkt tot wat in het fysieke bereik zit van de perceptieorganen op een gegeven moment in de tijd. En hoe hoger de kwalificatie in het systeem zit, hoe minder die directe perceptie van de stand van zaken aanwezig is of op de voorgrond staat, d.w.z., hoe meer de kwalificatie erom draait aspecten van de stand van zaken aan te duiden die de lokale perceptie ervan overstijgen, en de algemenere positie en geldigheid van de stand van zaken te karakteriseren.

⁶⁴ Aangezien we het hier duidelijk hebben over niet-talige, algemeen-conceptuele dimensies, is het gebruik van termen zoals ‘de taalgebruiker’ of ‘de spreker’ in deze discussie een beetje misleidend. Omwille van het geijkte karakter ervan zal ik ze toch verder hanteren, ook in de context van discussies over conceptuele representaties.

⁶⁵ In dit opzicht correleert dit systeem zonder twijfel ook met – en biedt het dus een concreter en specifiekere kader voor een nauwkeurigere formulering van – de notie van subjectificatie zoals die door Traugott (1989, Traugott en Dasher 2001) gehanteerd wordt in de verklaring van processen van diachrone betekenisontwikkeling. Dit is echter niet de context om hier verder op in te gaan (maar zie b.v. Nuyts 2001a: 314, 352).

Laat me dit wat concreter maken aan de hand van enkele voorbeelden van kwalificatio-
nele dimensies in het systeem in (102):⁶⁶

- ‘Kwalificatioeneel aspect’, onderaan in het systeem, betreft een aanduiding van de stand van ‘ontplooiing’ van een stand van zaken, d.w.z. van de ‘fase’ waarin hij zich bevindt: ingressief, progressief, egressief, (im)perfectief, enz. Zoals deze definitie op zich al meteen aangeeft, vereist een kwalificatie in die termen niet meer dan een perceptie (direct op het moment van beoordeling zelf, of zoals opgeslagen in het geheugen) van de betrokken stand van zaken en een vaststelling van de fase van zijn ontwikkeling. Er is geen beroep op andere kennis buiten de stand van zaken vereist, er is geen nood aan abstracties en generalisaties.
- De situatie is al ietsjes anders voor kwantificatioeneel aspect, d.w.z. alles wat te maken heeft met de ‘frequentie’ van voorkomen van de stand van zaken: semelfactief, iteratief, habitueel, generisch, enz. Daarvoor moet je de (onmiddellijk, of in het geheugen opgeslagen en dus al eerder) gepercipieerde stand van zaken vergelijken met in het geheugen opgeslagen kennis over andere in het verleden opgetreden standen van zaken om te bepalen in welke mate hij (met inachtneming van bepaalde marges van toegelaten of relevante variatie) al eerder is opgetreden, en dus uniek is (semelfactief), of min of meer regelmatig optreedt (iteratief), of erg gangbaar is (habituueel), of correspondeert met een wetmatigheid (generisch), enz. Er is dus kennis nodig buiten (het percept van) een individueel te beoordelen stand van zaken zelf, en generalisatie en abstractie van ‘token’ naar ‘type’, met speelruimte voor interpretatie in termen van wat als acceptabele variabiliteit geldt om een ‘type’ te etableren.
- Om situering in tijd en ruimte door te voeren moet de perceptie (of het gememoriseerde percept) van een specifieke stand van zaken gerelateerd worden aan een heel apart set van ‘feiten’, nl. i.v.m. de temporele en ruimtelijke ‘opbouw van de wereld’. Voor de temporele dimensie b.v. betekent dat het inschatten van de positie van een stand van

⁶⁶ Ook wat betreft deze systematiek vormt evidentialiteit weer gedeeltelijk een probleem: sommige subtypes ervan lijken nl. uit deze band te springen. Terwijl de logica zonder meer opgaat voor categorieën zoals inferentieel of ‘beredeneerd’ (zie sectie 2), ligt dit veel minder voor de hand voor subcategorieën zoals experiëntieel en hearsay. Voor experiëntieel is dat zeker zo als daar gevallen bij gerekend worden van het type *ik heb gezien dat ...* of *ik heb gehoord dat ...* in hun letterlijke perceptiebetekenis. En voor hearsay geldt dit niet alleen bij ‘twijfelgevallen’ (zie sectie 2) zoals ‘quotatives’ van het type *Jan zei dat ...*, maar ook bij onbetwistbare gevallen van het type *naar het schijnt* of *ik hoor dat ...*. In al deze gevallen lijkt het te gaan om directe perceptie van de stand van zaken zelf, is er geen extra informatie betrokken behalve die over de stand van zaken zelf, en is er relatief weinig speelruimte voor persoonlijke inbreng van de spreker. Dit roept andermaal de vraag op naar de precieze status van deze categorieën.

zaken in termen van algemene patronen in de cycli van de zon en de maan, en subpatronen daarbinnen (daarvoor heeft men, dankzij de systematiek in het systeem, wel nog de beschikking over abstracte en cultureel gedefinieerde – d.w.z. conventionele – patronen genaamd ‘kalenders’), (vaak ook) relatief t.a.v. de positie van andere (clusters van) standen van zaken (belangrijke gebeurtenissen b.v.) in die termen. Hiervoor is dus veel extra kennis vereist, alsook een vrij grote mate van abstractie en generaliserend denken (hoe past de gepercipieerde stand van zaken in algemene patronen van tijdsindeling), en er is een aanzienlijke interpretatieruimte voor de spreker (hoe pas je de ‘flexibele structuur’ van tijdsindeling toe op de concrete te situeren stand van zaken, welke andere gebeurtenissen beschouw je als relevante temporele mijlpalen voor een temporele verankering van nieuwe standen van zaken, enz.).

- Een epistemische beoordeling, echter, omvat in heel veel gevallen (nl. met als enige uitzondering ‘zekere’ standen van zaken) hoegenaamd geen directe perceptie van de stand van zaken meer: het gaat uiteraard altijd om een hypothetische stand van zaken waarvan de kansen van zijn realisatie in de werkelijkheid worden ingeschat. En om die kansen in te schatten is een heleboel extra kennis nodig over de ‘organisatie’ van het deel van de werkelijkheid waar de hypothetische stand van zaken in kadert, en over de ‘logica’ die aan het werk is in dat stuk werkelijkheid (de ‘argumenten’ of ‘evidentie’ om tot een inschatting van de waarschijnlijkheid te komen). En daarbij heeft men nauwelijks of geen beschikking meer over geconventionaliseerde ‘sjablonen’, zoals dat wel het geval is bij tijdssituering, ongetwijfeld omdat er een veel grotere variatie is – in principe zelfs een eindeloze variatie – in de soorten van informatie die in dit beoordelingsproces een rol kunnen spelen. Uiteraard is er daarbij dan ook een erg brede marge voor interpretatie en ‘creatief denken’ vanwege de spreker (b.v. in termen van hoe men de relevantie en het relatieve belang van bepaalde informatie inschat, van welke ‘logica’ men in het systeem ziet, enz.).

5.3.3. Procescomplexiteit en attentiebeperkingen

In de vaststellingen in de vorige sectie over de natuur van de kwalificatiële hiërarchie ligt dan misschien ook meteen het antwoord – of toch tenminste een deel ervan – besloten op de vraag waarom er zoiets als een ‘one-commitment-per-clause’-principe zou bestaan. Als volgt. Op grond van de logica in het hiërarchische systeem in (102) zijn de processen vereist om de verschillende types van kwalificaties uit te voeren erg verschillend qua ‘gewicht’: hoe hoger in de hiërarchie, hoe meer en hoe complexere ‘bewerkingen’ er vereist zijn voor de uitvoering van de kwalificatie, en dus hoe meer ‘energie’ die uitvoering vraagt van het processysteem dat dit moet uitvoeren. Nu is er in termen van procesbelasting

natuurlijk nog een groot verschil al naar het type van proces waar het om gaat: spreken we over automatische processen, of over gecontroleerde processen? Gelet op onze eerdere vaststelling dat we bij deze verschillende kwalificatiele operaties wellicht niet te maken hebben met talige processen (die – al dan niet terecht – meestal als overwegend automatisch worden beschouwd), maar wel met conceptuele processen, moeten we waarschijnlijk aannemen dat het hierbij om gecontroleerde bewerkingen gaat (dat is toch de teneur van de visies in de cognitieve psychologie over de aard van algemene conceptuele operaties). En ‘gecontroleerd’, dat betekent dan dat ze onze volle ‘aandacht’ vragen – of met andere, meer technische woorden, dat ze de mogelijkheden van ons ‘attentional system’ opeisen. Het is echter welbekend uit de cognitieve psychologie dat ons ‘attentiesysteem’ beperkt is qua mogelijkheden: we kunnen niet veel dingen tegelijk ‘met volle aandacht’ doen. Meerdere commitments tegelijk behandelen is wellicht teveel van het goede voor dit systeem. Of met andere woorden: onze observaties i.v.m. het nauwelijks optreden van combinaties van performatieve deontische, epistemische en evidentieële uitdrukkingen in één zin zouden wel eens toe te schrijven kunnen zijn aan de limieten van onze ‘centrale processor’, die ons attentiesysteem ‘belichaamt’.

In dit opzicht zou dit ‘one-commitment-per-clause’-principe trouwens best wél vergelijkbaar kunnen zijn met het ‘one-new-idea-per-clause’-principe van Chafe en Givón, ondanks het feit dat de twee principes anderszins – nl. wat betreft hun informatieve status (zie sectie 5.3.1) – duidelijk niet over één kam te scheren zijn: ook meer dan één brok nieuwe informatie over ‘de wereld’ tegelijkertijd verwerken zou wel eens teveel van het goede kunnen zijn voor het processysteem, zowel vanuit het perspectief van de taalproductie als (wellicht nog meer) vanuit het perspectief van het taalverstaan.⁶⁷

Tegen deze analyse zou men ten minste twee bedenkingen kunnen inbrengen. De eerste betreft het wél stelselmatig voorkomen van combinaties van een performatieve en een descriptieve uitdrukking van de attitudele kwalificaties – zo b.v. een combinatie van een performatieve epistemische en een descriptieve deontische vorm zoals in (109).

(109) *Je zal waarschijnlijk wel mogen meegaan op die bedrijfsuitstap*

Zoals in sectie 4.4 opgemerkt, krijg je in zo’n geval steevast een interpretatie waarbij het om een deontische beoordeling door een derde persoon (in dit geval bijvoorbeeld: de chef van de aangesprokene) gaat. Niettemin, in tenminste één mogelijke analyse van wat een spreker doet in zo’n situatie, is hij/zij toch ook tegelijkertijd met de twee kwalificatiele dimensies bezig. Immers, ook al is de deontische dimensie niet die van de spreker zelf maar

⁶⁷ Dit roep natuurlijk meteen ook de vraag op of er een interactie is tussen het ‘one-new-idea-per-clause’-principe en het ‘one-commitment-per-clause’-principe: kan het processysteem wel zonder problemen één brokje nieuwe informatie samen met één commitment-aanduiding aan? Stof voor verder onderzoek.

die van iemand anders, en is ze dus niet meer dan de ‘stand van zaken’ waar het de spreker om te doen is (zie sectie 2), toch gaat het hierbij om het inschatten van wat deontisch aanvaardbaar zou kunnen zijn voor die derde persoon. En wellicht speelt de hele rimram van achtergrondkennis die nodig is voor zo’n beoordeling daarbij toch ook een rol. Het verschil met een situatie waarbij men naast elkaar en tegelijkertijd een epistemische en een deontische beoordeling over één stand van zaken zou proberen te formuleren is echter ten minste dit: in een geval zoals (109) is het epistemische beoordelingsproces een onderdeel van het bezig zijn met de deontische criteria van de ander, het betreft dus de toepassing van de ‘epistemische logica’ van de spreker op het ‘morele’ systeem van de ander, terwijl bij twee performatieve attitudes over een stand van zaken twee verschillende soorten redeneringsprincipes, nl. de ‘epistemische logica’ en de ‘deontische moraliteitsbegrippen’ van de spreker, naast elkaar en in se zonder verband met elkaar toegepast worden op het (derde) domein van de stand van zaken. De situatie is dus vrij grondig verschillend in de twee gevallen.

De tweede mogelijke bedenking bij de ‘procesbelastingsverklaring’ is deze: waarom zou deze verklaring opgaan voor onderlinge combinaties van de drie attitudele kwalificaties, maar niet voor onderlinge combinaties van de lagere kwalificaties in het hiërarchische systeem, of voor combinaties van elk van de attitudele kwalificaties met lagere kwalificaties in het systeem, hoewel deze laatste toch ook als gecontroleerde processen moeten gelden waarvan sommige ook nog vrij complex kunnen zijn? Waarom kan b.v. een combinatie van een performatieve epistemische kwalificatie en een temporele kwalificatie wel nog, hoewel die toch ook een zware procesbelasting moet inhouden? Men zou kunnen antwoorden dat bij onderlinge combinaties van performatieve attitudele kwalificaties de grens van het doenbare voor het attentiesysteem blijkbaar overschreden is, terwijl dat nog (net) niet het geval is voor combinaties van elk van hen met kwalificaties lager in het systeem (en dus zeker niet voor onderlinge combinaties van lagere kwalificaties). Maar zo’n ‘antwoord’ maakt de hele kwestie wel heel erg subtiel, en in feite verschuift het de vraag alleen maar naar een andere vraag, nl.: waarom zou de grens precies daar liggen?

Ook op die vraag lijkt een antwoord mogelijk, dat volledig in de lijn ligt van de in secties 5.3.1 en 5.3.2 geschetste conceptuele status van de betrokken kwalificatiele dimensies en de logica achter het hiërarchische systeem in zijn geheel. Maar om dat te zien moeten we eerst nog wat verder reflecteren over de conceptuele ‘situatie’ van de hiërarchie in (102).

5.3.4. De kwalificatiele hiërarchie en de conceptuele stabiliteit van informatie

Onze queeste is begonnen bij observaties i.v.m. de combineerbaarheid van twee kwalificatiele categorieën in één zin, en hun effecten. In zo’n gevallen zijn dus in

principe maar twee van de kwalificatiele categorieën in het systeem in (102) talig gerealiseerd. Überhaupt is het nauwelijks voorstelbaar dat ooit alle (combineerbare) dimensies in dat systeem in één specifieke taaluiting aan de oppervlakte zullen verschijnen, en combinaties van drie of meer kwalificaties zullen wellicht de uitzondering eerder dan de regel zijn. Kortom, aan de talige oppervlakte zal het systeem in (102) zich nooit integraal realiseren.⁶⁸

Maar dat betekent natuurlijk hoegenaamd niet dat dit ook een reflectie is van wat er op het conceptuele niveau aan de hand is. Het feit dat een spreker in een taaluiting over een bepaalde stand van zaken spreekt zonder (bijvoorbeeld) de ruimtelijke of temporele situering ervan te noemen impliceert geenszins dat die spreker niet weet waar die stand van zaken gesitueerd is in tijd en ruimte. Spreken doe je alleen over dingen die relevant zijn in de onmiddellijke communicatieve context, en wat irrelevant is wordt niet uitgedrukt. Dat geldt voor informatie over standen van zaken in ‘de wereld’, maar ook voor hun kwalificaties, en wat deze laatste betreft uiteraard niet alleen voor tijd en ruimte, maar ook voor alle andere kwalificatiele dimensies. Kortom, het is essentieel het onderscheid in het oog te houden tussen het occasionele en in de tijd gelimiteerde karakter van een specifieke taalhandeling en het stabielere en langdurigere karakter van opgeslagen conceptuele kennis.

Wat de conceptuele dimensie betreft hebben we alle reden om aan te nemen dat voor elke stand van zaken in principe de hele hiërarchie in (102) moet kunnen gerealiseerd zijn – of misschien sterker nog, normalerwijze gewoonweg moet gerealiseerd worden. Immers, zoals Chafe (1994: 129) het al stelde, “consciousness cannot function without being oriented in space, time, society, and ongoing background events”. In termen van de hiërarchie in (102) kan dat geherformuleerd worden als de stelling dat voor elke stand van zaken die de spreker conceptualiseert, hij/zij in principe ook tracht de ‘waarde’ ervan te bepalen en te markeren in termen van elk van de dimensies in de kwalificatiele hiërarchie, als onderdeel van het proces van integratie en verankering van de stand van zaken in zijn/haar wereldkennis. En dat vat dus niet alleen de situering van de stand van zaken in tijd en ruimte, maar ook zijn ‘aspectualiteit’, hoe de spreker aan de informatie erover gekomen is, hoe zeker hij is, hoe wenselijk hij is, enz.⁶⁹

⁶⁸ Dat is ook de manier waarop de hiërarchische representaties in de predicationele representatie in de Functionele Grammatica, en in de semantische en syntactische representatie in de Role and Reference Grammar, moeten worden opgevat: het systeem is in al die representaties enkel in ‘potentie’ integraal aanwezig, in de representatie voor een specifieke taaluiting is slechts een gedeelte ervan gerealiseerd, nl. enkel die semantische categorieën van operatoren en/of satellieten/adverbiale elementen die in de taaluiting ook aan de oppervlakte verschijnen.

⁶⁹ Of we ook moeten aannemen dat echt voor alle standen van zaken alle kwalificatiele dimensies moeten gepreciseerd zijn, is een open vraag. Uiteraard is niet alle informatie even belangrijk voor een spreker, en het belang van een volledige integratie van de stand van zaken, en dus van een

Voor een uiting zoals die in (110) zouden we in het hoofd van de spreker op het conceptuele niveau dan een specificatieschema van het type in (111) kunnen veronderstellen (de aangegeven waarden van de meeste kwalificaties zijn zuiver ideëel want op geen enkele manier vervat in de taaluiting zelf, ze vatten dus enkel een mogelijke conceptuele ‘context’ voor de uiting – de in de uiting gerealiseerde dimensies zijn vetjes gedrukt).⁷⁰

(110) *Jan heeft gisteren een kleine botsing gehad met de auto*

(111) > EVI: *gehoord/uit de eerste hand/betrouwbaar*

> EPIM: *zekerheid*

> DEOM: *ongewenst (maar onomkeerbaar)*

> TIJD: ***gisteren***

> RUIMTE: *in de stationstraat*

> KWANTA: *eenmalig*

> KWALA: ***voltooid***

> DIR: *statisch*

∨ SVZ: ***Jan heeft een kleine botsing met de auto***

Er is echter – gecorreleerd met de aparte status van de betrokken dimensies zoals gekarakteriseerd in sectie 5.3.1 – ongetwijfeld een onderscheid tussen de attitudele kwalificaties en alle andere kwalificaties lager in het systeem, wat betreft de implicaties van hun waarden voor de conceptuele integratiestatus van de stand van zaken. Als volgt.

Voor de dimensies in het systeem van tijd naar beneden komt een markering van hun waarde altijd automatisch neer op een ‘positieve’ bijdrage tot de verankering van de stand van zaken in de kennis van de taalgebruiker. Voor die dimensies komt het er dus enkel op aan ervoor te zorgen dat er een markering aanwezig is opdat de stand van zaken in dat opzicht verankerd zou zijn. Eventueel kan een aanwezige waarde niet precies genoeg zijn, en ook dat zal wellicht leiden tot een poging tot aanvulling, nl. om de waarde nauwkeuriger

volledige specificatie van alle waarden in het kwalificatiele systeem voor die stand van zaken, neemt wellicht af naarmate de stand van zaken in kwestie ‘perifeerder’ wordt gegeven de ‘omstandigheden’ van de spreker. Zo bekeken zou het dus best kunnen dat voor perifere standen van zaken sommige dimensies oningevuld blijven, ook al gaat dat dan ten koste van de gehechtheid van de informatie in kwestie in het geheugen. Misschien is juist om die reden zulke kennis dan ook gevoeliger voor ‘vergeten worden’. Stof voor verder onderzoek/denkwerk.

⁷⁰ Hopelijk geheel ten overvloede zij hier opgemerkt dat dit schema op geen enkele manier wil suggereren dat dit ook de manier is waarop deze informatie reëel in ons conceptuele systeem gerepresenteerd is.

te bepalen, ten minste als dat belangrijk genoeg is voor de spreker.⁷¹

Waarden voor de ‘commitment’-kwalificaties daarentegen leveren in veel gevallen wellicht helemaal geen positieve bijdrage tot de verankering van de stand van zaken, wel in tegendeel. Enkel van bepaalde waarden kan verondersteld worden dat ze dat doen: bij deontische modaliteit enkel de positieve waarden op de schaal (wenselijkheid en noodzakelijkheid), bij epistemische modaliteit enkel de zeer positieve waarde ((bijna) zekerheid), en bij evidentialiteit enkel waarden die informatie betrouwbaar maken (b.v. directe eigen perceptie, of zeer betrouwbare rapportering).⁷² Alle andere waarden betekenen veeleer afwezigheid van een goede verankeringsbasis (in verschillende opzichten): het zijn signalen dat de stand van zaken niet stabiel is, ofwel in termen van zijn aanvaardbaarheid/wenselijkheid in het morele wereldbeeld van de spreker, ofwel in termen van zijn existentiële status in de wereld zoals begrepen door de spreker. Al die andere waarden zullen dus wellicht aanleiding geven tot expliciete (talige of niet-talige) handelingen om iets te doen aan de waarden van de stand van zaken in dat verband. Voor de deontische dimensie betekent dat: in de mate van het mogelijke een streven naar het veranderen van (de existentie van) de stand van zaken, of van zijn gevolgen. Voor de epistemische dimensie betekent het: een streven naar het vinden van uitsluitel i.v.m. de existentie van de stand van zaken. En voor de evidentiële dimensie betekent het: een streven naar het vinden van sluitende bronnen die de existentie van de stand van zaken kunnen garanderen.⁷³

⁷¹ Ook hierbij – zoals bij de net besproken vraag of alle kwalificatiele dimensies echt altijd moeten gerealiseerd worden – ligt het voor de hand dat het belang van de stand van zaken in de leefwereld van de spreker een cruciaal gegeven is: de nauwkeurigheid waarmee de waardebeoordeling voor een kwalificatiele dimensie gebeurt of moet gebeuren is ongetwijfeld positief gecorreleerd met de status van de stand van zaken voor de spreker b.v. in termen van zijn/haar ‘belangstelling’ voor of betrokkenheid bij die stand van zaken (je zal normaal gezien een nauwkeurigere tijdsituering willen van wanneer je beste vriend geboren is dan van wanneer Plato geboren is, tenzij je historicus bent en over Plato werkt) en/of van zijn/haar doelstellingen en handlingsplannen m.b.t. de stand van zaken (het is b.v. erg belangrijk een heel precieze tijds- en plaatsituering te hebben voor een aankomende vergadering waar je aan moet deelnemen). (Deze kwestie van de specificiteit van markerings voor dimensies is uiteraard direct verbonden met de eerdere vraag i.v.m. de noodzaak om alle dimensies te realiseren: wat is het verschil tussen een heel vage plaatsituering, b.v. in termen van ‘ergens’, en helemaal geen plaatsituering?) Hoe dit moet gevat worden in termen van de organisatie van de conceptuele kennis en de manier waarop de kwalificatiele hiërarchie daarin functioneert is een open vraag.

⁷² Ook hier zit er ongetwijfeld interpersoonlijke (‘karakterbepaalde’) variatie op waar de grenzen liggen van wat als (voldoende) ‘positieve’ waarde geldt opdat de stand van zaken als verankerd kan gelden.

⁷³ Dit roept natuurlijk ook weer allerlei speculaties op over de vraag wat dit betekent in termen van de organisatie van conceptuele kennis, en van de positie van ‘onstabiele’ standen van zaken daarin. Misschien blijven deze laatste hangen in een ‘antichambre’ (een middellange-termijn-geheugen) van de eigenlijke inventaris van echt stabiele kennis van de wereld (het lange-termijn-geheugen),

Wat is nu het belang van dit alles voor onze eerdere argumentatie i.v.m. de rol van procesbelasting in de niet-combineerbaarheid van de drie hoogste kwalificatiele dimensies in het hiërarchische systeem in (102)? Op het eerste gezicht werpt de veronderstelling dat een conceptuele representatie van een stand van zaken in principe een markering omvat van alle dimensies in de kwalificatiele hiërarchie een schaduw op dat argument. Immers, als, eens ze door de spreker bepaald zijn, ook de evidentie, epistemische en deontische beoordeling van de stand van zaken gewoonweg gestockeerd zijn bij de conceptuele representatie van de stand van zaken, waarom zou er dan nog een probleem zijn van conceptuele procesbelasting bij het ‘verwoorden’ van die beoordeling in een talige interactie? De spreker moet ze dan toch alleen maar opdiepen uit zijn/haar geheugen?⁷⁴

Maar wellicht is de situatie helemaal anders, en wel precies omwille van de hiervoor geschetste verschillen tussen de attitudele versus de lagere markeringen wat betreft hun implicaties voor de conceptuele verankeringsstatus van de stand van zaken. Het net gegeven verhaal i.v.m. de stockage van waarden gaat in normale omstandigheden ongetwijfeld wel volledig op voor de dimensies in het hiërarchische systeem in (102) van tijd naar beneden: eens de waarde bepaald is, hoeft een spreker, als hij/zij die waarde b.v. moet meedelen aan een hoorder die ze nog niet kent, niet meer te doen dan die waarde ‘aflezen’ in zijn kennis en formuleren. Vandaar dat er bij – nochtans op zich ook vrij complexe en veel aandacht vereisende – dimensies zoals tijd en ruimte geen problemen zijn qua combineerbaarheid met andere dimensies binnen één taaluitingseenheid. Maar voor de commitment-dimensies gaat dat verhaal wellicht niet op. Het zou wel kunnen opgaan als de waarden voor deze dimensies van een type zijn waarbij de stand van zaken als ‘verankerend’ kan gelden (zie boven). Maar in zo’n geval zijn die waarden voor de spreker in normale omstandigheden sowieso geen aanleiding om hen te vermelden: hoorders gaan er zonder twijfel standaard

in afwachting van een stabilisering die toelaat hen definitief te verankeren in de lange-termijn kennis. Als die stabilisering uitblijft, zal in veel gevallen de onstabiele stand van zaken – althans als het om existentiële instabiliteit gaat, d.w.z. om onzekere standen van zaken – wellicht gewoon weer verdwijnen uit het geheugen. Hetzelfde gebeurt wellicht in heel veel gevallen die uiteindelijk een negatieve (existentiële) evaluatie oplopen. Dit alles biedt rijkelijk stof voor verdere speculatie en exploratie.

⁷⁴ Het is van belang deze dimensie van stockering van een waarde voor de attitudele dimensies niet te verwarren met de kwestie van descriptiviteit van een kwalificatiele dimensie: in beide gevallen gaat het om ‘opgeslagen’ informatie, maar in het descriptieve geval is ze (eenvoudig gesteld) opgeslagen als een aspect van een stand van zaken, op het laagste niveau in de hiërarchie, terwijl ze in het geval waar het hier over gaat opgeslagen is als ‘actieve waarde’ in het hiërarchische systeem. Anderzijds is het natuurlijk net de pointe van het verhaal in deze sectie dat er wél een mogelijke interferentie is van de dimensie van stockering als ‘actieve waarde’ en de karakterisering van de notie van performativiteit: binnen deze laatste moet dus wellicht in principe onderscheiden worden tussen ‘weergave van een gestockeerde actieve waarde’ en ‘weergave van een niet-gestockeerde actieve waarde’.

van uit dat als men over een stand van zaken spreekt zonder vermelding van een deontisch, epistemische of evidentieële waarde, de waarde van de stand van zaken in die termen communicatief ‘neutraal’ is, d.w.z., deontisch onproblematisch, epistemisch voldoende zeker, en gebaseerd op informatiebronnen die betrouwbaar zijn. Als een spreker die dimensies wel (zelf) in het gesprek brengt, dan betekent dat m.a.w. vrijwel automatisch dat hij/zij ‘worstelt’ met de status van de stand van zaken, specifiek in relatie tot de gesprekscontext, en dat hij/zij dus wellicht ook voortdurend bezig is met het probleem van de juiste waardering van de stand van zaken in relatie tot de andere informatie in het gesprek. Dat betekent dan wellicht ook, dat de spreker voortdurend bezig is met het herinschatten van die status, ofwel in termen van de mogelijke implicaties van de (onstabiele) stand van zaken voor de andere standen van zaken in het gesprek (denk b.v. aan conditionele zinnen, die vaak net draaien om de mogelijke consequenties van een hypothetische – dus epistemisch onzekere – stand van zaken voor andere dingen), ofwel in termen van de implicaties van andere (nieuwe) informatie in het gesprek voor de herwaardering van de onstabiele stand van zaken.⁷⁵ En dat betekent dus ook dat de spreker in die gevallen voortdurend bezig is met het ‘herprocessen’ van de status van de stand van zaken in termen van de relevante dimensie. Het procesbelastingsprobleem is daarmee voortdurend aanwezig (i.t.t. wat het geval is bij de dimensies van tijd naar beneden), en zo dus ook de oorzaak voor het feit dat de attitudinele dimensies moeilijk onderling combineerbaar zijn binnen het bestek van één uitingseenheid.

5.3.5. Hoe afwijkingen van de niet-combineerbaarheid verklaren?

Het ziet er dus naar uit dat we de niet-combineerbaarheid van attitudinele uitdrukkingen in één uitingseenheid kunnen verklaren op basis van een combinatie van twee factoren, nl. enerzijds procesbelasting en beperkingen op de capaciteiten van het attentiesysteem, en anderzijds de essentiële rol van attitudinele waarden in, en hun effect op de conceptuele verankering van de stand van zaken. Maar nu blijft nog deze vraag open: hoe kunnen we het bestaan van de enkele afwijkingen van de algemene tendens tot niet-combineerbaarheid

⁷⁵ Het kan natuurlijk ook dat de hoorder en niet de spreker stabiliteitsproblemen met de stand van zaken heeft, en dat de spreker dus deontische, epistemische of evidentieële uitspraken doet omdat hij er door de hoorder toe gebracht wordt. Men kan verwachten dat dit het soort situaties is waarin een spreker ook ‘stabiele waarden’ van een stand van zaken (deontisch onproblematisch, epistemisch zeker, evidentieel betrouwbaar) expliciteert. Dat is dan misschien wel degelijk gewoon een kwestie van het ‘opdiepen’ van de waarde in kwestie uit de gestockeerde conceptuele representatie van de stand van zaken. Maar in zo’n situatie wordt de aandacht van de spreker natuurlijk wel automatisch gefocust op de ene dimensie waar de hoorder problemen mee heeft en het over heeft. Het gevolg is dat er ook dan geen combinatie van attitudinele dimensies in één uitingseenheid zal optreden.

van de drie ‘commitment’-kwalificaties verantwoord? D.w.z., hoe passen de twee combinaties van performatieve attitudinale uitdrukkingen in één taaluitingseenheid die we in de corpusdata gevonden hebben – de gevallen in (78) en (79) in sectie 4.2 – in ons verhaal?

Het is op zich wellicht geen toeval dat we enkel afwijkingen van de algemene tendens gevonden hebben met een combinatie van een epistemische en een evidentieële vorm, en niet met de twee andere betekeniscombinaties (deontisch-epistemisch en deontisch-evidentieel). Zoals het wellicht ook geen toeval is dat we enkel ‘randgevallen’ van het type in (74) en (75) (cf. sectie 4.2 en 5.2) met diezelfde betekeniscombinatie gevonden hebben, en niet met de twee andere mogelijke betekeniscombinaties, hoewel deze laatste perfect voorstelbaar zijn (cf. (101) in sectie 5.2). Zoals hierboven al opgemerkt, staan epistemische modaliteit en evidentialiteit conceptueel dichter bij elkaar dan elk van deze twee dimensies bij deontische modaliteit staan. Immers, de eerste twee betreffen allebei – elk een andere dimensie van – de vraag naar de existentie van een stand van zaken, terwijl de laatste de morele waarde van een stand van zaken betreft. Weliswaar doet de kwestie van de existentie van de stand van zaken ook bij deontische modaliteit terzake (cf. ook al de discussie i.v.m. *hopen* in een voetnoot in sectie 4.4). De vraag of de deontisch beoordeelde stand van zaken wel of niet bestaat maakt immers een heel verschil in termen van de implicaties van het oordeel. Want voor bestaande (en onveranderbare) standen van zaken kan je enkel hun morele waarde bepalen (goed- of afkeuren). Maar voor niet-bestaande (of veranderbare) standen van zaken kan je ook wensen/hopen dat ze al of niet tot stand zouden komen (of zouden veranderen), en daar kan je dus ook intenties (tot het aanzetten) tot handelen aan verbinden met het oog op hun realisatie (of verandering). (De dimensie van toelaatbaarheid/gebod/verbod – zie sectie 2 – is dus enkel van toepassing voor niet-bestaande (of veranderbare) standen van zaken.)^{76,77} Maar de existentie-kwestie maakt hoe dan ook niet de essentie uit van een deontische beoordeling, ze is er enkel een ‘achtergrond’-ingrediënt van. En het is dus perfect te verwachten dat een spreker gemakkelijker in onderling verband – binnen de grenzen van wat voor het attentiesysteem

⁷⁶ De notie van ‘niet-bestaande standen van zaken’ vat dus uiteraard ook ‘gewijzigde versies van bestaande maar te wijzigen standen van zaken’. Neem b.v. een gele deur die je lelijk vindt en liever rood zou willen: de rode deur is een niet-bestaande stand van zaken, ook al bestaat de deur op zich al voorheen, en blijft ze in veel opzichten ongewijzigd ook in de geïntendeerde toestand (er blijft zelfs veel meer ongewijzigd aan dan dat er aan zou moeten veranderen). Dit is minder triviaal dan het misschien op het eerste gezicht zou lijken: het roept de vraag op naar de status van de notie ‘verandering’ in conceptuele processen.

⁷⁷ Deze discussie roept ook de heel erg interessante maar vooral ook heel erg complexe vraag op naar de positie van de traditionele dimensie ‘realis vs. irrealis’ t.a.v. de kwalificatieve hiërarchie, en dan vooral t.a.v. de kwalificatieve dimensies waar het ons hier om gaat (cf. ook Nuyts 2001a: 348, voetnoot). Alweer stof voor verder onderzoek.

haalbaar is – met de kwestie van evidentie en probabiliteit bezig is, dan met de kwestie van evidentie en morele waarde, of met de kwestie van probabiliteit en morele waarde.

Maar terwijl de twee ‘randgevallen’ ook voor het overige perfect passen binnen ons verhaal (er was voldoende tijd tussen de twee evaluaties om dit processueel verwerkbaar te maken), is dat niet zo evident voor de twee gevallen van combinaties binnen één uitingseenheid. Er zijn twee mogelijke (en niet altijd even duidelijk gescheiden) denkpijsten in dit verband: de ene heeft te maken met de ‘integriteit’ van de twee afwijkende gevallen, de andere heeft te maken met ‘gaten in het net’ van de procescomplexiteitsverklaring.

De ‘integriteit’ van de gevallen betreft de mogelijkheid (ook al gesuggereerd in sectie 5.2) dat ze een ‘lapsus’ (in een heel brede betekenis van dat woord) zijn van hun spreker. Die hypothese wordt gevoed door het feit dat – zoals opgemerkt in sectie 4.2 – in beide (identieke) gevallen de twee kwalificerende uitdrukkingen niet helemaal consistent zijn: ze hebben een andere ‘kracht’. Wie het gebruik van attitudele uitdrukkingen door sprekers in ‘real time’ observeert (d.w.z., in reële conversaties in de alledaagse omgang, waar de observeerder zelf bij aanwezig is en in deelneemt),⁷⁸ kan inderdaad vaststellen dat taalgebruikers (van het Nederlands, maar net zo van andere talen waar we vaak mee te maken krijgen, zoals Engels, Frans en Duits) heel vaak heel erg los omspringen met die vormen (en dat geldt op het eerste gezicht – maar dit is een heel impressionistische vaststelling – (nog) meer voor epistemische en evidentieel dan voor deontische uitdrukkingen).

Soms is er nog een aanwijsbare reden voor dat ‘losse’ gebruik, nl. het feit dat de spreker met die vormen discourse-strategische doelstellingen nastreeft, b.v. bij afzwakkings- en vermijdingsstrategieën (‘hedges’), bij hoffelijkheidsstrategieën, bij argumentatiestrategieën, enz. (Zulke gebruikswijzen van vormen zijn ‘los’ in de zin dat ze vaak helemaal niets zeggen over de conceptuele status van de stand van zaken voor de spreker: hij/zij kan b.v. epistemische onzekerheid uitdrukken terwijl de stand van zaken op het conceptuele niveau als absoluut zeker gemarkeerd is. Niettemin zit er in zulke gevallen nog een systematiek achter het gebruik van de vormen.) Zoals getoond in Nuyts (2001a) is zulk strategisch gebruik vrij stelselmatig aanwezig – en dus ook in corpusmateriaal observeerbaar – bij sommige individuele epistemische uitdrukkingen (b.v. het gebruik van het hulpwerkwoord *kunnen* en het adverbium *misschien* als concessieve vorm in argumentatiestrategieën, en het gebruik van het ‘mental state’-predikaat *denken* in hoffelijkheids- en afzwakkingsstrategieën – men kan, ook op basis van de observaties gerapporteerd in sectie 4, gelijkaardige

⁷⁸ Ik bedoel hier dus accidentele observaties buiten de context van een op een strikte methodologie gebaseerde wetenschappelijke studie. Weliswaar zijn zulke observaties niet ‘wetenschappelijk’, maar ze zijn niettemin vaak erg informatief omdat ze – dankzij de directe betrokkenheid van de observeerder in de situatie – dingen tonen die zelfs in een corpusanalytisch onderzoek op reëel gesproken (conversationeel) taalmateriaal nooit aan de oppervlakte kunnen gebracht worden. Natuurlijk blijft er niettemin voorzichtigheid geboden met dit type van ‘geobserveerde feiten’.

systematische strategische gebruikswijzen verwachten bij bepaalde evidentiële vormen, zoals *lijken*, en misschien ook deontische vormen, zoals *mogen*),⁷⁹ terwijl dat bij andere vormen niet zo direct het geval is (b.v. bij het adverbium *waarschijnlijk*). Maar dat betekent niet dat ook die andere vormen niet af en toe – zij het op een niet-stelselmatige, occasionele (en daarom nauwelijks in corpusmateriaal observeerbare) manier – met strategische doelstellingen ingezet worden: hun semantiek leent zich daar nu eenmaal uitstekend voor. (Dit soort gebruik kan uiteraard onder geen beding als ‘lapsus’ geklasseerd worden.)

Maar ‘real time’ observaties suggereren ook heel sterk dat het losse gebruik van attitudele vormen vaak veel verder gaat dan dit (en dit betreft dan gebruikswijzen die wel onder een ruime definitie van de notie ‘lapsus’ vallen): vormen worden vaak zonder enige aanwijsbare reden gebruikt (dus ook zonder dat er enige aanwijsbare strategische doeleinden zijn), en vormen worden ook vaak – ook als er wel redenen voor hun gebruik zijn, eventueel ook conceptuele – heel erg onnauwkeurig gebruikt (b.v.: de waarde die de uitdrukkingsvorm suggereert correspondeert niet met de waarde die conceptueel bij de spreker lijkt aanwezig te zijn, er wordt een te sterke of een te zwakke uitdrukking gebruikt; of een vorm wordt op een ‘verkeerde’ manier gebruikt, b.v. niet in overeenstemming met zijn functionele eigenschappen, b.v. in termen van een additionele (inter)subjectiviteitsbetekenis die hij met zich meebrengt). Het ligt voor de hand dit toe te schrijven aan de inherent complexe aard – niet alleen voor de linguïst, maar ook voor de modale taalgebruiker – van deze dimensies, waardoor onzekerheden in het reële gebruik optreden. Op die manier zouden aan de talige oppervlakte combinaties van vormen kunnen ontstaan die in feite niet corresponderen met conceptuele combinaties van kwalificatiele dimensies, en die dus ook niet als een reële afwijking van onze eerdere observaties m.b.t. de combineerbaarheidsproblematiek kunnen gelden.

De vraag is of deze factor onze twee afwijkende gevallen ook echt kan verklaren. Tegen die analyse pleit het feit dat we twee keer dezelfde combinatie gevonden hebben: het zou enigszins toeval zijn als die allebei zuiver accidenteel tot stand gekomen zijn (maar uit te sluiten is het natuurlijk niet). En voor het geval in (78) voldoen de omstandigheden eventueel nog wel aan de vereisten voor dit soort van verklaring – het gaat daarbij om een spontaan interview – maar van een reporter van de publieke omroep – de spreker van het geval in (79) – zou men verwachten dat hij zijn uitspraken goed afweegt, en dus geen ‘slordig’ gebruik maakt van de betrokken vormen.

Een heel ander mogelijk denkspoor is dit: Als een spreker de tijd heeft om zijn/haar uitspraken voor te bereiden, dan vervalt natuurlijk het probleem van de overbelasting van het processysteem. In dat licht zou men dus kunnen verwachten dat in goed voorbereide en doordachte uitingen – vooral dus in geschreven taal, en eventueel ook in voorbereide

⁷⁹ Wat betreft de epistemische vormen gaat het hierbij dus niet om eigenschappen van vormcategorieën – de adverbia, de hulpwerkwoorden, enz. – maar wel van individuele lemma’s.

gesproken taal (b.v. in toespraken, voordrachten en lezingen, in nieuwslezing, enz.), zeker als die gebaseerd is op een geschreven ‘voorfase’ – wel eens af en toe combinaties van performatieve attitudele vormen in één grammaticale eenheid kunnen opduiken. Aansluitend bij het vorige, maar een stapje dichter bij de categorie van ‘lapsussen’: in voorbereide gesproken taal met een ‘actieve’ presentatie van de voorbereiding is het ook denkbaar dat een spreker eerst – in de schriftelijke fase – een beoordeling van een stand van zaken maakt in termen van één dimensie, en daarna, in een mengeling van ‘aflezen’ van de voorbereiding en een actieve herdenking ervan tijdens de presentatie, niet alleen die oorspronkelijke beoordeling afleest, maar de stand van zaken ook nog eens terplekke herbeoordeelt en het resultaat daarvan eveneens uitdrukt, en daarbij denkt/spreekt in termen van een andere, gerelateerde dimensie (in zo’n gevallen kan men natuurlijk ook perfect komen tot nuanceverschillen tussen de twee aanwezige kwalificaties, van het type zoals we die hebben in onze twee corpusgevallen).

De vraag is echter andermaal of dit onze afwijkingen kan verklaren. Zeker het geval in (78) lijkt moeilijk verklaarbaar in deze termen, aangezien het daarbij om een spontaan interview gaat. Het geval in (79) komt iets meer in aanmerking, hoewel het CGN het fragment waaruit dit afkomstig is als ‘spontane commentaar’ klasseert, en niet als ‘min of meer voorbereide spraak’.

Kortom, het is mogelijk dat één van deze verklaringen (eventueel telkens een andere) voldoet voor onze twee afwijkende gevallen, maar misschien ook niet. Hoe dan ook laat onze analyse in de voorgaande secties (i.t.t. de verklaring in sectie 5.2) wel de ruimte voor het optreden van afwijkingen van het patroon van niet-combineerbaarheid.

Er blijft overigens nog één laatste optie om de twee uitzonderlijke corpusgevallen te verantwoorden (in het licht van het feit dat het telkens om dezelfde combinatie gaat in onze twee gevallen). In het voorafgaande is *moeten* steevast als een evidentieële vorm geklasseerd. Maar het is welbekend dat niet iedereen het met dergelijke analyse eens is: de vorm wordt nl. vaak bij de epistemische uitdrukkingen geklasseerd (zie b.v. Bybee et al. 1994: 180 en Palmer 2001: 8-9 i.v.m. het Engelse *must*). Misschien is deze onenigheid onder taalkundigen het gevolg van moedertaalsprekeronzekerheid over de juiste betekenis van deze vorm (vgl. het vaagheidsprobleem van hierboven: sprekers zijn wellicht vaak onzeker over wat de vorm juist uitdrukt – hiermee zijn we dus weer bij de basis van de eerder gegeven ‘lapsus’-verklaring). Maar misschien is er meer aan de hand: misschien is de vorm ook wel echt verschillend van betekenis voor verschillende sprekers (of sprekersgroepen), nl. epistemisch voor sommigen, evidentieel voor anderen.⁸⁰ Als dat zo zou zijn, dan zou dat

⁸⁰ Deze suggestie hoeft geen verbazing te wekken: dergelijke subtiele – maar daarom nog niet onbelangrijke – verschillen in de betekenis van vormen komen meer voor. Een goed – en in veel praktische omstandigheden heel erg verwarrend en dus hinderlijk – voorbeeld is het tijdsadverbium *straks*. Ik kan geen uitspraken doen over de situatie van deze vorm in het Noord-Nederlands, maar voor veel Zuid-Nederlandse sprekers (op het eerste gezicht vooral met Brabantse en Limburgse

betekenen dat we in deze twee corpusgevallen voor sommige sprekers – en dus misschien voor de twee sprekers van de gevallen zelf – simpelweg geen combinatie hebben van twee verschillende kwalificatiele dimensies: voor die sprekers gaat het hier dan gewoon om twee elkaar min of meer aanvullende of ondersteunende (harmonische) uitdrukkingen van dezelfde kwalificatie, nl. een epistemische (ook al blijft ook hier nog steeds het probleem dat hun waarde dan toch niet helemaal overeenstemt).

dialectachtergrond) betekent dit woord ‘binnen afzienbare tijd, later vandaag’ (en die sprekers denken dan in termen van enkele uren), terwijl voor evenveel Zuid-Nederlandse sprekers (zo te zien vooral met Vlaamse dialectachtergrond) het de betekenis heeft van ‘zo meteen, heel spoedig’ (en die sprekers denken dan in termen van een tijdsbestek van ten hoogste enkele minuten).

6. Theoretische beschouwingen

Weliswaar blijven er nog heel wat problemen en open vragen bij de verklaring in sectie 5 voor onze observaties i.v.m. de combineerbaarheid van deontische, epistemische en evidentieële uitdrukkingen, en het laatste woord hierover is nog lang niet gesproken. Niettemin geeft zelfs deze voorlopige analyse al stof tot reflectie over de status van het probleem van kwalificaties van standen van zaken in een taaltheorie, en de implicaties ervan voor de organisatie van een cognitief plausibel taalmodel.

(i) De niet-linguïstische conceptuele status van de kwalificatieve hiërarchie

Eén ding zal wel meer dan voldoende duidelijk geworden zijn in de loop van de discussie in sectie 5: de feiten waar we mee te maken hebben moeten hun oorsprong hebben op een erg ‘diep’ cognitief niveau, en kunnen niet gevat worden in termen van de soorten van ‘oppervlakkige’ processen en operaties die in een ‘grammatica’ normalerwijze worden verondersteld. Maar ze hoeven natuurlijk ook niet in die termen gevat te worden: het feit dat combinaties van performatieve deontische, epistemische en evidentieële vormen vrijwel nooit opduiken is gewoonweg het gevolg van het feit dat dergelijke combinaties op die diepere cognitieve niveaus bijna nooit tot stand komen, zodat de grammatica ook vrijwel nooit ‘de opdracht krijgt’ om dergelijke combinaties uit te voeren. Deze kernachtige uitspraken dragen een aantal veronderstellingen en implicaties in zich m.b.t. de opbouw van de cognitieve systemen ten grondslag aan taalgedrag – als volgt.

In de eerste plaats liggen onze vaststellingen helemaal in de lijn van de argumenten aangedragen in Nuyts (2001a), dat een analyse van heel wat – vaak ogenschijnlijk taalstructurele en/of linguïstisch-semantische – fenomenen aan de talige oppervlakte niet genoeg heeft aan wat in klassieke grammaticatheorieën aan ‘machinerie’ wordt aangenomen (d.w.z., al naar het specifieke model, een inventaris van lemma’s en van constructiepatronen om die in te plaatsen, en van regels of mechanismen om de verschillende bewerkingen die daarbij komen kijken uit te voeren). En dat betekent dan niet dat het klassieke beeld van de grammatica op zich ‘verrijking’ behoeft met een extra instrumentarium om de fenomenen in kwestie aan te pakken. Het betekent wel dat voor een verantwoording van dergelijke fenomenen gekeken moet worden naar analyseniveaus over de grenzen van de klassieke grammatica’s heen, analyseniveaus waarop het benodigde instrumentarium aanwezig kan geacht worden. En dat betreft dan eerst en vooral (maar zeker niet uitsluitend) niveaus van algemene conceptuele representatie en informatieverwerking, niveaus waarop

dan wel andere ‘spelregels’ gelden dan in de grammatica zelf.⁸¹

Zoals beargumenteerd in Nuyts (2001a), sluiten die ‘andere spelregels’ in de allereerste plaats in dat het representatietype op dat conceptuele niveau verschilt van dat in de grammatica. De grammatica is in essentie het instrumentarium voor de bewerking van lexicaal, talig materiaal. Maar er zijn heel erg sterke argumenten voor de veronderstelling dat het conceptuele niveau niet met de ‘bouwstenen’ van de representaties in de grammatica werkt, maar in termen van abstractere niet-talige representaties functioneert. Die argumenten zijn zowel gebaseerd op algemene ‘gedragsobservaties’ (o.m. m.b.t. storing en pathologie, de vertalings- en vertaalbaarheidsproblematiek, de meertaligheidsproblematiek, enz.), als op strikt linguïstische vaststellingen met name m.b.t. de manier waarop ‘semantische paradigma’s’ (d.w.z., reeksen van alternatieve uitdrukkingstypes voor één en dezelfde onderliggende semantische categorie, waarbij de alternatieven enkel verschillen in de manier waarop ze de onderliggende semantische categorie contextualiseren) kunnen behandeld worden in een theoretisch model. Die argumenten zijn heel grondig uiteengezet in verschillende eerdere publicaties (zie o.m. Nuyts 1990, 1993a, 2001a – en zie b.v. ook Jackendoff 1996 en Levinson 1997 voor gelijkaardige argumentatie), en hoeven hier niet nogmaals herhaald te worden.

Een ander – maar nauw met het vorige samenhangend – element van de ‘andere spelregels’ is dat de dingen die het conceptuele systeem doet van een heel andere orde zijn dan de dingen die de grammatica doet. De activiteiten van het conceptuele systeem betreffen in essentie het ‘algemene systeemmanagement’, met daarin o.m., heel centraal, informatieverwerking en -opslag, alsook de algemene planning en coördinatie van de handelingen van het systeem. En dat betreft dan niet alleen informatie en planning die relateert aan taalverstaan en taalproductie, het betreft alle informatie die het cognitieve systeem te verwerken krijgt, via alle mogelijke perceptieorganen, en het betreft planning met het oog op alle mogelijke types van gedrag. En dit omvat bovendien niet alleen het zuivere registreren en ordenen van informatie, maar ook het bewerken en interpreteren van informatie, d.w.z., het ‘redeneren’. De activiteiten van de grammatica daarentegen betreffen

⁸¹ Sommigen zullen die niveaus wellicht toch als een onderdeel willen zien van de grammatica: met name in Cognitive Grammar (Langacker 1987) wordt conceptualisering als een integraal onderdeel gezien van de grammatica (grammatica wordt daar zelfs gedefinieerd als een verzameling van conceptuele structuren, van fonologische structuren, en van paren van die twee genaamd symbolische structuren). Dit is ten minste gedeeltelijk een kwestie van definitie: hoe breed wil men de notie grammatica laten zijn. De huidige discussie houdt vast aan de meer traditionele enge omschrijving ervan. (Voor een stuk heeft die keuze natuurlijk ook te maken met het grammaticatype dat men vooropstelt – cf. de discussie hieronder van de tegenstelling tussen ‘procesmodellen’ versus ‘constructiemodellen’.) Maar de essentie van het verhaal zit natuurlijk hierin dat de verklaring in andere termen moet gebeuren dan in de soorten van lexicale, syntactische, morfologische en fonologische structuren en operaties die onderdeel uitmaken van de gangbare linguïstische beschrijving van talige fenomenen.

in essentie het probleem van symbolisatie, d.w.z., het omzetten van systeeminterne conceptuele informatiepatronen in de ‘vormpatronen’ (i.c. klankpatronen of schriftbeelden) van een medium (i.c. het taalmedium) dat gebruikt kan worden voor interactie (i.c. communicatie) met de omgeving, met inachtneming van de eigenschappen van de lokale interactieve omstandigheden. De grammatica is daarbij een ‘uitvoerder’ van de ‘plannen’ van het conceptuele systeem, en werkt dus niet op zichzelf, maar in opdracht van en/of onder sturing van het conceptuele systeem (zie beneden).

Concreet in termen van onze observaties en analyses: Het is erg duidelijk dat het hiërarchische systeem van kwalificaties zoals schetsmatig weergegeven in (102) in sectie 5.2 op een niet-verbaal conceptueel niveau thuishoort. Zoals betoogd in Nuyts (2001a) volgt dat ten eerste al vrij dwingend mee – als een ‘bijeffect’ – uit de boven geciteerde linguïstische argumentatie voor de niet-talige natuur van de conceptuele representatie. Maar het volgt ten tweede ook redelijkerwijze uit de net geschetste karakterisering van de taken van het conceptuele systeem: de verschillende kwalificatiewaardoperaties beantwoorden perfect aan wat we kunnen veronderstellen dat het centrale conceptuele systeem als taken heeft. En ten derde ligt het uiteraard helemaal in de aard van de analyses in sectie 5 in deze paper: de diepere motivering achter het hele hiërarchische systeem zoals geschetst in sectie 5.3.2 vat duidelijk algemene cognitive principes, veeleer dan specifiek talige principes.

Het voorgaande houdt natuurlijk heel sterk de suggestie in dat modellen zoals de Functionele Grammatica en de Role and Reference Grammar op het verkeerde spoor zitten als zij versies van een hiërarchisch systeem zoals in (102) in de grammatica zelf opnemen (zij het in de syntactische of in de lexicaal-semantic representatie, of allebei). De vraag is of men niet toch nog kan aannemen dat zo’n systeem zowel in het conceptuele als in het grammaticale systeem aanwezig is (die suggestie wordt reëel gemaakt door sommige aanhangers van de genoemde grammaticatheorieën). Het antwoord daarop zou positief zijn als op één of andere manier kan aangetoond worden dat het systeem (wellicht dan in een andere vorm dan in het conceptuele systeem) ook in de grammatica zelf absoluut nodig is voor de beschrijving van fenomenen daar. Maar het antwoord is negatief als dat niet kan aangetoond worden, er zou dan immers gewoonweg sprake zijn van niet-functionele duplicatie van informatie op twee plaatsen in de cognitieve systemen, en er is geen enkele reden om aan te nemen dat de menselijke cognitie zo’n nutteloze redundantie zou inbouwen.⁸²

⁸² Dit komt dus neer op een voorzichtige versie van het klassieke ‘eenvoudscriterium’: neem niet meer complexiteit aan in (een theorie over) de cognitie dan nodig. Dat dit principe met voorzichtigheid moet gehanteerd worden is evident (cf. b.v. Langackers 1987: 29 discussie van de ‘rule-list-fallacy’ als een voorbeeld van hoe de notie verkeerd gebruikt kan worden). Maar anderzijds staat het als een paal boven water dat wij mensen onderhevig zijn aan een principe van ‘inertie’ (het principe van de ‘minste inspanning’), en dat impliceert dat ons cognitieve systeem wel degelijk onderhevig is aan een vorm van streven naar eenvoud. (De vraag is wel hoe die ‘eenvoud’ moet gedefinieerd worden: wellicht is daar geen eenvoudig antwoord op te geven.) Voor onze theorie-

Welnu, het is uiteraard terecht dat men in de analyses en beschrijvingen in de grammatica het semantische hiërarchische systeem van het type in (102) steeds goed voor ogen houdt, aangezien erg veel fenomenen in de grammatica (nl., in principe alles wat te maken heeft met het linguïstische gedrag van de lexicale en grammaticale elementen die kwalificatie-dimensies uitdrukken: hun combineerbaarheid, positionering, gedrag onder negatie, in conditionele zinnen, in vragen, enz.) gemotiveerd zijn door dat hiërarchische systeem. M.a.w., overal in de grammatica zijn sporen en effecten terug te vinden van het hiërarchische systeem, en men kan al die fenomenen uiteraard alleen maar goed begrijpen als men kan verwijzen naar dat hiërarchische systeem (dat is precies ook één van de essentiële punten van het hele betoog in deze paper). Maar dat wil natuurlijk nog lang niet zeggen dat dat systeem dan ook zelf in de grammatica moet gerepresenteerd worden. Wel integendeel: er zijn heel duidelijke redenen om aan te nemen dat zo'n hiërarchisch systeem helemaal niet in een grammatica thuis hoort. Zoals beargumenteerd in Nuyts (2001a), zijn de effecten van het systeem in de grammatica niet uniform en consistent: elk uitdrukkingstype reageert 'op zijn eigen manier' op het systeem, in termen van de typische linguïstische karakteristieken van dat uitdrukkingstype (werkwoord, adjectief, adverbium, grammaticale vorm, ...). Elk uitdrukkingstype biedt b.v. andere mogelijkheden (kwalitatief en kwantitatief) voor de uitdrukking van 'waarden' van individuele kwalificatie-categorieën en van het systeem in zijn geheel, elk uitdrukkingstype heeft een ander gedrag in termen van de manier waarop semantische scope-relaties kunnen gereflecteerd worden in de relatieve positionering van de uitdrukkingvormen, enz. Maar wat in de grammatica (in enge zin) moet gebeuren is natuurlijk precies het vatten (het beschrijven) van dat typische gedrag van al die verschillende uitdrukkingstypes. En daarvoor is dus duidelijk een aparte verantwoording nodig per uitdrukkingstype. Anders gezegd: het hiërarchische systeem in (102) beschrijft niet het gedrag van de structurele eenheden die een rol spelen in de grammatica, het beschrijft enkel de motiverende principes voor dat gedrag – maar precies daarom hoort het systeem niet thuis in de grammatica zelf, maar enkel op het conceptuele niveau.

In sommige linguïstische middens zou men deze argumentatie als een pleidooi gebruiken voor een modulaire visie op de cognitie. Het cognitieve systeem bestaat in dit beeld immers uit operationele eenheden die ieder hun eigen structuren en patronen hanteren en die hun eigen activiteiten ontwikkelen. Maar de implicatie naar een modulaire visie is vals. Het huidige concept is op geen enkele manier een kwestie van modules in de zin waarin b.v. Fodor (1983) ze bedoelt, nl. van ingekapselde entiteiten die volledig autonoom werken en niet interageren (behalve in termen van het doorgeven van output). Wel integendeel, het huidige concept impliceert automatisch dat de cognitieve entiteiten ondanks – of juist door

vorming betekent dit: neem alles aan dat nodig is om de functionaliteit en observeerbare eigenschappen van het systeem volledig te verantwoorden, ook als dat een zekere redundantie meebrengt; maar neem niet meer aan dan dat (vgl. Langacker 2003). Simpele duplicatie van structuren of processen is m.a.w. geheel uit den boze.

– hun duidelijke taakverdeling wel degelijk interageren, en wellicht op een uiterst intense manier. Immers, zoals gezegd, het gedrag van de verschillende individuele kwalificatiele uitdrukkingstypes in de grammatica is gemotiveerd, en wordt dus op één of andere manier gestuurd, door één en hetzelfde centrale systeem in (102), dat systeem is dus de ‘piloot’ van de operaties in de grammatica. Maar als, zoals betoogd, het systeem niet in de grammatica ‘gehuisvest’ kan worden, maar redelijkerwijze enkel in de conceptuele systemen kan thuishoren, dan is de consequentie dat voor de verantwoording van wat er in de grammatica gebeurt voortdurend en stelselmatig verwijzing nodig is naar de conceptuele systemen, en dus naar de procedures die de verbinding leggen tussen de conceptuele en de talige dimensies van het fenomeen van kwalificaties van standen van zaken.⁸³ Dit alles lijkt trouwens meteen ook (zoals ook al betoogd in Nuyts 2001a) te impliceren dat we ervan moeten uitgaan dat de activiteiten van de grammatica vrij sterk gecontroleerd zijn door het centrale conceptuele systeem, veel sterker dan in veel taalpsychologische middens wordt aangenomen.⁸⁴

De kernvraag in deze discussie zou ook nog op een andere manier kunnen geformuleerd worden, nl.: kunnen we aannemen dat het complexe gedrag van kwalificatiele uitdrukkingen volledig gevat zit in grammatica-interne ‘gebruiksaanwijzingen’ bij de vormen in kwestie, zodat dat gedrag op langere termijn gezien (ontogenetisch, en diachroon) weliswaar gemotiveerd is door (o.m.) de conceptuele hiërarchie van kwalificaties, maar in real-time taalverwerking zonder ‘consultatie’ van of ‘directe sturing’ door dat conceptuele systeem kan gebeuren? Als het antwoord daarop ja is, zou men nog steeds een ‘autonoom’ concept van de grammatica kunnen vooropstellen. Harde ‘bewijzen’ dat dit niet kan liggen niet voor de hand. Maar logisch gesproken lijkt dit een hoogst onwaarschijnlijk scenario. Hoe zou de ‘functionele’ beïnvloeding van de vormeigenschappen in de grammatica op lange termijn door een conceptuele dimensie zoals de kwalificatiehiërarchie anders moeten gebeuren, tenzij er min of meer directe en min of meer aanhoudende en analoge (‘gewoontevormende’) ‘contacten’ zijn? Het is bovendien hoogst twijfelachtig of het erg ‘flexibele’

⁸³ Het huidige concept is wat dat betreft zelfs veel interactiever dan het klassieke concept van de grammatica in modellen zoals de Functionele Grammatica en de Role and Reference Grammar, die geconcipeerd zijn als op zich staande entiteiten waarin alles aanwezig is opdat ze op zichzelf zouden kunnen werken. Maar dit is natuurlijk een zuiver (theorie-)methodologisch probleem: het heeft te maken met de manier waarop het model in de praktijk geconcipeerd wordt, nl. zonder naar andere cognitieve componenten te kijken, waardoor er een neiging ontstaat om alle voor de grammaticale beschrijving noodzakelijke elementen – zoals b.v. een hiërarchie van kwalificaties – in de grammatica zelf te ‘noteren’, en waardoor de grammatica een op zichzelf staande en ‘zelfbedruipende’ entiteit wordt. Want qua basisfilosofie verwerpen deze functionalistisch georiënteerde modellen uiteraard eveneens een modulaire visie à la Fodor.

⁸⁴ Ik bedoel natuurlijk niet dat ze ‘bewust’ gecontroleerd zijn (dat zijn ze duidelijk voor het overgrote deel niet), wel dat ze in één of ander type van ‘controlestructuur’ door conceptuele ‘agenten’ gestuurd worden.

gedrag van kwalificatiele uitdrukkingen, zoals vastgesteld in het onderzoek in Nuyts (2001a) b.v., of zoals ook in het huidige empirische onderzoek aan het licht is gekomen, volledig, of zelfs grotendeels, in termen van grammaticale ‘gebruiksaanwijzingen’ kan worden gevat.⁸⁵

(ii) *Processen versus constructies*

De hele voorgaande discussie roept meteen ook een heel andere vraag op. Er bestaat sinds enige tijd een tendens, vooral, maar niet uitsluitend, in de ‘cognitieve taalkunde’, om in de conceptie van de grammatica te werken in termen van een zuiver ‘constructionele’ aanpak. Deze visie is vooral belichaamd (weliswaar telkens op een iets andere manier), enerzijds in de Cognitive Grammar van Langacker (1987, 1991, 2003), anderzijds in de verschillende versies (waaronder ook minder cognitief georiënteerde) van de Construction Grammar (o.m. Fillmore 1988, Fillmore et al. 1988, Goldberg 1995, Croft 2001).⁸⁶ In die visie – althans de radicale variant ervan, maar die lijkt door de meeste auteurs uit deze strekking vrij dicht benaderd te worden – is de grammatica een netwerk van vaste patronen, met verschillende graden van abstractheid, en met verschillende graden van complexiteit tot op het niveau van een volledige zin, waarbij die patronen – vaak ‘symbolische eenheden’ genoemd – een één-op-één-koppeling omvatten van een vormrepresentatie (een fonologische/syntactische representatie) en een betekenisrepresentatie. Het opbouwen van een taaluiting is in dit concept niets meer dan een ineenschuiven van dergelijke constructionele patronen volgens een principe van ‘unificatie’. Deze visie staat uiteraard in schril contrast met de klassiekere visie op een grammatica zoals die in de traditionele functionalistische taalkunde meestal aangehangen wordt – b.v. in modellen zoals de Functionele Grammatica en de Role and Reference Grammar, maar ook in minder ‘modelmatige’ benaderingen zoals die van Givón (1984) of Chafe (1994) – waarin de opbouw van een taaluiting gevat wordt in termen van een proces waarbij de spreker op zoek gaat naar een vormpatroon dat best past bij het uit te drukken betekenispatroon, gelet op de communicatieve omstandigheden, en waarbij gedacht wordt in termen van allerlei soorten van interactieve procedures en regels, veeleer dan in termen van eenvoudige unificatieprocessen, voor de verantwoording

⁸⁵ Om dit harder te maken is het eigenlijk nodig om de grammaticale systemen en de manier waarop ze kwalificatiele noties manipuleren volledig en in detail uit te tekenen. Een perspectief voor toekomstig denkwerk, dat echter enkel realistisch uitvoerbaar is als in nog veel meer detail dan nu het geval is het complexe gedrag van kwalificatiele uitdrukkingen beschreven en verklaard is (Nuyts 2001a is daar slechts een aanzet of een kleine bijdrage toe).

⁸⁶ Zeker de versie van Fillmore en Kay lijkt zich nogal afzijdig te willen houden van de stroming die onder de noemer van de ‘cognitive linguistics’ gevat wordt.

van de opbouw van de taalstructuur.⁸⁷ Croft (2001) karakteriseert dit onderscheid tussen modeltypes met de labels ‘componentieel model’ vs. ‘constructioneel model’ – en dit vat meteen ook één van de belangrijkste dimensies waarlangs de nieuw geëtablerde ‘cognitieve traditie’ zich onderscheidt van de meer klassieke functionalistische benaderingen in de taalkunde (cf. Nuyts 2003b).

De discussie in (i) hierboven is uiteraard helemaal opgevat in termen van wat Croft zou noemen het ‘componentiële type’ van visie op de cognitieve systemen ten grondslag aan het taalgedrag – hoewel die discussie ook meteen aangeeft dat die term op zich (en misschien ook meteen de filosofie erachter) heel erg ongelukkig is. Want, in de mate dat die notie ook – of zelfs in de eerste plaats – verwijst naar het type van modulaire benadering dat in de generatieve traditie gangbaar is, is ze niet geschikt om een functionele benadering van het hier geaccepteerde type, of van het type elders in de literatuur, te vatten. Net zoals in constructiegrammatica’s wordt in functionele modellen algemeen het principe van modulariteit verworpen, en men spreekt in die kringen om die reden ook zelden van ‘componenten’ in een grammatica (zoals al gezegd, dat alles geldt zo mogelijk nog in sterkere mate voor de hierboven geschetste visie, die een zeer interactieve kijk op de cognitieve systemen veronderstelt). Croft (2001) suggereert weliswaar dat het concept van ‘symbolische eenheden’ eigen is aan de constructiegrammatica’s, maar dat is uiteraard hoogst misleidend in de zin dat ook functionalisten die het traditionele modeltype aanhangen niettemin vooropstellen dat linguïstische vormen symbolisch zijn, en steeds verbonden zijn met unieke betekenissen. Het verschil is alleen dat ze die verbinding niet in één eenheid representeren, maar dat ze die implementeren door middel van procesnoties zoals mappings- of linkingsregels (zoals in de Functionele Grammatica en de Role and Reference Grammar) of netwerken van keuzes die doorlopen moeten worden (zoals in de Systemic Functional Grammar). En daarbij onderscheiden ze dan op één of andere manier tussen verschillende ‘bronnen’ van betekenis, nl. enerzijds in termen van wat er over de ‘wereld’ gezegd wordt (de stand van zaken waarover gesproken wordt, en zijn ‘kwalificaties’), en anderzijds in termen van hoe de presentatie van die stand van zaken en zijn kwalificaties in de taaluiting geadapteerd wordt aan de communicatieve omstandigheden (met een moeilijk vertaalbare Engelse term: de ‘construal’ van de informatie in context). Om die redenen kunnen we bij de functionele modellen beter spreken – met Langackers (1987) notie – van een ‘procesconcept’ dan van een componentieel concept.

Overigens reageert Langacker (o.m. 1987: 63ff) net zo tegen zo’n procesconcept op basis van een spiegeling aan het generatieve concept van een grammatica zoals dat in de generatieve traditie wordt vooropgesteld, d.w.z. van de grammatica als een systeem van

⁸⁷ De netwerkconceptie van een grammatica van het type dat in Systemic Functional Grammar wordt aangenomen (Halliday 1994) staat daar een beetje buiten, maar daarop ga ik nu niet verder in.

regels dat uit het niets exhaustief alle en juist alle welgevormde syntactische structuren van een taal opbouwt. Andermaal, dit is een concept dat hoegenaamd niet van toepassing is op functionele procesmodellen, of specifieker op de in sectie (i) geschetste visie op een model, en de (meestal volledig terechte) bezwaren die Langacker in dit verband formuleert zijn absoluut irrelevant m.b.t. deze laatste (zie Nuyts 1993b: 283f, 2001a: 17f voor discussie).

Nu, binnen een functionalistisch concept van taal en cognitie is het heel erg moeilijk in te zien hoe men kan ontkomen aan een globaal beeld van het taalproductieproces zoals dat in de analyses in deze paper gehanteerd is. Immers, iets wat constructiemodellen tot hiertoe niet doen, maar wat ook zij uiteindelijk zullen moeten doen, is komen tot de formulering van de processen die in een taalgebruiker plaats vinden als die overgaat tot het vormen of selecteren van een taaluiting die geschikt is voor zijn communicatieve doelstelling, of tot het interpreteren van een taaluiting. En wat zou dat anders kunnen inhouden dan – in algemene termen – vertrekken vanuit een uit te drukken conceptuele betekenis en met inachtneming van contextuele factoren uitmonden bij een grammaticaal patroon (in taalproductie – in taalverstaan geldt uiteraard precies het omgekeerde). Met andere woorden, het lijkt zowat onvermijdelijk om daarbij aan te nemen dat (conceptuele) betekenis en (taal)vorm op verschillende momenten in de tijd van toepassing zijn, en dat het tijdsinterval ertussenin is ingenomen door beslissingsprocessen over welke ‘paring’ van de twee tot stand moet komen in het licht van de communicatieve omstandigheden. Dat is precies wat functionele procesmodellen in principe proberen te vatten, en wat in de analyses in deze paper specifiek voor het probleem van de kwalificaties van standen van zaken als beeld is naar voor gekomen.

Dat wil natuurlijk nog lang niet zeggen dat de huidige functionele procesmodellen dan ook per se plausibel zijn, of dat constructiemodellen in alle opzichten de bal mislaan. Functionalistische modellen gebruiken nl. wel voortdurend procesnoties, maar ze preciseren ze zelden in voldoende detail om te kunnen zien of – gegeven de types van representaties in het model – het model in zijn geheel ook op een plausibele manier kan werken. Inderdaad, het leidt weinig twijfel dat de huidige functionele procesmodellen – om meer redenen dan alleen die geschetst in (i) hierboven – vanuit een psychologisch oogpunt over het algemeen hoogst naïef zijn (om het mild uit te drukken), en onmogelijk kunnen begrepen worden als een realistische weergave van wat een taalgebruiker doet als hij een taaluiting produceert of interpreteert. (De meeste van die modellen hebben overigens ook geen pretenties in die richting.) Kortom, of op het ‘microniveau’ in een cognitief plausibele grammatica uiteindelijk representaties en processen van het type dat nu aangenomen wordt in functionele procesmodellen zullen volstaan is een open vraag – zoals het een open vraag is of de representaties van het huidige type in de constructiegrammatica’s nodig zijn of plausibel zijn. Het is best mogelijk dat we uiteindelijk uitkomen bij een soort van kruising van beide.

In ieder geval heeft de constructionistische benadering inmiddels hoe dan ook

onomstootbaar aangetoond dat – om het even welk type van model men vooropstelt – in de grammatica een groot aantal vaste structuurpatronen moet aangenomen worden. Dat geldt voor niet-compositionele patronen met een idiosyncratische vorm en/of betekenis (en talen hebben veel meer van die constructies dan men op het eerste gezicht zou denken: in feite zijn alle irreguliere meervoudsvormen, of idiosyncratische morfologische afleidingen, er al voorbeelden van). Maar het geldt ongetwijfeld ook voor perfect compositionele patronen die frequent gebruikt worden, zoals b.v. frequente meervoudsvormen, of vaste formules (van het type *hoe gaat het met u?*): het lijkt erg plausibel om aan te nemen dat een taalgebruiker die als gebruiksklare eenheden beschikbaar heeft, ook al weet hij perfect hoe hij die patronen ‘productief’ moet opbouwen. Zoals Langacker (1987: 28ff) stelt, er is geen enkele reden om te vervallen in een ‘rule/list-fallacy’ waarbij per se alles wat regulier compositioneel is enkel in termen van de samenstellende delen plus de regel of het schema voor hun combinatie in de grammatica genoteerd mag worden. In welke mate dit alles een probleem is voor functionele procesmodellen is op dit ogenblik niet duidelijk. Al deze zaken vertroebelen de grenzen tussen het lexicon en de grammatica. Maar in functionele theorieën zijn die grenzen sowieso al niet scherp: in de Functionele Grammatica b.v. vormen de ‘predikaat- en termvormingsregels’ een brug tussen lexicale en grammaticale dimensies, en in de Systemic Functional Grammar wordt de scheiding zelfs helemaal afgewezen. Bovendien wordt in de meeste functionele modellen sowieso al een vrij groot aantal vaste patronen verondersteld, zo b.v. de argumentpatronen van predikaten (opgeslagen in het lexicon – nog een element dus dat zorgt voor vage grenzen tussen lexicon en grammatica), of de woordvolgordesjablonen van een taal. Op het eerste gezicht zou integratie van de constructiegedachte in functionele procesmodellen dus mogelijk moeten zijn. Maar het staat wel buiten kijf dat er dringend meer aandacht voor dit fenomeen nodig is dan er nu aan gegeven wordt.

Maar wat hier ook allemaal van zij, één ding blijft als een paal boven water staan: een consistent functionalistisch geïnspireerd beeld van de cognitieve systemen achter taalgedrag kan niet anders dan aannemen dat er (in taalproductie) eerst een betekenis is, en dan een vorm, en de relatie tussen de twee is er één van functionele adaptatie aan de gebruikscontext. Die twee dimensies moeten dan ook op één of andere manier op verschillende cognitieve locaties gesitueerd worden, die met elkaar gelieerd zijn door cognitieve operaties. Dat is precies wat deze paper heeft proberen te vatten voor de problematiek van kwalificaties van standen van zaken. Of een constructieconcept van een model recht kan doen aan dit globale beeld blijft een open vraag.

7. Conclusie

In deze paper zijn we op zoek gegaan naar een verklaring voor de vaststelling dat in het Nederlands – maar potentieel ook in talen in het algemeen – combinaties van deontische, epistemische en evidentiële uitdrukkingen aan zeer sterke beperkingen onderhevig zijn, in de zin dat in zo'n combinaties normalerwijze (met zeldzame uitzonderingen) slechts één van de aanwezige vormen als een performatieve uitdrukking van de betrokken kwalificatienele categorie kan beschouwd worden. Weliswaar zijn nog lang niet alle puzzels opgelost, maar het is wel meer dan duidelijk dat deze feiten hun oorzaak moeten hebben op erg diepe niveaus van cognitieve verwerking, en meer bepaald te maken moeten hebben met fundamentele principes van ons conceptuele systeem.

Daarmee is, hopelijk, andermaal duidelijk gemaakt dat linguïstisch onderzoek – met betrekking tot kwalificatienele dimensies, maar ongetwijfeld ook algemeen – zich, in tegenstelling tot wat gebruikelijk is in brede kringen in de (functionele) taalkunde, niet kan beperken tot het bezig zijn met talige structuren alleen, maar een brede visie moet ontwikkelen op de relaties van taal met andere cognitieve dimensies, en dan vooral met de conceptuele systemen (het 'denken') die ten grondslag liggen aan al ons handelen en heel onze perceptie. Zonder dat zullen taalkundige theorieën enerzijds steeds opnieuw tekort schieten of zelfs de bal mislaan, ofwel in de zin dat ze geconfronteerd blijven met onverklaarbare fenomenen, ofwel in de zin dat ze (om zo'n onverklaarbare problemen toch op te lossen) allerlei constructen en noties gaan postulieren in de taalsystemen die daar hoegenaamd niet thuishoren. En zonder dat missen de taalkundige theorieën anderzijds ook de kans om een substantiële bijdrage te leveren tot het wetenschappelijke onderzoek naar de globale opbouw van de menselijke cognitie, over de taalsystemen heen, en missen ze meer bepaald de kans om ons inzicht te versterken in hoe ons conceptuele systeem opgebouwd is en functioneert (en hoe het relateert met de taalsystemen – de kwestie van taal en denken). Nochtans hebben precies de taalkundige theorieën daarin een grote verantwoordelijkheid te dragen: als instrument bij uitstek voor de communicatie van conceptuele informatie, heeft taal nu eenmaal een sleutelpositie tussen alle menselijke gedrags- en perceptiesystemen als bron van evidentie over hoe onze conceptuele systemen werken.

Referenties

- Anderson, Lloyd B. (1986). Evidentials, paths of change, and mental maps: Typologically regular asymmetries. In: W. Chafe, J. Nichols (red.), 273-312.
- Auwers, Johan van der (1983). Misschien. *Leuvense Bijdragen* 72: 385-414.
- Bellert, Irene (1977). On semantic and distributional properties of sentential adverbs. *Linguistic Inquiry* 8: 337-351.
- Bhat, D.N.S. (1999). *The prominence of tense, aspect and mood*. Amsterdam: Benjamins.
- Boogaart, P. C. Uit den (red., 1975). *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*. Utrecht: Oosthoek.
- Bybee, Joan L. (1985). *Morphology*. Amsterdam: Benjamins.
- Bybee, Joan L., Revere D. Perkins en William Pagliuca (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chafe, Wallace (1994). *Discourse, consciousness and time*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chafe, Wallace en Johanna Nichols (red., 1986). *Evidentiality*. Norwood: Ablex.
- Coates, Jennifer (1983). *The semantics of the modal auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Croft, William (2001). *Radical construction grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- DeLancey, Scott (1997). Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33-52.
- Dik, Simon C. (1997). *The theory of functional grammar*. Berlin: De Gruyter.
- Fillmore, Charles J. (1988). The mechanisms of 'construction grammar'. *Berkeley Linguistic Society* 14: 35-55.
- Fillmore, Charles, Paul Kay en M. C. O'Connor (1988). Regularity and idiomaticity in grammatical construction: The case of 'let alone'. *Language* 64: 501-538.
- Foley, William A. en Robert D. Van Valin (1984). *Functional syntax and universal grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fodor, Jerry A. (1983). *The modularity of mind*. Cambridge, MA: MIT-Press.
- Geerts, Guido en Ton den Boon (red., 1999). *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal*. Dertiende uitgave. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Givón, Talmy (1984). *Syntax: A functional-typological introduction, vol. 1*. Amsterdam: Benjamins.
- Goldberg, Adele (1995). *Constructions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Haeseryn, W., K.Romijn, G. Geerts, J. de Rooij en M.C. Van den Toorn (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. Groningen: Nijhoff.
- Halliday, Michael A. K. (1994). *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Hengeveld, Kees (1989). Layers and operators in functional grammar. *Journal of Linguistics* 25: 127-157.
- Hopper, Paul J. en Elizabeth Closs Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Jackendoff, Ray (1996). How language helps us think. *Pragmatics & Cognition* 4: 1-34.
- Janssen, Theo (1993). De tempora in het Nederlands. In: R.D. Snel Trampus (red.), *Nederlandse taal-, vertaal- en letterkunde*. Trieste: Lint, 31-51.
- Lang, Ewald (1979). Zum Status der Satzadverbiale. *Slovo a Slovenost* 40: 200-213.
- Langacker, Ronald (1974). Movement rules in functional perspective. *Language* 50: 630-664.
- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of cognitive grammar, vol. 1*. Stanford: Stanford UP.
- Langacker, Ronald W. (1991). *Foundations of cognitive grammar, vol. 2*. Stanford: Stanford UP.
- Langacker, Ronald W. (2003). Construction grammars: Cognitive, radical and less so. Paper presented at the 8th International Cognitive Linguistics Conference, Logroño.
- Levinson, Stephen C. (1997). From outer to inner space: Linguistic categories and non-linguistic thinking. In: J. Nuyts en E. Pederson (red.), *Language and conceptualization*. Cambridge: Cambridge University Press, 13-45.
- Lötscher, Andreas (1985). Akzentuierung und Thematisierbarkeit von Angaben. *Linguistische Berichte* 97: 228-251.
- Nederlandse Taalunie (2001). *Corpus Gesproken Nederlands*, Release 4. Den Haag: Nederlandse Taalunie. (4 CD-Roms.)
- Nuyts, Jan (1990). Linguistic representation and conceptual knowledge representation. In: J. Nuyts, A.M. Bolkestein en Co Vet (red.), *Layers and levels of representation in language theory*. Amsterdam: Benjamins, 263-293.
- Nuyts, Jan (1992a). *Aspects of a cognitive-pragmatic theory of language*. Amsterdam: Benjamins.
- Nuyts, Jan (1992b). Subjective vs. objective modality: What is the difference? In: M. Fortescue, P. Harder en L. Kristoffersen (red., 1992), *Layered structure and reference in a functional perspective*. Amsterdam: Benjamins, 73-98.
- Nuyts, Jan (1993a). From language to conceptualization: The case of epistemic modality. *Chicago Linguistic Society* 29, vol. 2 (parasession: What we think, what we mean, and how we say it): 271-286.
- Nuyts, Jan (1993b). Cognitive linguistics. *Journal of Pragmatics* 20: 269-290.
- Nuyts, Jan (2001a). *Epistemic modality, language and conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective*. Amsterdam: Benjamins.
- Nuyts, Jan (2001b). Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics* 33: 383-400.
- Nuyts, Jan (2003a). The modal(s') confusion: On terminology and the concepts behind it. In: A. Klinge en H. Müller (red.), *Modality*. Amsterdam: Benjamins. Ter publicatie aangeboden.
- Nuyts, Jan (2003b). Cognitive linguistics and functional linguistics. In: H. Cuyckens en D. Geeraerts (red.), *Handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. In druk.
- Nuyts, Jan en Wietske Vonk (1999). Epistemic modality and focus in Dutch. *Linguistics* 37, 699-737.
- Öhlschläger, Günther (1989). *Zur Syntax und Semantik der Modalverben des Deutschen*. Tübingen: Niemeyer.
- Palmer, F. R. (1979). *Modality and the English modals*. London: Longman.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Tweede editie. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plank, Frans (1981). Modalitätsausdruck zwischen Autonomie und Auxiliarität. In: I. Rosengren

- (ed.), *Sprache und Pragmatik: Lundner Symposium 1980*. Lund: CWK Gleerup, 57-71.
- Steele, Susan (1975b). On some factors that affect and effect word order. In: C. Li (ed.), *Word order and word order change*. Austin: University of Texas Press, 197-268.
- Traugott, Elizabeth Closs (1989). On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65: 31-55.
- Traugott, Elizabeth Closs en Richard Dasher (2001). *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valin, Robert D. Van (1993). A synopsis of role and reference grammar. In: R. Van Valin (red.), *Advances in role and reference grammar*. Amsterdam: Benjamins, 1-164.
- Valin, Robert D. Van (in voorbereiding).
- Valin, Robert D. Van en Randy J. LaPolla (1997). *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandenbosch, Luc (1992). *Aspekten van passiefvorming in het Nederlands*. Proefschrift, Universiteit Antwerpen.
- Verhagen, Arie (1986). *Linguistic theory and the function of word order in Dutch*. Dordrecht: Foris.
- Willett, Thomas (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51-97.

APPENDIX 1:

Geanalyseerde vormtypecombinaties in het Corpus Gesproken Nederlands

Per betekeniscombinatie werden volgende aantallen vormtypecombinaties in het Corpus Gesproken Nederlands onderzocht.

Vormtypecombinatie		A= Deontisch	A= Epistemisch	A= Deontisch
Betekenis A	Betekenis B	B= Epistemisch	B= Evidentieel	B= Evidentieel
adverbium	adverbium	6	4	4
adverbium	adjectief	4	3	3
adverbium	hulpwerkwoord	2	8	2
adjectief	adverbium	7	3	4
adjectief	adjectief	4	2	2
adjectief	hulpwerkwoord	3	7	3
hulpwerkwoord	adverbium	4	2	5
hulpwerkwoord	adjectief	2	2	5
hulpwerkwoord	hulpwerkwoord	4	3	4

APPENDIX 2:

Geanalyseerde lemmacombinaties in het Corpus Gesproken Nederlands

De drie tabellen op de volgende bladzijden geven een systematisch overzicht van de combinaties van lemma's die voor elk van de onderzochte betekeniscombinaties in het Corpus Gesproken Nederlands zijn opgezocht (achtereenvolgens: deontisch-epistemisch, epistemisch-evidentieel, deontisch-evidentieel). Sommige lemmacombinaties verschijnen in meer dan één tabel. Dat geldt met name voor combinaties met een modaal hulpwerkwoord: de meeste modale hulpwerkwoorden kunnen gebruikt worden met meer dan één van de voor ons relevante betekenissen (b.v.: *moeten* kan deontisch of evidentieel zijn, *zullen* en *kunnen* kunnen deontisch of epistemisch zijn).

In elke tabel wordt achtereenvolgens aangegeven hoeveel treffers de zoekactie met Corex opleverde, hoeveel gevallen feitelijk zijn geanalyseerd, hoeveel van die gevallen om formele/structurele redenen werden uitgesloten, hoeveel gevallen om semantische redenen werden uitgesloten, en hoeveel voor ons onderzoek relevante gevallen overblijven. Bij elk wordt een onderscheid gemaakt tussen de twee volgordes waarin de lemma's in het corpus konden voorkomen (met Corex was een aparte zoekactie voor de twee mogelijke volgordes nodig).

Na de drie tabellen wordt een toelichting gegeven bij de formele en semantische redenen voor de uitsluiting van (reeksen van) gevallen.

Lemma's/(beoogde) betekenis categorieën		Treffers met Corex			Geanalys. treffers			Formeel irrelevant			Semant. irrelevant			Relevante treffers		
A = (beoogd) deontisch	B = (beoogd) epistemisch	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>misschien</i> (adv)	29	84	113	29	50	79	27	13	40	2	26	28	0	11	11
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	7	19	26	7	19	26	4	7	11	3	12	15	0	0	0
<i>wenselijk</i> (adj)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>verplicht</i> (adv/adj)	<i>zeker</i> (adv/adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>mogelijk</i> (adv/adj)	1	0	1	1	0	1	0	-	0	1	-	1	0	0	0
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>wellicht</i> (adv)	4	8	12	4	8	12	3	2	5	1	6	7	0	0	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>zeker</i> (adv/adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>aanvaardbaar</i> (adj)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>noodzakelijk</i> (adj)	<i>misschien</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>aanvaardbaar</i> (adj)	<i>kunnen</i> (aux)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>noodzakelijk</i> (adj)	<i>zullen</i> (aux)	5	3	8	5	3	8	3	2	5	2	0	2	0	1	1
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>kunnen</i> (aux)	439	550	989	50	50	100	16	9	25	34	41	75	0	0	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>zullen</i> (aux)	9	6	15	9	6	15	5	3	8	4	3	7	0	0	0
<i>moeten</i> (aux)	<i>misschien</i> (adv)	63	102	165	50	50	100	25	18	42	2	2	4	23	30	53
<i>moeten</i> (aux)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	25	14	39	25	14	39	4	7	11	11	4	15	10	3	13
<i>mogen</i> (aux)	<i>misschien</i> (adv)	18	15	33	18	15	33	8	6	14	2	2	4	8	7	15
<i>mogen</i> (aux)	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	2	2	4	2	2	4	0	1	1	1	0	1	1	1	2
<i>mogen</i> (aux)	<i>zullen</i> (aux)	34	104	138	34	50	84	32	13	45	2	34	36	0	3	3
<i>moeten</i> (aux)	<i>kunnen</i> (aux)	485	196	681	50	50	100	15	46	61	35	4	39	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>zullen</i> (aux)	159	1232	1391	50	50	100	39	1	40	11	49	60	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>kunnen</i> (aux)	1232	159	1391	50	50	100	1	39	40	49	11	60	0	0	0

Lemma's/(beoogde) betekenis categorieën		Treffers met Corex			Geanalys. treffers			Formeel irrelevant			Semant. irrelevant			Relevante treffers		
A = (beoogd) epistemisch	B = (beoogd) evidentieel	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot
<i>misschien</i> (adv)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	9	3	12	9	3	12	4	2	6	5	1	6	0	0	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>blijkbaar</i> (adv)	0	1	1	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0
<i>zeker</i> (adv/adj)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>mogelijk</i> (adv/adj)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	2	5	7	2	5	7	2	1	3	0	4	4	0	0	0
<i>zeker</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	1	3	4	1	3	4	1	1	2	0	2	2	0	0	0
<i>mogelijk</i> (adv/adj)	<i>blijken</i> (aux)	1	1	2	1	1	2	0	0	0	1	1	2	0	0	0
<i>mogelijk</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	2	2	4	2	2	4	1	0	1	1	1	2	0	1	1
<i>misschien</i> (adv)	<i>moeten</i> (aux)	102	63	165	50	50	100	18	23	41	32	26	58	0	1	1
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>moeten</i> (aux)	14	25	39	14	25	39	6	3	9	8	20	28	0	2	2
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>blijken</i> (aux)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	1	2	3	1	2	3	1	1	2	0	0	0	0	1	1
<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	<i>schijnen</i> (aux)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>blijkbaar</i> (adv)	7	7	14	7	7	14	1	1	2	6	6	12	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>moeten</i> (aux)	196	485	681	50	50	100	46	15	61	4	35	39	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>klaarblijkelijk</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>evident</i> (adj)	2	0	2	2	0	2	2	-	2	0	-	0	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>schijnen</i> (aux)	1	3	4	1	3	4	0	0	0	1	3	4	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>lijken</i> (aux)	14	16	30	14	16	30	8	9	17	4	7	11	2	0	2

Lemma's/(beoogde) betekenis categorieën		Treffers met Corex			Geanalys. treffers			Formeel irrelevant			Semant. irrelevant			Relevante treffers		
A = (beoogd) deontisch	B = (beoogd) evidentieel	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot	A-B	B-A	Tot
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>blijkbaar</i> (adv)	2	12	14	2	12	14	2	2	4	0	10	10	0	0	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>aanvaardbaar</i> (adj)	<i>klaarblijkelijk</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>verplicht</i> (adv/adj)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>gelukkig</i> (adv)	<i>plausibel</i> (adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>noodzakelijk</i> (adv/adj)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	1	1	2	1	1	2	1	0	1	0	1	1	0	0	0
<i>wenselijk</i> (adj)	<i>lijken</i> (aux)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>goed</i> (adv/adj)	<i>blijken</i> (aux)	8	10	18	8	10	18	8	3	11	0	7	7	0	0	0
<i>noodzakelijk</i> (adv/adj)	<i>lijken</i> (aux)	0	3	3	0	3	3	-	1	1	-	1	1	0	1	1
<i>moeten</i> (aux)	<i>evident</i> (adj)	0	1	1	0	1	1	-	1	1	-	0	0	0	0	0
<i>mogen</i> (aux)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>moeten</i> (aux)	<i>duidelijk</i> (adv/adj)	31	21	52	31	21	52	12	2	14	17	16	33	2	3	5
<i>mogen</i> (aux)	<i>blijkbaar</i> (adv)	3	1	4	3	1	4	1	0	0	0	0	0	2	1	3
<i>kunnen</i> (aux)	<i>blijkbaar</i> (adv)	7	7	14	7	7	14	1	1	2	6	6	12	0	0	0
<i>moeten</i> (aux)	<i>schijnbaar</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>klaarblijkelijk</i> (adv)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>aannemelijk</i> (adj)	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>evident</i> (adj)	2	0	2	2	0	2	2	-	2	0	-	0	0	0	0
<i>zullen</i> (aux)	<i>lijken</i> (aux)	14	16	30	14	16	30	8	9	17	6	7	13	0	0	0
<i>kunnen</i> (aux)	<i>schijnen</i> (aux)	1	3	4	1	3	4	0	0	0	1	3	4	0	0	0
<i>moeten</i> (aux)	<i>lijken</i> (aux)	8	10	18	8	10	18	5	4	9	3	6	9	0	0	0
<i>mogen</i> (aux)	<i>blijken</i> (aux)	8	2	10	8	2	10	1	0	1	7	1	8	0	1	1

APPENDIX 3:

Frequentie van de geanalyseerde lemma's in het Corpus Gesproken Nederlands

Onderstaande tabel geeft de frequentie van de bezochte lemma's in de hier gebruikte versie van het CGN. Deze frequenties zijn berekend met de 'Statistics'-functie van Corex. Met deze aantallen is uiteraard voorzichtigheid geboden: dit betreft alle voorkomens van deze lemma's in het corpus, eventueel dus ook die met voor onze doelstellingen niet-relevante betekenissen. Het aandeel in deze frequenties van de voorkomens met de voor ons relevante betekenis(sen) is niet op een eenvoudige manier uit te maken.

Lemma	Frequentie		
<i>aannemelijk</i> (adj)	5	<i>mogelijk</i> (adv/adj)	1421
<i>aanvaardbaar</i> (adj)	33	<i>mogen</i> (aux)	2896
<i>blijkbaar</i> (adv)	310	<i>noodzakelijk</i> (adv/adj)	135
<i>blijken</i> (aux)	545	<i>plausibel</i> (adj)	2
<i>duidelijk</i> (adv/adj)	1095	<i>schijnbaar</i> (adv)	15
<i>evident</i> (adj)	48	<i>schijnen</i> (aux)	366
<i>gelukkig</i> (adv)	374	<i>verplicht</i> (adv/adj)	204
<i>goed</i> (adv/adj)	9007	<i>waarschijnlijk</i> (adv/adj)	827
<i>klaarblijkelijk</i> (adv)	3	<i>wellicht</i> (adv)	190
<i>kunnen</i> (aux)	15196	<i>wenselijk</i> (adj)	19
<i>lijken</i> (aux)	1889	<i>zeker</i> (adv/adj)	2238
<i>misschien</i> (adv)	2709	<i>zullen</i> (aux)	10889
<i>moeten</i> (aux)	13546		

Opm.: Bij de 4de release van het CGN is een tabel met de frequenties van alle lemma's in het corpus toegevoegd, waarin ook de verschillende syntactische gebruikswijzen onderscheiden worden (ook qua frequentie). De frequenties aangeduid in die tabel liggen echter systematisch enigszins lager dan de frequenties die de 'statistics'-functie van Corex opgeeft.

APPENDIX 4:

Criteria voor de uitsluiting van potentieel relevante lemma's in de verschillende corpora

A. Formele criteria:

De formele redenen voor de uitsluiting van gevallen, voor alle lemma's in alle deelcorpora, waren de volgende:

- de twee lemma's zitten in verschillende zinnen (volgens de criteria geschetst in sectie 3);
- ten minste één van de lemma's functioneert op het termniveau, niet op het zinsniveau;
- de twee lemma's zitten in een onaffe zin die daardoor moeilijk interpreteerbaar wordt;
- heel af en toe wordt een lemma in een geval van combinatie onmiddellijke en letterlijke herhaald door een spreker, als een soort van verspreking of spreekbaarzeling, waardoor die instantie van de combinatie twee keer in de output verschijnt;
- een lemma wordt ongedaan gemaakt door een repair;
- de lemma's verschijnen in compleet oninterpreteerbare uitingen.

B. Semantische criteria:

De semantische redenen voor de uitsluiting van gevallen bij de verschillende lemma's waren de volgende (na elke illustratie staat een code waarmee de uiting in zijn broncorpus kan teruggevonden worden: in het (meest frequente) geval van een illustratie uit het CGN gaat het om de code van het transcriptiefragment in het CGN waar ze uit afkomstig is; bij illustraties uit het 'Uit den Boogaart'-corpus (UDB) en uit het experimentele corpus van Nuyts en Vonk (1999) (EXP) gaat het om de deelcorpuscode gevolgd door de regelnummers; bij illustraties uit het Vandenbosch-corpus (VDB) gaat het om het label van het deelcorpus):

B.1. Bij de potentieel deontische vormen:

gelukkig

- Het (heel erg frequente) gebruik van de vorm met de betekenis van 'gelukkig zijn/maken', zoals in (a). Daarbij aansluitend ook het gebruik van dit lemma in vaste uitdrukkingen zoals *zich gelukkig prijzen* of *gelukkig zijn met iets*, zoals in (b) en (c).
- (a) *dat heeft men toch wel wat bijgewerkt dat het nu gaat over dat ge mekaar zouden gelukkig maken* (CGN r2v1_09\fv600366)
- (b) *eens te meer prees ie zichzelf gelukkig dat het niet mogelijk was de gewone feestzaal te gebruiken* (CGN r3v1_12\fv800828)
- (c) *ik weet niet of de studenten daar zo gelukkig mee zouden zijn.* (CGN r1v1_02\fv400006)

goed (incl. *beter*, *best*):

- Het (heel erg frequente) gebruik van de vorm met een reeks van gerelateerde betekenissen die samengevat kunnen worden onder het label ‘aanduiding van de kwaliteit van een object of een handeling’. Zo b.v. als een ‘bepaling van wijze van de handeling’, zoals in (a), of als een ‘aanduiding van de kwaliteit van een object’, zoals in (b), of als een ‘aanduiding van een positieve bijdrage van één ding/handeling voor een ander ding/handeling’, zoals in (c). Daarbij aansluitend ook, het gebruik in de vaste uitdrukking *het is goed/best te doen*, zoals in (d), en als niet-werkwoordelijk deel van *goedkeuren*, zoals in (e).
 - (a) *maar blijkbaar is dat er allemaal goed geregeld* (CGN r3vl_01\fv400024)
 - (b) *[die website van de NMBS] da 's blijkbaar helemaal niet goed.* (CGN r4vl_01\fv400199)
 - (c) *in ieder geval blijkt maar weer dat training geven goed is voor je carrière* (CGN r3nl_04\fn000508)
 - (d) *het is iets beter te doen in Gent en wellicht ook de VUB.* (CGN r3vl_03\fv400047)
 - (e) *de Vlaamse regering keurt het akkoord vandaag wellicht goed.* (CGN r3vl_09\fv600481)
- Het gebruikt van de vorm als een graadbepaling (b.v. bij een eigenschap), zoals in (f) en (g). Nauw daarbij aansluitend ook, het gebruik in vaste uitdrukkingen zoals *zo goed als* en *zijn best doen*, zoals in (h) en (i). En eveneens in dit verband, het gebruik als versterker van een epistemische vorm, zoals in (j).
 - (f) *maar dat is blijkbaar van zichzelf ook wel best een volgzaam beest.* (CGN r2nl_10\fn000359)
 - (g) *ja misschien best leuk.* (CGN r2nl_09\fn000342)
 - (h) *naar verluidt blijkt er na uitgebreid overleg zo goed als een akkoord over dat voorstel* (CGN r3vl_09\fv600485)
 - (i) *ze doen dan toch hun best om inhoudelijk misschien een goed antwoord te geven maar dan hebben ze toch nul door die spelling* (CGN r2vl_04\fv400143)
 - (j) *nou dat zou ook goed kunnen.* (CGN r3nl_02\fn000449)
- Gevallen die als ‘formeel irrelevant’ geklasseerd zijn (nl., de combinatie betreft niet strikt dezelfde zin) maar die anders ook een semantische diskwalificatie hadden kunnen krijgen betreffen het gebruik van *goed* als een discourse-partikel, vaak met een min of meer concessieve betekenis, zoals in (k).

- (k) *ik denk dat trouwens de term inkomenseffecttoets zeer ongelukkig is maar goed als uit onderzoek dat ook zou blijken [...]* (CGN r1nl_07\fn000167)

moeten

- Heeft een dynamische, een deontische en een evidentiële betekenis. De dynamische is altijd gediskwalificeerd, de deontische is irrelevant als we combinaties met de inferentiële betekenis op het oog bekijken, de inferentiële is irrelevant als we combinaties met de deontische betekenis beogen.
- Het optreden in versteende uitdrukking zoals *wat moet ik daar mee (aan/doen)* of *hoe moet dat nu (verder)* of *ik moet zeggen/bekennen dat ...*: de betekenis van *moeten* daarin is niet helemaal duidelijk, maar het lijkt er sterk op dat dit gevallen van dynamische modaliteit zijn (de betekenis staat dicht bij het dynamische gebruik van *kunnen*). Voorbeelden zijn (a)-(c).

- (a) *maar wat ik hier zelf mee aan moest was me niet duidelijk.* (CGN r2nl_15\fn001047)

- (b) *hoe dat allemaal straks moet dat is ook nog niet helemaal duidelijk* (CGN r2nl_03\fn000140)

- (c) *moet zeggen da da dat dat lijkt me wel dat lijkt me wel wel ho uh gewoon wel kicken hoor.* (CGN r2nl_08\fn000318)

kunnen

- Heeft een dynamische, deontische en epistemische betekenis. De dynamische is altijd irrelevant, de deontische is irrelevant als we combinaties met de epistemische betekenis op het oog hebben, de epistemische is irrelevant als we combinaties met de deontische betekenis beogen.⁸⁸

zullen

- Heeft naast een deontische en epistemische betekenis ook een temporele betekenis (*zullen* is het hulpwerkwoord van de toekomst). De temporele betekenis is altijd uitgeschakeld, de deontische is irrelevant als we combinaties met de epistemische betekenis bekijken, de epistemische is irrelevant als we combinaties met de deontische betekenis beogen.
- Het (heel erg frequente) gebruik als een versteende grammaticale markeerder van types van conditionalis en hypothese, en gecombineerd daarmee als een verzwakker (mitigator). Dit gebruik komt enkel en alleen voor in de preteritumvorm. Sommige van die gebruikswijzen sluiten natuurlijk wel aan bij de sfeer van epistemische betekenissen, maar niettemin drukt *zullen* dan geen sprekersevaluatie van een stand van zaken uit, toch niet op een directe manier.

⁸⁸ Op die manier zijn in het experimentele corpus twee gevallen van *kunnen* die gecombineerd optreden met een evidentiële vorm ten onrechte als epistemisch gecodeerd, nl. die in *nou dat lijkt mij wel kunnen kloppen* (EXP mondeling r7387) en *nou dat lijkt me wel kunnen kloppen* (EXP mondeling r7454). Het gaat bij nader toezien om dynamische gevallen: *kunnen* drukt hier telkens inherente potentie uit. Daardoor vervallen deze gevallen ook als combinaties van een epistemische en evidentiële vorm.

Daarom zijn die gevallen toch uitgesloten. Daarmee is b.v. ook de combinatie *zou kunnen* uitgesloten: terecht, want ook als de twee als een hecht cluster epistemische modaliteit uitdrukken gaat het niet om de combinatie van twee lemma's. Gevallen van combinatie van epistemisch *zou kunnen* met andere lemma's zijn uiteraard wel in beschouwing genomen, omwille van de vorm *kunnen*.⁸⁹

mogen

- Het gebruik, in de preteritumvorm, als een vaste/versteende markeerder voor conditionele zinnen, zoals in (a).
 - (a) *mocht er nu uit blijken dat dat dat eigenlijk allemaal onvoldoende is dan moet je de volgende stap overwegen* (CGN r1nl_10\fn000237)
- Het erg zeldzame en archaische gebruik met een dynamisch modale betekenis, zoals in (b) en (c), alsook het sterk met die betekenis gerelateerde gebruik van *mogen* in concessieve uitingen, zoals in (d) en (e), en in hortatieve uitingen van het type in (f).
 - (b) *da spijt me dan reuze als ik dat als dat niet is mogen blijken uit 't verhaal wat ik uh gehouden heb* (CGN r1nl_09\fn000215)
 - (c) *het mag allemaal niet meer baten waarschijnlijk.* (CGN r1nl_01\fn000032)
 - (d) *ook al mag die studie misschien iets totaal anders uitwijzen.* (CGN r4vl_07\fv601045)
 - (e) *dat mag misschien dan wel waar zijn maar ik begrijp toch niet.* (r1nl_07\fn000170)
 - (f) *deze leermeester kan elk moment in ons leven opduiken zoals moge blijken uit het nu volgende joodse verhaal* (CGN r3vl_11\fv800617)

noodzakelijk:

- Het gebruik van die vorm met een betekenis van 'inherente noodzakelijkheid': 'de feiten maken het noodzakelijk dat', i.e. een dynamisch modale betekenis (vgl. dezelfde betekenis bij het hulpwerkwoord *moeten*), zoals in (a).
 - (a) *het lijkt mij toch noodzakelijk om vooraleer op de concrete vragen van de leden in te gaan te verwijzen naar het mediaoverleg* (CGN r3vl_10\fv600710)

⁸⁹ Op die manier is in het experimentele corpus één vorm ten onrechte als epistemisch gecodeerd, nl.: *hij had blijkbaar verwacht dat die mevrouw de bloemen wel aan zou nemen dus* (EXP schriftelijk r4467/8). Daardoor vervalt dit dus ook als een geval van combinatie van een epistemische en evidentieële vorm.

B.2. Bij de potentieel epistemische vormen:

kunnen en zullen: zie de potentieel deontische vormen.

mogelijk

- Het (heel frequente) gebruik van die vorm met een dynamische betekenis (het inherente potentieel, vermogen), zoals in (a).
- (a) *het is duidelijk dat de multimedialisering enkel mogelijk is door internationalisering* (CGN r4v1_05\fv600696)

zeker

- Het gebruik van die vorm in de vaste uitdrukking *zeker zijn van zijn zaak*, waarin niet echt een epistemische betekenis aanwezig is, zoals in (a).
- (a) *even leek het erop dat hij helemaal uh zeker was van z'n zaak* (CGN r3v1_11\fv600744)

in ieder geval

- Het gebruik van die vorm als een discourse markeerder, b.v. in (a).
- (a) *de meest logische verklaring in ieder geval* (EXP schriftelijk r2276)⁹⁰

B.3. Bij de potentieel evidentieële vormen:

duidelijk:

- Het (heel frequente) gebruik van die vorm met de betekenis ‘helder’, ‘klaar’, zoals in (a) en (b). In dezelfde sfeer ook, het optreden van de vorm in de (heel erg frequente) frase *iets duidelijk maken*, of ook in de (minder frequente) frase *duidelijk worden dat*, zoals in (c) en (d), en het gebruik in de zinswending *het moet/zal/kan/mag duidelijk zijn/worden*, zoals in (e).
- (a) *maar ik moet wel mijn terrein duidelijk afbakenen* (CGN r2v1_04\fv400139)
- (b) *dat moet je dan wel heel duidelijk laten merken* (CGN r3n1_14\fn000686)
- (c) *maar ze moest het op één of andere manier duidelijk maken* (CGN r1v1_02\fv400012)
- (d) *Het werd in de jaren dertig duidelijk, dat dit liberale dogma minder gerechtvaardigd was dan men lang gedacht had* (UDB C5:2756)

⁹⁰ Dit geval was in de experimentele analyse in Nuyts en Vonk (1999) ten onrechte als epistemisch gebruik gecodeerd: de vorm verschijnt aan het einde van een korte argumentatie ter ondersteuning van een aangeboden verklaring voor een gebeurtenis, en dient dus als ‘instemmende afsluiter’ voor de redenering.

- (e) *als 't over 't IJmeer gaat uhm is 't inderdaad zo dat uh duidelijk moet zijn waar de verantwoordelijkheden liggen.* (CGN r1nl_10\fn000232)

overtuigd zijn van:

- Het (erg frequente) gebruik met de betekenis ‘de stellige mening toegedaan zijn dat’: dit is een epistemische eerder dan een evidentieële betekenis (vergelijkbaar met *er zeker van zijn dat*). Zo b.v. in (a). (In die analyse wordt in de tweede uiting van (gesproken) voorbeeld (a) eigenlijk een paradoxale uitspraak gedaan: de ‘stellige overtuiging’ wordt gecombineerd met een kwalificatie van de stand van zaken als ‘waarschijnlijk’. En dat correspondeert ook met de taalintuïties: dit voelt inderdaad aan als een bizarre uiting.)

- (a) *want toen was ik nog van overtuigd dat ik geen huisarts zou worden % maar nu ben ik van overtuigd dat ik het waarschijnlijk wel word* (UDB C7:148)

moeten: zie de potentieel deontische vormen.

schijnen

- Het gebruik van de vorm in zijn letterlijke betekenis van ‘(licht) uitstralen, zoals in (a).

- (a) *mijn vraag zou zijn of u daar uw licht over uh kunt laten schijnen.* (CGN r1nl_08\fn000196)

blijken

- Het gebruik in de betekenis ‘iets laten blijken’ (met een object als complement), zoals in (a).

- (a) *ze mogen hun enthousiasme niet te dicht uh laten blijken* (CGN r3vl_06\fv400128)

lijken

- Het gebruik in de uitdrukking *lijken op*, zoals in (a). (Maar *het lijkt erop dat* is wel als evidentieel behandeld.)

- (a) *leek leek zeker op die Portugese muziek* (CGN r2nl_09\fn000343)